

LIETUVOS INFLIACIJOS INERCIJOS ANALIZĖ

Igor Vetlov

Lietuvos bankas
Gedimino pr. 6, LT-2001 Vilnius
El. paštas: ivetlov@lbank.lt

Straipsnyje* nagrinėjama infliacijos inercija Lietuvoje 1993–1998 m. Kaip parodė tyrimas, įvedus valiutų valdybos modelį, ji buvo svarbi didelės infliacijos pastovumo priežastis. Atlikti skaičiavimai pagal S. Edwards pasiūlytą modelį infliacijos inercijai vertinti taip pat parodė, kad infliacijos inercija išsilaiškė šalyje iki 1996 m. pradžios. Be to, nuodugnesnis kainų kitimo tyrimas, panaudojus Granger priežastingumo testą, leido nustatyti, jog, pradėjus taikyti valiutų valdybos modelį, Lietuvoje išsivyravo netiesioginis pinigų kiekio didėjimo ir infliacijos ryšys. Pagrindiniai žodžiai: infliacijos inercija; didelės infliacijos pastovumas; Granger priežastingumas; valiutų valdybos modelis; pinigų kiekis.

Įvadas

Pagrindinė kainų liberalizavimo reforma Lietuvoje vyko 1991–1992 m. Todėl jau 1993 m. daugumos prekių ir paslaugų kainos nustatinėjo rinka. Išimtį sudarė energetikos, būsto, visuomeninio transporto ir komunalinių paslaugų sektoriai, kur valstybės kainų kontrolė dar išliko. Kainų liberalizavimas ir pinigų kiekio perteklius** lėmė staigų kainų kilimą 1992 m. Tuo pačiu metu buvo decentralizuota ir darbo užmokesčio nustatymo tvarka. Nominalusis darbo užmokesčio pradėjo didėti, iš dalies padengdamas realiojo darbo užmokesčio praradimą, kurio pagrindinė priežastis buvo didelė infliacija. Kartu Lietuvos kainos artėjo prie pasaulinių kainų lygio.

Mėgindamas užtikrinti kainų stabilumą, Lietuvos bankas pritarė Tarptautinio valiutos fondo (TVF) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės pasiūlymui pritaikyti valiutų valdybos modelį šalies pinigų politikai ir nuo 1994 m. balandžio 1 d. nustatė fiksuotą lito kursą JAV dolerio atžvilgiu. Tokia valiutos kurso politika turėjo padėti sureguliuoti Lietuvos kainų lygį. Esant fiksuotam valiutos kurso režimui, pinigų kiekį ekonomikoje nulemia pinigų paklausa, o pinigų pasiūla tampa endogeniniu kintamuoju, kuris prisitaiko prie pinigų paklausos šokų. Tradicinis tiesioginis priežastinis ryšys tarp pinigų kiekio didėjimo ir infliacijos virsta netiesioginiu ryšiu, kuris rodo, kad infliacija skatina pinigų kiekio didėjimą.

Ekonominėje literatūroje dažniausiai nurodoma, kad valiutų valdybos modelio taikymas yra viena iš patikimiausių ir veiksmingiausių priemonių infliacijai stabilizuoti. Tačiau Lietuvos atveju infliacija nukrito iki lygio, būdingo Vakarų Europos šalims, o ypač JAV, praėjus beveik ketveriems metams, kai buvo įvestas valiutų valdybos modelis. Galimi keli didelės infliacijos pastovumo (*inflation persistence*) Lietuvoje 1994–1998 m. paaiškinimai.

Pirmiausia didelės infliacijos pastovumo priežastis galėjo būti palyginti nedidelis atviras užsienio konkurencijai ūkio sektorius (*tradable sector****) valiutų valdybos modelio taikymo pradžioje. Užsienio prekybos barjerai (importo muitai, kvotos ir pan.) – būtų geriausias paaiškinimas, kodėl Lietuvos kainos prie pasaulinių kainų lygio artėja ne staigiai, o ilgą laikotarpį.

Kita galima didelės infliacijos pastovumo Lietuvoje priežastis buvo didelė infliacija Rusijoje nagrinėjamu laikotarpiu. Mėgindama stabilizuoti infliaciją, Rusija palaikė stabilų rublio ir JAV dolerio kursą. Taip Lietuvos litas ir Rusijos rublis tapo susieti tarpusavyje ir dėl šio mechanizmo didelė infliacija Rusijoje galėjo būti „importuojama“ į Lietuvos

*Autorius dėkingas Lietuvos banko Pinigų politikos departamento Modeliavimo skyriaus viršininkui dr. Ž. Kalinauskui ir Suvestinės statistikos skyriaus vyriausiajai ekonomistei R. Miškinytei už vertingas pastabas rengiant straipsnį. Už visas šiame straipsnyje galimas klaidas atsako autorius.

**Pinigų kiekio perteklius (*monetary overhang*) – tai situacija, kuriai esant namų ūkių realus pinigų kiekis yra didesnis negu reali prekių ir paslaugų pasiūlos vertė. Daugiau apie pinigų kiekio perteklių, jo atsiradimo priežastis ir poveikį kainoms kainų liberalizavimo reformos laikotarpiu žr. R. Sahay, C. Végh [10]; D. Gros, A. Steinherr [3].

***Toliau tekste – atviras ūkio sektorius.

■ Igor Vetlov – Lietuvos banko Pinigų politikos departamento Ekonominių tyrimų centro Modeliavimo skyriaus vyresnysis ekonomistas.

Veiklos sritys: makroekonomika, pereinamojo laikotarpio ekonomika, pinigų politika, laiko eilučių ekonometrinis modeliavimas.

energetikos bei kitus sektorius. Juo labiau kad Lietuva neturtinga žaliavų bei kuro ir energetikos išteklių, o pagrindinis jų tiekėjas – Rusija.

Nebaigus 1991–1992 m. kainų liberalizavimo reformos, valstybės kainų kontrolė išliko energetikos, nuotolinių ryšių ir kituose sektoriuose. Vėliau kainos šiuose sektoriuose buvo keliamos, tačiau ne iš karto, o pamažu. Tai dar vienas galimas paaiškinimas, kodėl infliacijos lygis nenukrito iki vieno skaitmens pradėjus taikyti valiutų valdybos modelį šalyje.

Didelės infliacijos pastovumą galėjo nulemti visos anksčiau minėtos priežastys, tačiau šiame straipsnyje nagrinėjamas ypatingas didelės infliacijos pastovumo šaltinis – infliacijos inercija. Infliacijos inercija – tai dabartinio laikotarpio infliacijos lygio priklausomybė nuo praėjusio laikotarpio infliacijos lygio. Infliacijos inercijos modeliui sukurti paprastai taikomas darbo užmokesčio indeksavimo, atsižvelgiant į praėjusio laikotarpio infliacijos lygį (*backward-looking wage indexation*) mechanizmas, arba (ir) daroma prielaida dėl valiutos kurso nepatikimos politikos (*non-credible exchange rate policy*). Pavyzdžiui, S. Edwards [1], panaudojęs tokio tipo modelį Čilės ir Meksikos infliacijos stabilizavimo patirčiai įvertinti, padarė išvadą, kad infliacijos inercija gali atsirasti dėl nepakankamo visuomenės pasitikėjimo kainų stabilizavimo programa. C. Kleiber ir K. Staehr [7], tirdami Lietuvos infliacijos inerciją, pasinaudojo S. Edwards [2] sukurtą infliacijos inercijos teorinės analizės schema ir nustatė, kad Lietuvos infliacijos inercija išnyko praėjus pusantrų metų, kai buvo įvestas valiutų valdybos modelis. Jie taip pat teigia (neatlikdami formalių testų), kad būtent šiuo laikotarpiu infliacija Granger priežastingumo (*Granger causality*) prasme lemia pinigų kiekio didėjimą, o ne atvirkščiai.

Straipsnyje atlikta didelės infliacijos pastovumo Lietuvoje analizė panaudojant C. Kleiber ir K. Staehr [7] tyrimui panašią procedūrą, tačiau tik ilgesnio laikotarpio, taip pat nuodugniai išnagrinėtas pinigų kiekio ir kainų priežastinis ryšys. Pirmoje straipsnio dalyje trumpai teoriškai pagrįstas infliacijos inercijos modelis, antroje dalyje pateikta infliacijos inercijos empirinė analizė, remiantis Lietuvos duomenimis. Paskutinėje straipsnio dalyje atliekamas Granger priežastingumo tarp Lietuvos vartotojų kainų indekso, gamintojų kainų indekso, darbo užmokesčio valstybės sektoriuje indekso ir pinigų kiekio testas.

1. Infliacijos inercijos teorinis pagrindimas

Infliacijos inercijos teorinis modelis, pateiktas S. Edwards [1] straipsnyje, yra sudarytas remiantis šiomis prielaidomis:

- 1) vidaus infliacija yra atviro ir uždaro ūkio sektorių infliacijos lygių svertinis vidurkis;
- 2) atviro ūkio sektoriaus infliacija tiesiškai priklauso nuo infliacijos lygio užsienyje ir vidaus valiutos devalvacijos masto;
- 3) uždaro ūkio sektoriaus infliacija tiesiškai priklauso nuo darbo užmokesčio kilimo, vidaus valiutos devalvacijos masto, infliacijos lygio užsienyje ir pinigų kiekio pertekliaus didėjimo;
- 4) darbo užmokesčio kilimas per tam tikrą laikotarpį yra lygus to laikotarpio numatomi infliacijai;
- 5) dabartinio laikotarpio infliacijos lūkesčiai priklauso nuo praėjusių laikotarpių infliacijos lygio*.

Atsižvelgdamas į išdėstytus apribojimus, centrinis bankas minimizuoja praradimo, kuris gali atsirasti dėl faktinio realiojo valiutos kurso nukrypimo nuo pasirinkto kurso, taip pat infliacijos lygio, kvadratinę funkciją (*loss function*). Išsprendus šią optimizavimo užduotį, gaunama lygtis, kuri parodo vidaus kainų kitimą t laikotarpiu.

*Paskutinės dvi prielaidos yra pagrindas darbo užmokesčio atgalinio indeksavimo mechanizmui sukurti.

S. Edwards parodo, kad, iki pradėdant įgyvendinti kainų stabilizavimo programą, infliacijos kitimą aprašo ši lygtis:

$$\pi_t = \theta\pi_{t-1} - \theta\pi_{t-1}^f + \pi_t^f + \lambda \frac{dz_t}{dt} + \varphi_t, \quad (1)$$

kur: θ – koeficientas, įvertinantis vidaus ir pasaulinių kainų santykio reikšmingumą nominaliojo valiutos kurso politikai (pvz., jeigu $\theta = 1$, tai centrinis bankas nuvertina šalies valiutą vidaus infliacijos ir infliacijos lygio užsienyje skirtumo dydžiu); $\lambda > 0$ – modelio parametrų funkcija; φ_t – šokas, pasižymintis „baltojo triukšmo“ proceso savybėmis; π_t ir π_t^f – atitinkamai vidaus infliacija ir infliacijos lygis užsienyje; z_t – pinigų kiekio perteklius; t – laiko indeksas.

Esant pinigų rinkos pusiausvyrai, pinigų kiekio perteklius lygus nuliui. Tuomet vidaus infliacija artėja prie infliacijos lygio užsienyje, jeigu $\theta < 0$. Tokio artėjimo greitis priklauso nuo θ . Ypatingu atveju, kai $\theta = 1$, vidaus infliacija yra nestacionarus procesas.

Tarkime, kad centrinis bankas visą dėmesį skiria kainų stabilumui užtikrinti. Tuomet būtų optimalu nominalųjį valiutos kursą fiksuoti. Tokiu atveju vidaus infliacija priklauso nuo to, ar visuomenė pasitiki fiksuoto valiutos kurso režimu. Esant visiškam pasitikėjimui šiuo režimu (žr. 1 lygtį), praėjusio laikotarpio vidaus infliacijos koeficientas bus lygus nuliui ir ataskaitinio laikotarpio vidaus infliacijos kitimas priklausys nuo infliacijos lygio užsienyje bei padėties pinigų rinkoje. Priešingu atveju fiksuotas nominalusis valiutos kursas sumažins infliacijos inerciją, bet jos nepašalins. Tuomet realusis valiutos kursas kyla, o tai savo ruožtu gali padidinti vidaus valiutos devalvacijos tikimybę ir taip sumažinti pasitikėjimą pradėta kainų stabilizavimo programa.

Šis paprastas infliacijos inercijos modelis leidžia ne tik abstrakčiai šį reiškinį nagrinėti, bet ir taikyti empirinę analizę, siekiant nustatyti infliacijos stabilizavimo veiksmingumą. Pavyzdžiui, pasitikėjimas kainų stabilizavimo programa gali būti įvertintas atsižvelgiant į praėjusio laikotarpio vidaus infliacijos koeficientą: jeigu minėta programa visiškai pasitikima, tai, pradėjus ją įgyvendinti, praėjusio laikotarpio vidaus infliacijos koeficientas neturėtų būti labai nutolęs nuo nulio.

2. Infliacijos inercijos empirinė analizė

Plačiausiai naudojamas infliacijos rodiklis yra vartotojų kainų indeksas. Kiti su infliacija susiję kainų indeksai yra gamintojų kainų indeksas ir nominalusis darbo užmokestis. Lietuvos vartotojų kainų indekso (*VKI*), gamintojų kainų indekso (*GKI*), nominaliojo darbo užmokesčio valstybės sektoriuje indekso (*DUI*)* ir pinigų kiekio (*P2*) kitimas atvaizduotas 1 pav**. Visos šios laiko eilutės logaritmuotos, todėl pažymėtos mažosiomis raidėmis: *vki*, *gki*, *dui*, *p2*, t. y. $\log(X) = x$. Matyti, kad *vki* sparčiausiai didėjo 1993 m. pirmąjį pusmetį, 1994–1996 m. jis didėjo šiek tiek lėčiau, o 1997–1998 m. visiškai stabilizavosi. Tuo tarpu *gki* kitimas nėra toks glodus kaip *vki*. Be to, 1998 m. *gki* trendas buvo neigiamas. Darbo užmokesčio valstybės sektoriuje (*dui*) kilimas taip pat šiek tiek sulėtėjo 1994 m., tačiau, kitaip negu *vki* ir *gki*, vėlesniais metais palyginti sparčiai didėjo.

Siekiant įvertinti pinigų kiekio perteklių (1 lygties kintamasis z_t), buvo sudaryta pinigų paklausos funkcija. Tuo tikslu panaudoti įvairūs pinigų apibrėžimai. Pritaikius *Johansen's išsamios informacijos maksimalaus tikėtimumo (IIMT)* metodą*** [6] pinigų paklausos komponentų ilgalaikiam ryšiui tirti, tinkamų ryšių, kuriems esant pinigų paklausos parametrai išliktų stabilūs, neaptikta. Todėl tolesnei analizei buvo taikomas dinaminis pinigų paklausos modelis, neįtraukiant informacijos apie ilgalaikius pinigų paklausos ryšius. Remiantis S. Edwards [1] nuomone, pinigų paklausos modelio liekanos gali būti panaudotos kaip pinigų kiekio pertekliaus rodiklis. Tačiau, kaip parodė tyrimas, panaudojant tiek pinigų paklausos modelio liekanas, tiek ir pinigų kiekio rodiklį Lietuvos

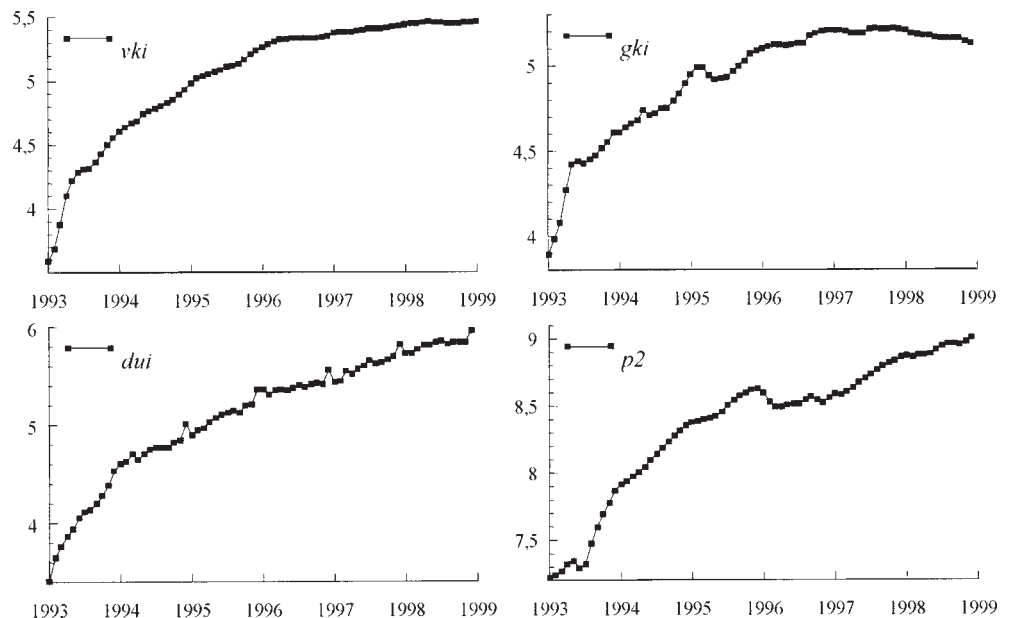
*Kadangi 1993 m. darbo užmokesčio duomenų ūkio mastu nėra, straipsnyje naudojami darbo užmokesčio valstybės sektoriuje duomenys.

**VKI, *GKI*, nominaliojo *DUI* duomenys surinkti iš Lietuvos ekonominės ir socialinės raidos 1993–1999 m. leidinių, kuriuos išleidžia Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, pinigų kiekio *P2*, išreikšto mln. litų, ir tarpbankinės rinkos palūkanų normų duomenys – iš atitinkamų Lietuvos banko mėnesinių biuletenių. Indeksų skaičiavimo bazinis laikotarpis – 1994 m. sausio mėn.

***Johansen's FIML (*Full Information Maximum Likelihood*) method.

infliacijos inercijai įvertinti, gaunami labai panašūs rezultatai. Atsižvelgiant į tai, infliacijos inercijos analizei pasirinktas pinigų kiekio $p2$ didėjimo rodiklis kaip pinigų spaudimo kainoms pakaitalas (žr. 1 pav.).

1 pav. Pinigų kiekio ($p2$), vartotojų kainų indekso (vki), gamintojų kainų indekso (gki) ir darbo užmokesčio valstybės sektoriuje indekso (dui) kitimas

Infliacijos inercijos modelyje infliacijos lygiui užsienyje įvertinti panaudotas Europos šalių Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO)* narių gamintojų kainų indeksas, nors JAV gamintojų kainų indeksas atrodytų priimtinesnis, nes būtent JAV doleris yra lito „inkaras“. Kadangi užsienio prekyba daro lemiamą įtaką atviro ūkio sektoriaus inflacijai, o per pastaruosius metus Europos šalių EBPO narių dalis Lietuvos užsienio prekyboje nuolat didėjo, todėl Europos šalių EBPO narių gamintojų kainų indeksas ir buvo pasirinktas kaip tinkamiausias palyginti su kitais galimais rodikliais, sudarant Lietuvos infliacijos inercijos modelį.

Infliacijos inercijos analizės rezultatai, gauti panaudojus 1 lygtį, pateikti 1 lentelėje. Šioje lentelėje 1 modelis sudarytas viso tyrimo laikotarpio (1993 m. vasaris–1998 m. gruodis). Taigi ataskaitinio mėnesio inflacijos priklausomybė nuo praėjusio mėnesio inflacijos ($Dvki_{t-1}$) yra gana stipri: praėjusio mėnesio inflacijos koeficientas labai didelis ir statistiškai reikšmingas. Ataskaitinio ir praėjusio laikotarpių inflacijos lygį užsienyje ($Dgki_t$ ir $Dgki_{t-1}$) apibūdinantys koeficientai nėra statistiškai skirtingi nuo nulio, o vienalaikio pinigų kiekio ($Dp2_t$) didėjimo koeficientas turi numatytą teigiamą ženklą ir yra reikšmingas 10 procentų reikšmingumo lygyje. Valiutų valdybos modelio (VVM) įvedimą 1994 m. balandį žymi fiktyvus kintamasis, įtrauktas į 2 modelį. Tačiau šis fiktyvus kintamasis nėra statistiškai reikšmingas Lietuvos inflacijos kitimui. Minėtų dviejų modelių rezultatai turi būti interpretuojami labai atsargiai, kadangi jie abu gali būti netinkamai specifikuoti – statistikos diagnostika parodo autokoreliaciją. Tolesniam tyrimui sudarytas 3 modelis, kuris įvertina inflacijos inerciją tik VVM taikymo laikotarpiu.

3 modelio liekanų statistinio tyrimo rodikliai patenkina visus stacionarumo kriterijus. Praėjusio laikotarpio vidaus infliacija ir inflacijos lygis užsienyje yra vieninteliai statistiškai reikšmingi modelio kintamieji. Kaip ir buvo galima tikėtis, įvedus fiksuoto valiutos kurso režimą Lietuvoje, pinigų kiekio didėjimas neskaitino vidaus inflacijos.

*Organization for Economic Co-operation and Development (OECD).

1 lentelė

Lietuvos infliacijos inercijos įvertinimas panaudojant 1 lygtį

	1 modelis	2 modelis	3 modelis	4 modelis	5 modelis
	1993 02–1998 12	1993 02–1998 12	1994 04–1998 12	1993 02–1998 12	1994 04–1998 12
Laisvas narys	-0,006(-0,625)	-0,004(-0,382)	-0,001(-0,272)	–	–
$Dvki_{t-1}$	0,813(11,788)	0,813(11,816)	0,536(4,606)	0,51(12,373)	0,544(5,249)
$De gki_t$	-1,317(-1,245)	-1,209(-1,141)	-0,016(-0,029)	–	–
$De gki_{t-1}$	1,594(1,468)	2,061(1,775)	1,365(2,557)	1,071(2,750)	1,469(3,394)
$Dp2_t$	0,164(1,872)	0,144(1,606)	0,062(0,850)	0,108(2,733)	–
$Dp2_{t-2}$	–	–	–	0,182(3,387)	–
$Dp2_{t-3}$	–	–	–	-0,100(-1,715)	–
$VVM * Dvki_t^a$	–	-0,243(-1,118)	–	–	–
Stebėjimų skaičius	71	71	57	68	57
R^2	0,771	0,776	0,723	0,923	0,850
σ	0,021	0,021	0,009	0,010	0,009
DW	1,52	1,46	1,96	1,87	1,98

Pastaba: Į visus modelius įtraukti sezoniniai indeksai; D – skirtumo operatorius, t. y. kintamojo x_t skirtumas yra $Dx_t = x_t - x_{t-1}$; σ – standartinis nuokrypis; DW – Durbin-Watson autokoreliacijos statistika (kai $DW = 2$, autokoreliacijos nėra); skaičiai skliaustuose – t -statistika; ^a – fiktyvus kintamasis Lietuvoje įvestam valiutų valdybos modeliui pažymėti: 0 – iki 1994 m. balandžio mėn., 1 – nuo 1994 m. balandžio mėn.

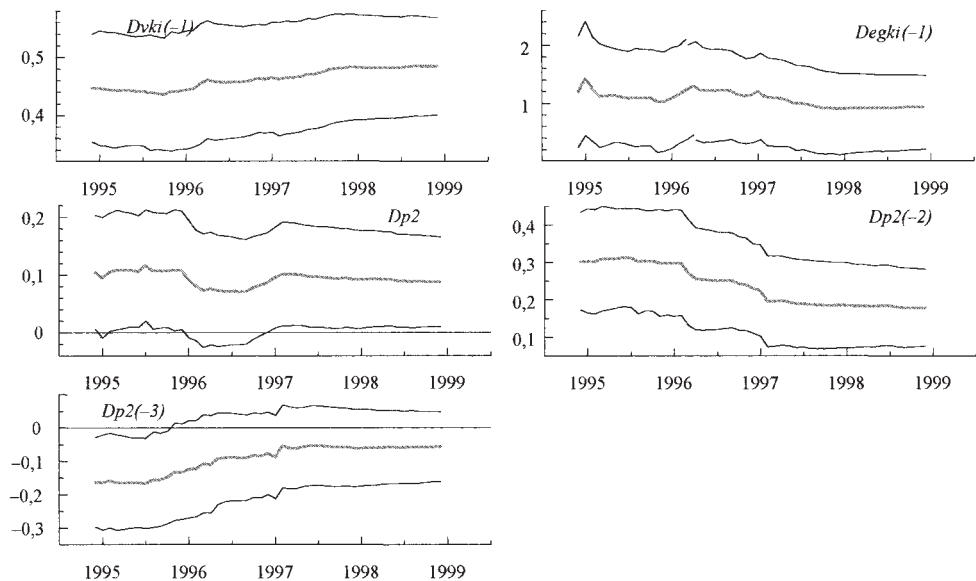
Kadangi prieš tai aprašytų modelių kintamieji yra su vieno laikotarpio lagu, todėl buvo sunku pašalinti liekanų autokoreliaciją. S. Edwards [1], analizuodamas infliacijos inerciją, naudojo ketvirčių duomenis, o infliacijos inercijai Lietuvoje įvertinti buvo panaudoti mėnesių duomenys. Skaičiuojant 1 lygtį, daroma prielaida, kad ataskaitinio laikotarpio vidaus infliaciją veikia tik vieno praėjusio mėnesio infliacijos veiksniai, o ankstesnių mėnesių šie rodikliai nėra reikšmingi. Siekiant pašalinti autokoreliaciją, lagų skaičius buvo padidintas nuo 1 iki 3. Tai leido gauti patikimesnių rezultatų ir laikytis S. Edwards vieno ketvirčio laiko tarpo.

Toliau infliacijos inercijai įvertinti buvo sudaryti 4 ir 5 modeliai, kurie neįtraukė statistiškai nereikšmingų kintamųjų (žr. 1 lentelę). Nagrinėjant visą tyrimo laikotarpį, nustatyta, kad praėjusių laikotarpių pinigų kiekio didėjimas yra reikšmingas Lietuvos infliacijai, o VVM taikymo laikotarpiu šis pinigų kiekio didėjimo poveikis išnyksta. Kitas įdomus rezultatas yra tas, kad praėjusio laikotarpio infliacijos lygio užsienyje koeficiento reikšmingumas ir taškinis įvertis yra didesnis įvedus VVM.

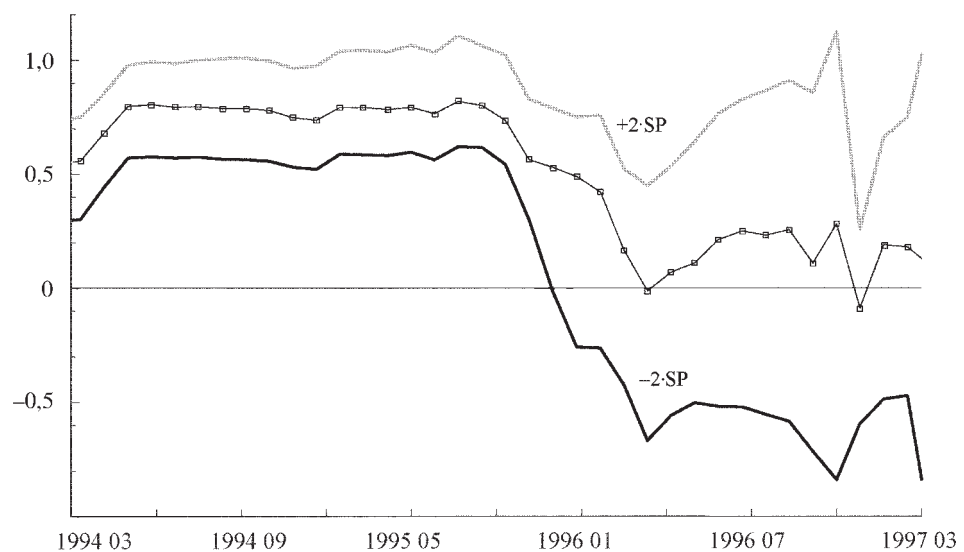
Siekiant nustatyti, ar praėjusio laikotarpio vidaus infliacijos koeficientas mažėja, 4 modelis įvertintas rekursiškai. Modelio rekursinių koeficientų kitimas parodytas 2 pav. Vizualiai praėjusio laikotarpio vidaus infliacijos koeficiento kitimas nerodo jokio sumažėjimo. Jis yra reikšmingas ir gerokai didesnis už nulį per visą VVM taikymo laikotarpį. Šis rekursinis įvertinimas atliktas naudojant pirmuosius 20 stebėjimų. Toliau modelio koeficientai pakartotinai įvertinti vis ilgesnio laikotarpio, kiekvieną kartą pridėdant po vieną mėnesį į priekį. C. Kleiber ir K. Staehr [7] tvirtina, kad viso laikotarpio įverčiai yra „užrakinami“ pradinio laikotarpio didelės infliacijos. Vadovaujantis panašia logika, buvo pamėginta dar kartą įvertinti 4 modelį rekursiškai, tačiau šį kartą pradinį laikotarpį sudarė paskutiniai viso laikotarpio stebėjimai: modelis buvo pakartotinai įvertintas atgal, pridėdant po vieną praėjusį mėnesį.

Rekursinis praėjusio laikotarpio vidaus infliacijos koeficiento kitimas, įvertintas atgal, yra atvaizduotas 3 pav. Matyti, kad infliacijos inercijos lūžis įvyko ne anksčiau kaip praėjus pusantrų metų, kai buvo įvestas VVM Lietuvoje. Praktiškai nuo 1996 m. pradžios praėjusio laikotarpio vidaus infliacijos koeficientas nėra statistiškai nutolęs nuo nulio. Taigi, pritaikius infliacijos inercijos modelį, ši pagrindinė C. Kleiber ir K. Staehr [7] išvada buvo patvirtinta.

2 pav. Rekursinis 4 modelio parametru ir jų $\pm 2 \cdot SP$ (standartinės paklaidos) įvertinimas į priekį

3 pav. 4 modelio praėjusio laikotarpio infliacijos koeficiento ir jo $\pm 2 \cdot SP$ (standartinės paklaidos) rekursinis įvertinimas atgal

Vadinasi, infliacijos inercija buvo reikšmingas didelės infliacijos pastovumo Lietuvoje veiksnys iki 1996 m. pradžios. Tuo tarpu ir vienalaikis pinigų kiekio didėjimas, ir jo lagai nebuvo reikšmingi vidaus infliacijai įvedus fiksuotą valiutos kurso režimą. Šią svarbią išvadą patvirtina pinigų kiekio ir kainų Granger priežastingumo testas.

3. Granger priežastingumo testas

D. Qin ir A. Vanags [9] pabrėžia priežastingumo svarbą nagrinėjant infliacijos procesą. Autoriai teigia, kad, sudarant infliacijos modelį pagal pinigų paklausos teorijos nuostatas, ypač svarbu tinkamai apibrėžti pinigų kiekio didėjimo ir infliacijos priežastingumą. D. Qin ir A. Vanags nuomone, klasikinis (tiesioginis) pinigų kiekio

didėjimo ir infliacijos priežastingumas empiriškai nepasitvirtina nagrinėjant pereinamosios ekonomikos šalių patirtį. Vietoj to jie nustatė atvirkštinį šių rodiklių priežastingumą. Pinigų kiekio didėjimo ir infliacijos priežastingumui nagrinėti D. Qin ir A. Vanags apsiriboja minėtų rodiklių paprastų regresijų rekursinių koeficientų reikšmingumo analize.

C. Kleiber ir K. Staehr [7] nors ir kalba apie galimybę panaudoti dviejų kintamųjų vektorinį autoregresinį modelį (*Vector Autoregression model – VAR*) Granger priežastingumui tarp Lietuvos pinigų kiekio didėjimo ir infliacijos nagrinėti, tačiau apsiriboja infliacijos regresijos lygties praėjusių laikotarpių pinigų kiekio didėjimo koeficientų reikšmingumo analize. Šiame straipsnyje priežastingumui tarp Lietuvos pinigų kiekio didėjimo ir pagrindinių kainų indeksų kitimo nustatyti atliktas formalus Granger priežastingumo testas.

Granger priežastingumo ekonometrinis pagrindas nesudėtingas [žr. 4; 8]. Dviejų laiko eilučių $\{y_t\}$ ir $\{z_t\}$ atveju z_t nėra y_t priežastis, jeigu y_t regresijoje nuo y_t ir z_t lagų z_t lagų koeficientai lygūs nuliui.

Taigi dviejų laiko eilučių atveju:

$$y_t = \sum_{i=1}^k \alpha_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_i z_{t-i} - u_t, \quad (2)$$

kur u_t – „baltojo triukšmo“ liekanos.

Tarkime $\beta_i = 0$ ($i = 1, 2, \dots, k$). Jeigu toks apribojimas yra statistiškai priimtinas, tuomet galima teigti, kad z_t nėra y_t priežastis. Vadinasi, Granger priežastingumas* leidžia nustatyti vieno kintamojo praeities stebėjimų įtaką kito kintamojo dabartinei reikšmei.

Nustatant Granger priežastingumą tarp Lietuvos pinigų kiekio ir kainų, iš pradžių buvo panaudoti dviejų kintamųjų VAR modeliai priežastingumui tarp kintamųjų lygių įvertinti. Atliktas viso tyrimo laikotarpio (1993 m. rugpjūtis–1998 m. gruodis) ir laikotarpio įvedus VVM (1994 m. balandis–1998 m. gruodis) testas. Laiko eilutės logaritmuotos ir pažymėtos mažosiomis raidėmis.

2 lentelė

Granger priežastingumas tarp kintamųjų lygių, taikant Wald χ^2 bendrų apribojimų testą

VAR lagų skaičius ^a	VAR(7)		VAR(7)		VAR(11)	
	$p2$ $\xrightarrow{ne}$ vki	vki $\xrightarrow{ne}$ $p2$	$p2$ $\xrightarrow{ne}$ gki	gki $\xrightarrow{ne}$ $p2$	$p2$ $\xrightarrow{ne}$ dui	dui $\xrightarrow{ne}$ $p2$
Laikotarpis	1993 08–1998 12		1993 08–1998 12		1993 12–1998 12	
χ^2 (VAR lagų skaičius)	5,088	12,574 ⁺	6,26	7,956	84,609 ⁺⁺⁺	9,367
Laikotarpis	1994 04–1998 12		1994 04–1998 12		1994 04–1998 12	
χ^2 (VAR lagų skaičius)	3,978	1,102	5,833	7,282	53,175 ⁺⁺⁺	17,819 ⁺

*Labai svarbu skirti Granger (ne)priežastingumą ir silpną egzogeniškumą. G. Maddala [8, p. 394–395] pažymi, kad Granger (ne)priežastingumas dar nereiškia silpno egzogeniškumo. Granger priežastingumas ir silpnas egzogeniškumas skiriasi jų taikymo sritimis: silpno egzogeniškumo koncepcija yra viena iš esminių sąlygų siekiant veiksmingai įvertinti reikiamus koeficientus, o Granger priežastingumas yra svarbus prognozavimui.

Pastaba: ^a – į kiekvieną VAR modelį įtraukti laisvas narys ir centruoti sezoniniai indeksai; ^b – alternatyvi hipotezė: pirmasis kintamasis veikia antrąjį kintamąjį Granger priežastingumo prasme; ⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 10 procentų reikšmingumu; ⁺⁺⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 1 procento reikšmingumu.

Granger priežastingumo testo rezultatai pateikti 2 lentelėje. Dviejų kintamųjų VAR modelių lagų skaičius pasirinktas toks, kad individualių lygčių ir visos sistemos liekanos patenktų standartinius stacionarumo kriterijus (nėra autokoreliacijos, normalus paskirstymas, homoskedastiškumas ir t. t.). Testui naudojama statistika yra χ^2 skirstinys.

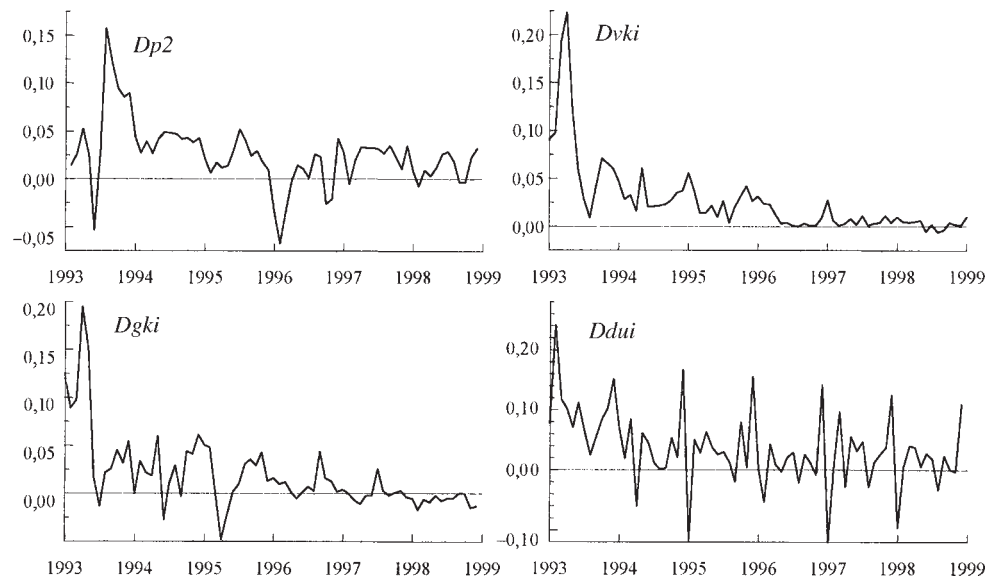
Jo laisvės laipsnis atitinka konkretaus VAR modelio lagų skaičių. Viso tyrimo laikotarpio testo rezultatai atskleidžia silpną $vki \rightarrow p2$ priežastingumą ($\rightarrow$ parodo Granger priežastingumo kryptį), $p2$ įtaką dui kitimui, tačiau neparodo jokių ryšių tarp gki ir $p2$. VVM taikymo laikotarpiu taip pat neaptikta vki ir $p2$, gki ir $p2$ priežastingumo požymių, o $p2$ ir toliau daro poveikį dui . Kartu pastebimas ir silpnas dui poveikis $p2$.

Tai, kad vki ir gki Granger priežastingumo prasme nėra $p2$ veiksniai, yra gana netikėtas rezultatas. Šis rezultatas nepatvirtina tradicinio ekonomikos teorijos teiginio, jog VVM sąlygomis nominalų pinigų kiekį lemia pinigų paklausa, kurios vienas iš svarbiausių elementų ir yra kainos.

Tęsti Granger priežastingumo testą paskatino dvi aplinkybės. Pirma, statistiškai reikšmingas priežastingumas vis dar gali būti aptiktas nagrinėjant kintamųjų didėjimo tempus. Antra, ignoruojant ankstesnės analizės laiko eilučių nestacionarumą, galimi nepatikimi Granger priežastingumo testo rezultatai. Reikėtų patikrinti duomenų integravimo laipsnį, išnagrinėti laiko eilučių galimus kointegravimo ryšius ir panaudoti juos VAR modeliuose.

Pinigų kiekio ir pagrindinių kainų indeksų laiko eilučių pirmojo laipsnio skirtumai parodyti 4 pav. Matyti, kad $p2$, vki , gki pirmojo laipsnio skirtumai gali būti nestacionarūs. Darbo užmokesčio valstybės sektoriuje indekso ($Ddui$) didėjimas atrodo kaip stacionarus procesas, ypač VVM taikymo laikotarpiu. Jam taip pat būdingas ryškus sezoniškumas: palyginti didelis darbo užmokesčio kilimas pastebimas prieš Kalėdų ir Naujųjų metų šventes.

4 pav. Pinigų kiekio ($Dp2$), vartotojų kainų indekso ($Dvki$), gamintojų kainų indekso ($Dgki$) ir darbo užmokesčio valstybės sektoriuje indekso ($Ddui$) mėnesiniai pokyčiai

Nagrinėjant laiko eilučių stacionarumo savybes, atliktas formalus vienetinės šaknies *Dickey-Fuller* (*DF*) testas (*DF* testo rezultatai neaprašyti šiame straipsnyje). Jis leido atmesti nagrinėjamų laiko eilučių antrojo laipsnio skirtumų nestacionarumo hipotezę. Be to, vienetinės šaknies testo rezultatai taip pat rodo, kad $p2$, vki ir gki laiko eilutės yra pirmojo laipsnio integruoti procesai ($I(1)$). Tuo tarpu dui yra stacionarus apie kvadratinį trendą. Tačiau tyrimui panaudotos laiko eilutės yra per trumpos, kad būtų galima pasikliauti vien tik *DF* testo rezultatais nustatant laiko eilučių stacionarumo laipsnį. Kita vertus, įtraukiant vis didesnio laipsnio polinomą, tikimybė gauti stacionarumą apie šį polinomą didėja, todėl buvo nuspręsta traktuoti dui kaip $I(1)$ procesą.

Kitas žingsnis – naudojant *Johansen's IIMT* metodą, buvo tikrinami kointegravimo ryšiai tarp $p2$ ir atskirai kiekvieno kainų indekso, t. y. vki , gki ir dui . Testo rezultatai* neatskleidė nė vieno ilgalaikio ryšio, kuris būtų bent patenkinamo stabilumo. Todėl tolesnis Granger priežastingumo testo taikymas buvo pagrįstas tik kintamųjų mėnesiniais pokyčiais.

3 lentelėje pateikti Granger priežastingumo testo rezultatai rodo, kad, vertinant visą tyrimo laikotarpį, $p2$ didėjimas yra vien dui didėjimo priežastis, o, vertinant VVM taikymo laikotarpį, neaptikta jokių įrodymų, kad $p2$ didėjimas turi įtakos pagrindinių kainų indeksų (vki , gki , dui) pokyčiui.

3 lentelė

Granger priežastingumas tarp kintamųjų mėnesinių pokyčių, taikant Wald χ^2 bendrą apribojimų testą

VAR (lagų skaičius ^a)	VAR(5)		VAR(7)		VAR(11)	
	$Dp2$ $\xrightarrow{ne}$ $Dvki$	$Dvki$ $\xrightarrow{ne}$ $Dp2$	$Dp2$ $\xrightarrow{ne}$ $Dgki$	$Dgki$ $\xrightarrow{ne}$ $Dp2$	$Dp2$ $\xrightarrow{ne}$ $Ddui$	$Ddui$ $\xrightarrow{ne}$ $Dp2$
Laikotarpis	1993 07–1998 12		1993 09–1998 12		1993 12–1998 12	
χ^2 (VAR lagų skaičius)	7,625	35,238 ⁺⁺⁺	1,528	9,905	56,581 ⁺⁺⁺	4,877
Laikotarpis	1994 04–1998 12		1994 04–1998 12		1994 04–1998 12	
χ^2 (VAR lagų skaičius)	6,762	9,767 ⁺	1,931	3,716	2,826	0,085

Pastaba: ^a – į kiekvieną VAR modelį įtraukti laisvas narys ir centruoti sezoniniai indeksai; ^b – alternatyvi hipotezė: pirmas kintamasis veikia antrąjį kintamąjį Granger priežastingumo prasme; D – kintamojo skirtumo tarp jo dabartinės ir praėjusio laikotarpio reikšmės operatorius; ⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 10 procentų reikšmingumu; ⁺⁺⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 1 procento reikšmingumu.

Dviejų kintamųjų VAR modelių panaudojimas Granger priežastingumo testui atlikti gali būti kritikuotinas, kadangi šis metodas ignoroja kitus kintamuosius, kurie taip pat gali daryti įtaką priežastingumui. Todėl buvo sudarytas bendras VAR modelis, įtraukiant kartu $p2$, vki , gki ir dui . Be to, šis modelis buvo papildytas dar vienu veiksnium – nominaliąja palūkanų norma i (tarpbankinių paskolų palūkanų norma), kuri rodo pinigų panaudojimo alternatyvias išlaidas.

Taikant *Johansen's IIMT* metodą kointegravimo tarp $p2$, vki , gki , dui ir i hipotezei testuoti, nustatytas vienas kointegravimo vektorius tarp visų šių kintamųjų. Ilgalaikio ryšio koeficientų rekursinis įvertinimas parodė, kad šis ryšys nestabilus. Tolesnėje analizėje buvo neatsižvelgta į galimą kointegravimo poveikį ir tyrimas tęsiamas naudojant VAR modelį, pagrįstą vien kintamųjų mėnesiniais pokyčiais.

Bendras VAR modelis sudarytas viso ir VVM taikymo laikotarpio. Granger priežastingumo testo rezultatai pateikti 4 ir 5 lentelėse. Viena iš svarbiausių išvadų yra ta, kad $p2$ didėjimas turi įtakos vki ir dui didėjimui, skaičiuojant viso tyrimo laikotarpio VAR modelį, tačiau VVM taikymo laikotarpio VAR modelis atmeta Lietuvos infliacijos priklausomybės nuo pinigų kiekio didėjimo hipotezę. Gauti rezultatai taip pat leidžia teigti, kad vki , gki , dui ir i didėjimas yra $p2$ didėjimo veiksniai Granger priežastingumo prasme tiek visą tyrimo laikotarpį, tiek ir VVM taikymo laikotarpį.

Kitas įdomus pastebėjimas yra tas, kad nė vienas bendro VAR modelio kintamasis nėra palūkanų normų mėnesinio pokyčio priežastis. Be to, Lietuvos kainų indeksai neturi jokio kryžminio poveikio vienas kito kitimui. Išimtį sudaro ryškus priežastingumas tarp vki ir dui didėjimo visą tyrimo laikotarpį ir VVM taikymo laikotarpį. Galiausiai pagrindiniams kainų indeksams būdinga didelė inercija, kurią galima matyti iš 5 lentelės išstrižainėje išdėstytų testo statistikų.

*Rezultatai nepateikti dėl straipsnio apimties ribotumo.

4 lentelė

Granger priežastingumas tarp kintamųjų mėnesinių pokyčių, taikant Wald χ^2 bendrų apribojimų testą (1993 m. birželis–1998 m. gruodis)

		Hipotezė H_0 : stulpelio rodiklis nėra eilutės rodiklio priežastis				
		Rodikliai	$Dp2$	Di	$Ddui$	$Dvki$
Priežastys	$Dp2$	2,499	6,7092	12,48 ⁺⁺	13,786 ⁺⁺⁺	3,257
	Di	8,599 ⁺	0,047	2,361	10,694 ⁺⁺	13,252
	$Ddui$	14,4 ⁺⁺⁺	5,77	24,464 ⁺⁺⁺	1,163	3,916
	$Dvki$	25,088 ⁺⁺⁺	1,111	8,187 ⁺	10,224 ⁺⁺	6,129
	$Dgki$	11,017 ⁺⁺	1,087	2,285	2,726	8,723 ⁺

Pastaba: Testas atliktas VAR(4) modeliui su laisvu nariu; D – kintamojo skirtumo tarp jo dabartinės ir praėjusio laikotarpio reikšmės operatorius; ⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 10 procentų reikšmingumu; ⁺⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 5 procentų reikšmingumu; ⁺⁺⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 1 procento reikšmingumu.

5 lentelė

Granger priežastingumas tarp kintamųjų mėnesinių pokyčių, taikant Wald χ^2 bendrų apribojimų testą (1994 m. balandis–1998 m. gruodis)

		Hipotezė H_0 : stulpelio rodiklis nėra eilutės rodiklio priežastis				
		Rodikliai	$Dp2$	Di	$Ddui$	$Dvki$
Priežastys	$Dp2$	101,33 ⁺⁺⁺	2,189	7,267	3,897	0,963
	Di	9,014 ⁺	6,861	1,079	6,079	12,648 ⁺⁺
	$Ddui$	23,407 ⁺⁺	2,239	34,44 ⁺⁺⁺	2,177	4,477
	$Dvki$	12,743 ⁺⁺	2,876	7,785 ⁺	10,67 ⁺⁺	3,117
	$Dgki$	8,104 ⁺	2,094	2,881	5,858	14,975 ⁺⁺⁺

Pastaba: Testas atliktas VAR(4) modeliui su laisvu nariu; D – kintamojo skirtumo tarp jo dabartinės ir praėjusio laikotarpio reikšmės operatorius; ⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 10 procentų reikšmingumu; ⁺⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 5 procentų reikšmingumu; ⁺⁺⁺ – nulinės hipotezės atmetimas su 1 procento reikšmingumu.

Išvados

Straipsnis skirtas infliacijos inercijai – reikšmingam didelės infliacijos pastovumo veiksniai – aptarti tuo tikslu panaudojant S. Edwards pasiūlytą teorinį modelį. Infliacijos inercija – tai dabartinio laikotarpio infliacijos lygio priklausomybė nuo praėjusio laikotarpio infliacijos lygio. S. Edwards nuomone, darbo užmokesčio nustatymas, atsižvelgiant į praėjusio laikotarpio vidaus infliacijos lygį, arba (ir) nepakankamas visuomenės pasitikėjimas kainų stabilizavimu yra dvi pagrindinės priežastys infliacijos inercijai atsirasti.

Pritaikius teorinį S. Edwards modelį Lietuvos infliacijos kitimui vertinti, nustatyta, kad infliacijos inercija buvo svarbus didelės infliacijos pastovumo veiksnys VVM taikymo laikotarpiu. Empirinė analizė taip pat parodė, kad infliacijos inercija išnyko praėjus pusantrų metų, kai buvo įvestas VVM. Kartu pritaikius šį modelį Lietuvos pinigų politikai, Europos šalių EBPO narių infliacijos įtaka tapo vis reikšmingesnė Lietuvos infliacijos kitimui. Be to, Granger priežastingumo testas patvirtino, kad VVM taikymo laikotarpiu pinigų kiekio didėjimas nėra infliacijos veiksnys, nors, vertinant visą tyrimo laikotarpį, pinigų kiekio didėjimas turi įtakos vartotojo ir gamintojo kainų indeksų, taip pat darbo užmokesčio indekso padidėjimui.

Nustatyta, kad infliacija yra pinigų kiekio didėjimo veiksnys Granger priežastingumo prasme. Taigi Lietuvoje pastaraisiais metais pastebimas netiesioginis pinigų kiekio

didėjimo ir infliacijos ryšys. Tokiu atveju Lietuvos infliacijai modeliuoti pinigų paklausos funkcija yra visiškai netinkama.

Literatūra

1. Edwards S. (1998) *Two Crisis: Inflationary Inertia and Credibility*//*The Economic Journal*, 108(May).
2. Edwards S. (1995) *Crisis and Reform in Latin America: From Despair to Hope*. Oxford University Press.
3. Gros D., Steinherr A. (1995) *Winds of Change*, Longman Group UK Limited.
4. Hamilton James D. (1994) *Time Series Analysis*, Princeton University Press, Princeton. New Jersey.
5. Harris Richard. 1995. *Using Cointegration Analysis in Econometric Modelling*, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf.
6. Johansen S. (1991) *Estimation and Hypothesis Testing of Cointegrating Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models*, *Econometrica*, 59(6).
7. Kleiber C. and Staehr K. (1997) *Stabilization and Inflationary Inertia in Lithuania*, Manuscript.
8. Maddala G. S. (1992) *Introduction to Econometrics*, 2nd ed., Prentice Hall.
9. Qin Duo and Vanags Alf (1996). *Modelling the inflation process in transition economies: Empirical comparison of Poland, Hungary and Czech Republic*//*Economics of Planning*, 29, p.147–168.
10. Sahay R., Végh C. (1995) *Inflation and Stabilization in Transition Economies*//*IMF Working Paper*.

*Straipsnis gautas 2000 m. liepos mėn.
Priimtas spaudai 2000 m. rugsėjo mėn.*

Summary

ANALYSIS OF INERTIA IN LITHUANIAN INFLATION

Igor Vetlov

Despite the introduction of the currency board and the ultimate fixation of the Lithuanian litas to the US dollar in April 1994, the Lithuanian inflation level has remained quite high for some years. The present study investigates the importance of one particular mechanism behind inflationary persistence, namely inertia. Inertia is defined as the dependence of the current level of inflation on the previous one. The theory suggests two possible explanations behind it: first, backward-looking indexation in wages; second, non-credibility of the exchange rate policy (or stabilisation program in general). To study inflationary inertia in Lithuania over the period from mid-1993 to the end of 1998, we apply Edwards [1] theoretical set-up.

The model of inflationary inertia is estimated for the whole period as well as for the reduced, i. e. that of currency board functioning. Backward recursive estimation of the coefficient of lagged Lithuanian inflation revealed that inertia broke down not after one and a half year that the Lithuanian currency board (CB) was introduced. It was found additionally that for the reduced period money supply was not a significant contributor to the process of inflation at all. At the same time foreign inflation measured by the growth rate of the producer price index of the OECD-Europe was found playing a significant role in determining inflation in Lithuania after April 1994.

To support further the result that there is no direct causation between money and prices during the CB period, we apply formal Granger causality tests. First, we use bivariate VAR models in levels of money supply M2 and prices (consumer price index, producer price index and wage index). It does not bring any fruitful results. Next, we consider bivariate VAR models in differences. We find that over the full sample period the growth rate of money supply does Granger cause only the growth in wages, however,

over the CB period, there is no evidence that money supply growth causes consumer price growth or nominal wage growth. Producer price index growth appears neither to have influence on money nor to be affected by the growth in money. Finally, we apply a general VAR model to see all cross causalities. The nominal interest rate was added to the set of variables to complete the system mimicking the money demand function. There were not found any stable co-integrating relationships between the variables in question, therefore, only VAR in differences was considered. We find that, although money supply growth has an impact on the change in wages and consumer prices over the full sample period, the CB period rejects any causality flows running from money to our prices. Oppositely, we find the evidence of causality running from the model's variables to money supply growth. It is in agreement with our expectation of money endogeneity under fixed exchange rate regime. Furthermore, none of our VAR models' variables causes the nominal interest rate. Our prices do not have cross influence on each other. Finally, from the application of the Granger causality tests it follows that all the price indices can be characterised by a significant degree of inertia.

CENTRINIŲ BANKŲ VEIKLOS SKAIDRUMAS

Mindaugas Vinkus

Lietuvos bankas
Gedimino pr. 6, LT-2001 Vilnius
El. paštas: mvinkus@lbank.lt

Šiame darbe nagrinėjamas centrinių bankų, kaip politiškai nepriklausomų institucijų, iškilimas ir dėl to atsiradusios „demokratinio deficito“ problemos sprendimas veiklos viešumo ir skaidrumo būdu. „Demokratinio deficito“ problemą lemia tai, kad kiekvieną pilietį, jo interesus paliečiančius sprendimus priima tiesiogiai neatskaitingi rinkėjams, taip pat ir nuo rinkiminiu būdu formuojamų institucijų politiškai nepriklausomi pareigūnai.

Skaidrumas šį dešimtmetį vis dažniau ir dažniau tiek visuomenės, tiek akademinų sluoksnių, taip pat ir pačių centrinių bankų pradėtas akcentuoti kaip pagrindinė priemonė, galinti išspręsti „demokratinio deficito“ problemą, garantuoti centrinių bankų patikimumą, nulemianti centrinių bankų priimtinumą. Remiantis atlikto tyrimo duomenimis, darbe lyginamas Vakarų bei Vidurio ir Rytų Europos šalių centrinių bankų skaidrumo lygis.

Pagrindiniai žodžiai: centrinis bankas; pinigų politika; nepriklausomumas; skaidrumas; atskaitomybė.

Įvadas

Šiandien, kalbant apie centrinę bankininkystę, viena iš dažniausiai pasitaikančių sąvokų yra „skaidrumas“. Nepaisant to, kad apie tai yra daug kalbama, sąvoka „skaidrumas“ nėra sutartinai vienodai ir aiškiai apibrėžta. Paprasčiausiai sąvoka „skaidrumas“ yra apibūdinama kaip informacijos apie centrinį banką ir jo veiklą prieinamumas. Plačiau sąvoka „skaidrumas“ apibūdinama kaip aplinka, kurioje politikos tikslai, teisinė, institucinė ir ekonominė sandara, politikos sprendimai ir jų priėmimo logika, duomenys ir informacija apie pinigų ir finansų politikos priemones bei finansų institucijų atskaitomybės sąlygos yra pateikiamos visuomenei suprantama bei prieinama forma ir laiku [1].

Siekiant garantuoti centrinių bankų veiklos patikimumą ir priimtinumą, vadovaujamosi nuostata, kad skaidrumas, nors ir „nėra panacėja nuo visų centrinio banko ligų“ [12, p. 40], tačiau jis yra pagrindinė priemonė, šiandien padedanti garantuoti, jog bus sprendžiama „demokratinio deficito“ problema.

Kyla klausimas, kas yra skaidrumas, kad jo tokios galios, koks skaidrumo mechanizmas, jo sudedamosios dalys ir kaip jis turi funkcionuoti, kad atliktų veiklos priimtimumo užtikrinimo uždavinį?

Centrinis bankas yra įsteigiamas įstatymu, jo veiklą taip pat reglamentuoja teisės aktai. To lyg ir pakanka, kad būtų garantuota banko atskaitomybė. Tačiau, jei jis nepriklausomas, jis politiškai laisvas pasirinkti veiksmus ir priemones.

Teigiama, kad demokratinėje visuomenėje centriniam bankui būdinga būti nepriklausomam ne tikslo, bet priemonių jo siekti pasirinkimo prasme, t. y. tikslą nustato įstatymas, tačiau centrinis bankas laisvas pasirinkti priemones šiam tikslui pasiekti.

Todėl „demokratinio deficito“ problemą lemia centrinių bankų kasdienės veiklos ir kasdinių sprendimų patikimumas ir priimtumas, t. y. centrinio banko veiklos priimtumas, kuris pasiekiamas skaidrumo ir atvirumo priemonėmis [8, p. 62–65].

Vadinasi, skaidrumo tikslas – sukurti centrinio banko, kaip institucijos, patikimumo ir priimtimumo mechanizmą.

■ Mindaugas Vinkus – Lietuvos banko Ryšių su visuomene skyriaus atstovas spaudai.
Veiklos sritys: ryšiai su žiniasklaida, viešųjų ryšių ir informacijos analizė, komunikacijos strategijos planavimas.

Skaidrumo priemonės, garantuojant centrinio banko atskaitomybę bei patikimumą ir priimtinumą, pagrįstos nuostata, jog pinigų politika bus vykdoma kur kas veiksmingiau, jei visuomenė žinos šios politikos tikslus ir priemones.

Centrinis bankas, viešai pristatydamas pinigų politikos tikslus, informuoja visuomenę, ko jis siekia. Informuodamas privatų sektorių ir aiškiai nusakydamas pinigų politikos tikslus ir gaires, bankas prisideda prie nuoseklių rinkos lūkesčių formavimo. Centrinis bankas, nuolat pateikdamas informaciją apie savo veiklą, priimamus sprendimus, sukuria savo, kaip institucijos, patikimumo mechanizmą.

Kad centrinio banko veikla būtų skaidri, yra keliami keturi esminiai reikalavimai:

1. Turi būti aiškiai įvardyti tikslai ir strategijos.
2. Turi būti atviras pinigų politikos sprendimų priėmimo procesas.
3. Visuomenei, kuri apima atskirus individus, privačias kompanijas, t. y. visus suinteresuotus ir besidominčius centrinio banko veikla, turi būti prieinama, periodiškai ir laiku pateikta informacija apie pinigų politiką.
4. Turi būti įtvirtinta veiklos atskaitomybė įgaliotai valstybės valdžios institucijai ir vieša veiklos finansinė atskaitomybė.

Kitaip sakant, įgyvendinus šiuos reikalavimus, sukuriama aplinka, kurioje aiškūs politikos tikslai, jos teisinė, institucinė ir ekonominė sandara, suprantami priimti politikos sprendimai ir jų priėmimo logika, o duomenys ir informacija apie pinigų ir finansų politikos priemones pateikiami visuomenei suprantama ir prieinama forma, periodiškai ir laiku.

1. Skaidrumo nagrinėjimas tarptautinėje praktikoje

Tarptautinėje praktikoje skaidrumo centriniame bankininkystėje tema pradėta nagrinėti šio dešimtmečio pradžioje, tačiau labiau kaip sudedamoji ar pridedamoji dalis nagrinėjant centrinių bankų nepriklausomumą ir jų veiklą.

Tik šio dešimtmečio antroje pusėje skaidrumas, jo sudedamosios dalys pamažu tapo atskiru tyrėjų objektu. 1996 m. Briault, Haldane ir King sudarė industrinių šalių monetarinės atskaitomybės indeksą, kurį lygino su centrinių bankų tikslų pasirinkimo indeksu. 1997 m. Mason, Savastano ir Sharma į indeksą, skirtą infliacinių tikslų charakteristikoms nustatyti, įtraukė skaidrumo ir atskaitomybės kategorijas. 1999 m. Lybeck iš įvairių atskaitomybės kriterijų sudarė buvusių Sovietų Sąjungos šalių centrinių bankų autonomijos ir atskaitomybės indeksą.

1999 m. Anglijos banko Centrinės bankininkystės institutas pirmą kartą sukūrė savarankišką skaidrumo indeksą, kurį taikant gana įvairiapusiskai galima įvertinti veiklos skaidrumą [11, p. 41–43].

Lietuvoje skaidrumo centriniame bankininkystėje tema iki šiol plačiau nenagrinėta. Tačiau, kaip rodo praktika, centrinio banko skaidrumo klausimas kartkartėmis yra iškeliamas į viešumą.

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje rengiamasi įtvirtinti pilnavertę centrinio banko nepriklausomybę, taip pat ir į numatomą Lietuvos integraciją į Ekonominę ir pinigų sąjungą, galima prognozuoti, kad tai lems didesnę centrinio banko skaidrumo poreikį. Vertindama perspektyvą, skaidrumo poreikio didėjimą prognozuoja ir pati institucija [9].

2. Skaidrumo tarptautinės teisės šaltiniai

Kalbant apie skaidrumą, kurio, kaip teigia įvairių šalių centriniai bankai, šiandien būtina siekti, labai svarbu paminėti, jog jam įgyvendinti dešimtojo dešimtmečio antroje pusėje atsirado ir tarptautinės teisės šaltiniai.

Tarptautinis valiutos fondas (TVF) jau 1995 m. nusprendė, kad viešai prieinami ir laiku paskelbti išsamūs ekonominiai ir finansiniai duomenys turi visapusiškiau parodyti fondo narių ekonominę politiką. Netrukus valstybėms narėms buvo patvirtinti Duomenų

platinimo specialieji standartai – tai tam tikros normos, apibrėžiančios nustatytų rodiklių grupių duomenų rinkimo dažnumą ir tų duomenų skelbimo periodiškumą. Šios normos pradėtos taikyti 1999 m. pabaigoje. Šių standartų tikslas – padėti TVF nariams teikti visuomenei ekonominės ir finansų statistikos informaciją.

1998 m. pradėtas rengti, o 1999 m. viduryje TVF Vykdomoji valdyba patvirtino kitą svarbų dokumentą – Tinkamų praktinių priemonių dėl pinigų ir finansų politikos skaidrumo kodeksą. Jame apibrėžtos skaidrumo normos ir jo įgyvendinimo priemonės.

Kodeksas parengtas kartu su Tarptautinių atsiskaitymų banku ir konsultuojantis su centrinių bankų atstovais, finansų žinybomis, kitomis atitinkamomis tarptautinėmis ir regioninėmis organizacijomis bei žinomais ekspertais.

Kodeksas parengtas atsižvelgiant į jau esamą praktiką ir yra rekomendacinio pobūdžio.

3. Skaidrumo poreikį nulėmę veiksniai

Šio dešimtmečio pradžioje greitai didėjančią skaidrumo „paklausą“ lėmė keletas aplinkybių.

Pirma, kaip minėta, tai lėmė padidėjusi centrinių bankų nepriklausomumo svarba ir paieškos, kaip kompensuoti dėl to atsiradusį „demokratinį deficitą“ bei užtikrinti jų atskaitomumą ir patikimumą. Tai rodo ir institucinės sistemos pajėgumą garantuoti ir palaikyti tikėjimą, kad egzistuojančios institucijos yra tinkamiausios visuomenei.

Vadinamojo demokratinio deficito problema yra tai, kad centrinių bankų nepriklausomumas demokratijos sąlygomis iškelia vieną prieštaravimą: šių bankų vadovai nėra visuomenės tiesiogiai renkami į šias pareigas, todėl nėra tiesiogiai atskaitingi visuomenei už savo veiksmus.

Demokratinėse šalyse politikai paprastai kas ketveri penkeri metai turi „išlaikyti rinkimų egzaminą“, o centrinio banko nepriklausomumo idėja tokio „pasitikrinimo“ nenumato. Todėl būtina kitomis priemonėmis garantuoti, kad jo tikslai ir veikla atitiktų visuomenės interesus.

Nepriklausomų centrinių bankų vadovus skiria renkami pareigūnai, ir nuo to momento centrinio banko sprendimai gali būti priimami remiantis tik centrinio banko vadovų valia. Toks yra centrinio banko veiklos depolitizavimo dėsnis.

Tokiam teisėtumo ir priimtumo problemos akcentavimui didelę įtaką turėjo integraciniai procesai Europoje. Įkūrus Europos centrinį banką, ne tik iškilo klausimas, kaip užtikrinti šio banko, kuris atsakingas už vienuolikos šalių pinigų politiką, priimtumą, bet plačios diskusijos šia tema davė nemažą impulsą aptarti šią problemą ir konkrečiose šalyse.

Antra, padidėjusi visuomenės nuomonės reikšmė, tapusi itin svarbiu veiksmu priimant sprendimus, ir bendras politinis klimatas su nuostata informuoti pilietį (kuri ypač populiari JAV), buvo pagrįstas nuomone, kad, be informuotų piliečių, išrinkti ir paskirti pareigūnai gali nežinoti tikrų jų atstovaujamųjų poreikių bei interesų. Tuo tarpu sėkmingai dirbanti demokratinė vyriausybė privalo palaikyti nuolatinį abipusį ryšį su savo piliečiais. Todėl pinigų politikos srityje taip pat pradėta labai rimtai atsižvelgti į tokias nuostatas [4, p. 288].

Trečia, komunikacijos priemonių globalizacija bei ryškūs pokyčiai finansų srityje, susiję su inovacijomis, iškėlė poreikį veiksmingiau negu reguliaciniai ar kitokie priežiūros metodai drausminti rinką. Tai nulėmė įvairios informacijos, kuri leistų vertinti organizacijų veiklą, poreikį, kartu ir informacijos pateikimo praktikos pokyčius, t. y. buvo gerokai praplėstas atskleidžiamų duomenų diapazonas [7].

Ketvirta, dėl vieno iš nesėkmingų tarptautinių finansinių sukrėtimų – Azijos krizės – dar aktualesnė tapo informacija ir parodė, kad ne tik besivystančių, bet ir išsivysčiusių šalių centriniai bankai nevisiškai atitinka veiklos skaidrumo reikalavimus. Specialistų vertinimu, net Federalinių rezervų sistema, kuri laikoma santykinai skaidria institucija,

atsižvelgiant į greitai besikeičiančią aplinką, turėtų vykdyti skaidresnę pinigų politiką [6, p. 58].

Penkta, daugiašaliai susitarimai dėl tam tikrų normų, apibrėžiančių nustatytų rodiklių grupių duomenų rinkimo dažnumą ir tų duomenų skelbimo periodiškumą (Duomenų platinimo specialieji standartai) bei nuostatos, apibrėžtos Tinkamų praktinių priemonių dėl pinigų ir finansų politikos skaidrumo kodekse ir jų pripažinimas svarbia naujosios tarptautinės pinigų sistemos sandaros dalimi konkrečiai apibrėžė skaidrumo „išskleidimo“ sąlygas ir nustatė kriterijus, kaip siekti didesnio skaidrumo ir platesnio informacijos atskleidimo.

4. Skaidrumo vaidmuo

Centrinis bankas viešai ir aiškiai apibrėždamas atitinkamuose įstatymuose bei teisės aktuose pinigų politikos tikslus, institucinę struktūrą, paaiškindamas pasirinktas pinigų politikos priemones tikslams įgyvendinti, leidžia visuomenei geriau suprasti banko siekius, geriausiai atitinkančius jos interesus.

Aiškiai ir tiksliai įvardydamas savo tikslus ir kaip jų ketina siekti, centrinis bankas įsipareigoja laikytis tam tikro veiklos kurso, nuo kurio jam tampa sunku nukrypti. Kuo aiškiau įvardyti tikslai ir strategija, tuo lengviau visuomenei stebėti centrinio banko veiklą ir tuo didesnė tikimybė, kad centrinis bankas laikysis tikslų ir veiksmų plano.

Siekiant sukurti tinkamą demokratinę atskaitomybę, be aiškių tikslų ir strategijos, turi būti garantuotas atviras pinigų politikos sprendimų priėmimo procesas. Kitaip sakant, kai yra žinoma nuolatinė pinigų politikos formavimo institucija, jos struktūra, funkcijos ir sudėtis, kai nuolat pranešama apie jos požiūrį į ekonominius pokyčius, besikeičiančią pinigų politiką, kai yra nustatyta būsimo laikotarpio politika, sukuriama veiklos skaidrumo „saugiklio“ funkcija. Centrinio banko patikimumas garantuojamas sukuriant atitinkamą reputaciją, t. y. kai veikla atitinka pasakytus žodžius [8, p. 62].

Kai visuomenei yra žinomi centrinio banko ilgo laikotarpio tikslai, taip pat sukuriamas skaidrus pinigų politikos sprendimų procesas dėl trumpo laikotarpio centrinio banko veiksmų, pradeda veikti skaidrumo mechanizmas. Vadinasi, pradėjo funkcionuoti mechanizmas, kuris didina centrinio banko patikimumą: aiškūs, visuomenei žinomi ir suprantami tikslai, aiškios procedūros bei veiksmai, kurie būtini norint pasiekti šiuos tikslus.

Tačiau, siekiant garantuoti šio mechanizmo stabilų ir veiksmingą funkcionavimą, reikia įvykdyti trečiąjį skaidrumo reikalavimą, kad visuomenei periodiškai ir laiku būtų prieinama informacija apie pinigų politiką [1].

Nuolat teikiama informacija, pagrįsta pastovumo, periodiškumo ir pateikimo laiku principais, padeda visuomenei bet kuriuo momentu stebėti centrinio banko vykdomą pinigų politiką, o ekspertams bei analitikams įvertinti centrinio banko veiksmus ir tų veiksmų poveikį.

Įgyvendinant viešos atskaitomybės apie atliekamą veiklą įgaliojimai valstybės valdžios institucijai reikalavimą viešai pateikti veiklos finansinę atskaitomybę, sustiprinamas ankstesnių reikalavimų sukurtas skaidrumo mechanizmas.

Viešas atsiskaitymas įgaliojimai valdžios institucijai užtikrina atskaitomybės faktą, o vieša atskaitomybė už finansinę veiklą sudaro visuomenei sąlygas įvertinti tikslų siekimo sąnaudas.

Taip sukuriama teisinių, procedūrinių ir viešumo priemonių visuma. Jos funkcionavimas garantuojamas kasdiene centrinio banko veikla, griežtai laikantis šioje srityje nustatytų normų ir atsižvelgiant į dinamiškai kintančios aplinkos poreikius.

Be to, veiklos skaidrumo mechanizmas padeda visuomenei greičiau perprasti pinigų politikos pokyčius, greičiau priderinti savo lūkesčius prie šių pasikeitimų. Atviresnė ir skaidresnė pinigų politikos aplinka pagerina ir finansinių rinkų darbą, kadangi taip gali būti pašalintas netikrumas ir nepastovumas. Didesnė informacijos apimtis sudaro

galimybes privataus sektoriaus atstovams greičiau, dažniau ir plačiau sužinoti apie politikos pasikeitimus, galimą jų įtaką. Taip gali būti lengviau pasiekiami, valdomi ir palaikomi tokie tikslai, kaip kainų stabilumas [6, p. 60].

Visapusiškesnė ir įvairesnė informacija gali drausminti ir rinkas, kartu pakeisti kai kurias priežiūros ir reguliavimo funkcijas, pavyzdžiui, informacijos prieinamumas suinteresuotiems asmenims verčia rinkos dalyvius atsakingiau vertinti riziką [7].

Taip pat atviresnė ir skaidresnė pinigų politika papildo atskaitomybę prieš įstatyminę valdžią. Reguliaresnė, išsamesnė centrinių bankų informacija ir analizių atskleidimas bei atviresnis požiūris į pinigų politikos kūrimą gali pagerinti finansinių rinkų darbą ir kartu drausminti pinigų politiką [5].

Taigi rinkos gali pagelbėti įstatyminei valdžiai stebėti pinigų politiką. Toks rinkų poveikis gali būti papildomas veiksnys, padėsiantis įvertinti vykdomos pinigų politikos tinkamumą. Įstatyminė valdžia pinigų politikos priežiūros funkciją tam tikra dalimi galėtų perleisti rinkoms, taip supaprastindama jų priežiūrą [6, p. 59].

Kita vertus, skaidresnė pinigų politika sumažina galimybes manipuliuoti ja dėl politinių tikslų. Atviri, skaidrūs ir gerai žinomi pinigų politikos tikslai ir procedūros sudaro galimybes privataus sektoriaus analitikams ir finansų rinkoms nuolat stebėti centrinio banko veiksmus ir laiku nustatyti visas pinigų politikos manipuliacijas dėl politinių tikslų. Rinkos labai greitai reaguotų į tokias manipuliacijas peržiūredamos infliacinės tikimybės prognozes, o tokie veiksmai būtų visiems akivaizdūs. Be to, sukuriama aplinka, kurioje centrinio banko veiksmai yra griežtai apribojami.

Pagaliau atviras pinigų politikos procesas gali sudaryti prielaidas pinigų politikos kūrėjams ir vykdytojams kruopščiau nustatyti pinigų politikos tikslus. Taip skatinama sutelkti dėmesį į tikslus, įsisavinti procedūras ir priemones, kurios padidintų galimybes siekti šių tikslų.

Atvira ir skaidri pinigų politika skatina atviresnes diskusijas, o privataus sektoriaus analitikus įvairiapusiškiau analizuoti centrinių bankų veiksmus, procedūras ir racionalumą. Kita vertus, kritika įpareigoja pinigų politikos vykdytojus ginti jų veiksmus bei sprendimus, šalinti savo politikos nenuoseklumus. Didesnis veiklos skaidrumas gali sukurti prielaidas didinti centrinių bankų įvairių analizių nepriekaištumą. Tokia idėjų konkurencija ir atviresnis dialogas neišvengiamai turėtų nulemti įvairiapusiškesnius ir pagrįstesnius vertinimus, kurti labiau argumentuotą politiką [6, p. 59–60].

5. Skaidrumo užtikrinimo priemonės

Skaidrumo pradedama siekti aiškiai nusakant pinigų politikos tikslus, sukuriant atvirą jos kūrimo procesą, sudarant galimybę visuomenei naudotis informacija apie pinigų politiką ir tampant viešai atskaitingam. Visa tai pasiekama kasdienėje praktikoje taikomomis priemonėmis, kurios padeda pašalinti „demokratinį deficitą“, garantuoti skaidrumo mechanizmo funkcionavimą.

Tradicinės skaidrumo užtikrinimo priemonės – tai seniausios centrinių bankų praktikoje taikomos priemonės, su kurių pagalba teikiama informacija.

Pirmiausia galima paminėti centrinio banko publikuojamus leidinius, kuriuose, priklausomai nuo šalies pobūdžio, pateikiami įvairūs ekonominiai ir finansiniai rodikliai, veiklos ekonominė ir finansinė analizė bei tendencijos, tiriamojo ir akademinio pobūdžio leidiniai, banko balanso, finansinės ir veiklos ataskaitos.

Kita skaidrumo priemonė – tai banko vadovų spaudos konferencijos, viešos kalbos įstatyminės valdžios klausimų metu arba pasisakymai specializuotuose leidiniuose, pranešimai spaudai.

Centrinių bankų komunikacijos kontekstas labai smarkiai pakito sparčiai besiplėtojant informacinėms technologijoms ir daugėjant demokratijos keliamų reikalavimų [2, p. 58–62].

Tradicinės priemonės išliko. Ilgainiui kito jų forma, periodiškumas, galiausiai pakito centrinių bankų komunikacijos svarbos supratimas. Dėl to, be tradicinių priemonių, atsirado naujų arba naujas formas įgavo kai kurios tradicinės priemonės.

Tobulėjant informacinėms technologijoms ir daugėjant jų vartotojų, internetas tapo vis svarbesniu komunikacijos šaltiniu centriniams bankams, o pateikiamos informacijos apimtį ir periodiškumą jau reglamentuoja tarptautiniai daugiašaliai susitarimai.

Dėl šių pokyčių atsirado naujų priemonių: tą pačią dieną pranešama apie pinigų politikos formuotojų posėdžius, skelbiami juose priimti sprendimai ir argumentai. Labai pažangi yra kita nauja priemonė – pinigų politikos sprendimai aptariami publikuojamuose leidiniuose.

Pasikeitė ir centrinio banko biuleteniuose publikuojamos analizės, t. y. jos tapo išsamesnės ir platesnės.

Kaip vieną iš naujų priemonių, reikia paminėti ekonominės raidos prognozių skelbimą. Tai itin svarbi priemonė, kuri tampa orientyru finansų ir kitoms rinkoms. Ją papildanti priemonė – tai praeities prognozių klaidų, netikslumų ir priežasčių aiškinimas. Kaip atskiros priemonės, minėtinos prognozės, o nesėkmės atveju – jų analizavimas ir aiškinimas centrinio banko publikuojamuose leidiniuose.

Viena iš naujausių ir moderniausių centrinių banko skaidrumo užtikrinimo priemonių yra sprendimų priimančiojo organo protokolų publikavimas ir kiekvieno politiką kuriančio organo nario pozicijos pateikimas priimto sprendimo atžvilgiu.

Įvairių šalių centriniai bankai taiko nevienodas skaidrumo kūrimo priemones: taikydami vienas, gali visiškai ignoruoti kitas.

Plačiausios diskusijos apie naujų priemonių taikymą kyla dėl pinigų politikos kūrėjų protokolų skelbimo ir konkretaus sprendimą priėmusio jos nario pozicijos paskelbimo visuomenei.

Protokolų skelbimo trūkumą stengiamasi kompensuoti kitomis priemonėmis, pavyzdžiui, operatyviai skelbiant ir išsamiai argumentuojant priimtus sprendimus.

6. Skaidrumo tyrimas

1999 m. pirmąjį pusmetį Anglijos banko Centrinės bankininkystės studijų centras 77 pasaulio šalyse atliko įvairiapusį tyrimą ir išnagrinėjo šių šalių centrinių bankų vykdomą pinigų politiką, jos tikslus, gaires, taikomas priemones, makroekonominio modeliavimo aspektus, prognozavimą ir daugelį kitų dalykų, taip pat jų nepriklausomumą bei skaidrumą.

Tyrimo metu 77 šalys suskirstytos taip: 26 industrinės, 18 besiformuojančios ekonomikos ir 33 besivystančios šalys.

Tyrimas atliktas kiekvienos šalies centriniam bankui pateikiant anketą, kurią sudarė 11 temų; iš viso pateikta 70 įvairaus pobūdžio klausimų.

Tyrimo autorių teigimu, bazinio tyrimo duomenų negalima vertinti kaip absoliučių ir objektyvių bankų skaidrumo indeksų. Tai yra tik šio instituto veiklos skaidrumo tyrimo gautų duomenų autorių interpretacija.

Pasak jų, apibrėžti konkrečius nepriklausomumo, skaidrumo matavimo indikatorius buvo pakankamai sudėtinga, kadangi iki šiol tik keletas autorių yra sudarę kiekvienos šios temos konkrečius indeksus. Straipsnyje nagrinėjamos visos 11 temų [11, p. 9].

Šio darbo lyginamajai analizei, remiantis Anglijos banko Centrinės bankininkystės studijų centro atlikto tyrimo duomenimis, atrinkti 33 šalių centriniai bankai: 20 industrinių ir 13 besiformuojančios ekonomikos šalių centriniai bankai.

Iš industrinių šalių atrinktos šios: Vakarų Europos šalys, JAV, Kanada, Australija. Į šią grupę buvo įtraukta ir Japonija, kurios centrinis bankas ir jo veikla turi didelę

reikšmę šių dienų ekonominiame ir finansiniame pasaulyje. Kadangi šią grupę, išskyrus Japoniją, sudaro Vakarų šalys, tyrimo metu ši šalių grupė bus vadinama Vakarų šalių grupe. Iš besiformuojančios ekonomikos šalių atrinktos Vidurio ir Rytų Europos šalys.

Kaip nepriklausomas kintamasis, buvo paimtas centrinių bankų nepriklausomumo rodiklis. Sudaryta centrinių bankų nepriklausomumo kreivė didėjančia kryptimi, t. y. nuosekliai sujungti visų šalių centrinių bankų nepriklausomumo indikatoriai į vientisą kreivę didėjančių nepriklausomumo rodiklių tvarka.

Atsižvelgiant į tokį eiliškumą, buvo sudarytos centrinių bankų veiklos bendro skaidrumo ir kai kurių skaidrumo pjūvių kreivės. Taip buvo mėginama nustatyti, kaip, kintant nepriklausomumo kreivei, kinta atrinktų šalių grupės centrinių bankų bendro skaidrumo kreivė ir atskiros skaidrumo pjūvių kreivės.

Centrinių bankų bendrasis nepriklausomumo rodiklis sudarytas remiantis tradiciškai pripažintais centrinių bankų nepriklausomumo vertinimo kriterijais. Tai centrinio banko veiksmų laisvė savarankiškai, be vyriausybės apribojimų formuluoti ir įgyvendinti pinigų politiką; centrinio banko tikslų orientavimas į kainų stabilumą ar kitus tikslus; centrinio banko galimybė laisvai pasirinkti priemones, kuriomis įgyvendinami tikslai; centrinio banko limitai fiskaliniam deficitui finansuoti; centrinio banko valdytojo kadencijos trukmė.

Pagal analogišką principą vertinamas ir skaidrumas. Skaidrumas įvertinamas skaičiuojant bendro skaidrumo rodiklį, kurį sudaro trijų jo pjūvių sumos vidurkis, išreikštas procentais.

Bendrą skaidrumo indeksą sudaro tokie centrinio banko veiklos skaidrumo vertinimo pjūviai: a) skaidrumas aiškinant politikos sprendimus; b) skaidrumas aiškinant prognozes; c) skaidrumas aiškinant analizes.

Skaidrumas, aiškinant politikos sprendimus, matuojamas atsižvelgiant į tris veiksnius. Pirma, kaip greitai po politikos formuotojų susitikimų pateikiami paaiškinimai ir ar pateikiamos tai detalizuojančios ištraukos iš protokolų. Antra, kaip dažnai centrinis bankas pateikia paaiškinimus dėl priimtų politikos sprendimų. Trečia, politikos sprendimų ir jų aiškinimo publikavimas reguliariuose leidiniuose ir protokoluose, jų visapusiškumas ir išsamumas; individualių politikos formuotojų preferencijų, priimant sprendimus, paskelbimas ir balsavimo rezultatų pateikimas.

Skaidrumas, aiškinant prognozes, vertinamas atsižvelgiant į atitinkamo laikotarpio analizes ir jų dažnumą centrinio banko publikuojamuose biuleteniuose, aiškinimo visapusiškumas, apimtis ir išsamumas; prognozių skelbimas ir jų aiškinimas bei ankstesnių prognozių klaidų aiškinimas.

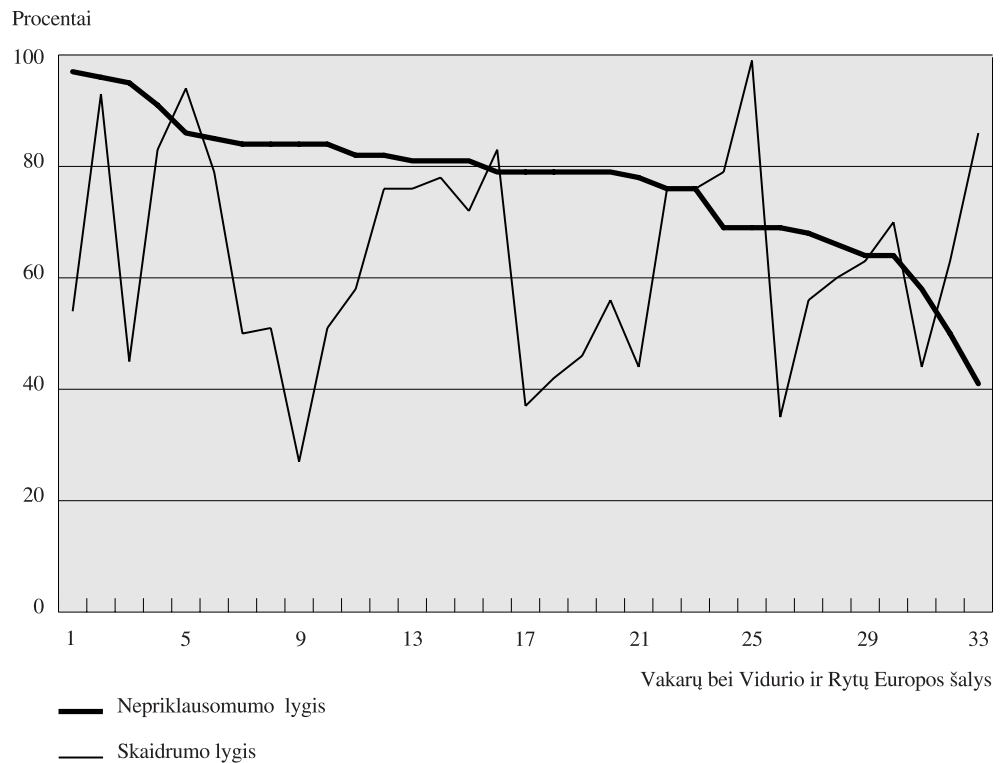
Skaidrumas, aiškinant duomenis ir analizes, matuojamas atsižvelgiant į tai, kiek skiriama dėmesio informacijai ir analizei centrinio banko leidiniuose pateikti, įvairiems tyrimams publikuoti ir kiek apie tai kalba aukščiausio rango banko vadovai.

7. Skaidrumo ir nepriklausomumo rodiklių lyginamoji analizė

Bendra Vakarų bei Vidurio ir Rytų Europos šalių centrinių bankų nepriklausomumo kreivė, kuri sudaryta iš nuosekliai į vientisą kreivę didėjančia tvarka sujungtų atskirų šalių centrinių bankų nepriklausomumo indeksų, nuosekliai kyla aukštyn. Mažiausia reikšmė yra 41 procentas, didžiausia – 97 procentai (vidurkis – 76,8%) (žr. 1 pav.).

Daugiau kaip 2/3 šalių centrinių bankų nepriklausomumo rodiklis yra didesnis už vidurkį. Tai rodo, kad daugelio šalių, kurių duomenimis remiantis atliekama analizė, centriniai bankai turi santykinai aukštą nepriklausomumo laipsnį. Tai pasakytina tiek apie Vakarų, tiek apie Vidurio ir Rytų Europos šalis, kurių nepriklausomumo reikšmių vidurkis atitinkamai yra 76,5 ir 77,4 procento.

1 pav. Nepriklausomumo ir skaidrumo lygis

Skaidrumo kreivė, palyginti su nepriklausomumo kreive, yra labai netolygi, matomi didesni reikšmių svyravimai. Didžiausia bendro skaidrumo indekso reikšmė yra 99, o mažiausia – 27 procentai (vidurkis – 63,7%). Daugiau kaip pusės šalių šis centrinių bankų rodiklis yra didesnis už vidurkį (daugiausia – tai Vakarų šalys ir tik 2 – Vidurio ir Rytų Europos šalys).

Skaidrumo pjūvių kreivės, palyginti su bendro skaidrumo kreive, svyravimai daug didesni (žr. 2 pav.). Tai rodo, kad centriniuose bankuose labai netolygiai taikomos skaidrumo priemonės.

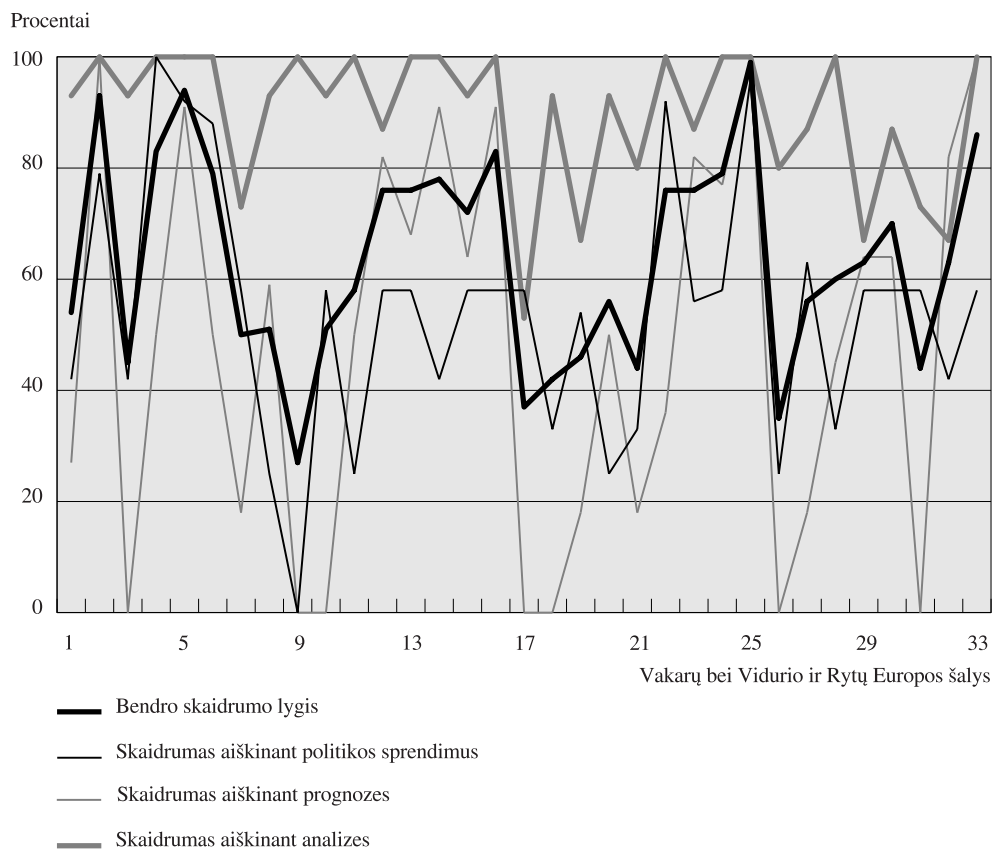
Kreivių, rodančių skaidrumą, aiškinant politikos sprendimus, ir skaidrumą, aiškinant prognozes, reikšmių skirtumas sudaro 100 procentų. Vadinasi, vieni bankai visapusiškai taiko šias skaidrumo priemonių grupes, o kai kurių šalių centriniai bankai jų visiškai netaiko.

Trečdalis centrinių bankų skaidrumo, aiškindami politikos sprendimus, priemonę taikė 50 procentų ir tik 5 centriniai bankai ją pritaikė 88–100 procentų.

Dažniausi svyravimai tarp didžiausios ir mažiausios reikšmių yra kreivės, rodančios skaidrumą, aiškinant prognozes, – net 7 kartus kreivė pasiekdavo nulinę reikšmę, atitinkamai 3 kartus – 100 procentų ir 3 kartus buvo aukščiau už 90 procentų ribą. Daugiau kaip pusė centrinių bankų šią priemonę panaudojo neperžengdami 50 procentų ribos. Šiek tiek daugiau kaip 1/4 šią skaidrumo priemonę panaudojo 82–100 procentų, o 5 bankai šios rūšies priemonių skaidrumui siekti visiškai netaikė.

Mažiausi svyravimai tradicinių priemonių grupės (skaidrumo aiškinant analizes) taikymo atveju. Didžiausias šios kreivės reikšmių skirtumas yra mažesnis negu bendro skaidrumo rodiklio ir sudaro 47 procentus. Tai rodo, kad šią skaidrumo priemonių grupę daugelis šalių taiko tolygiai. Pažymėtina, kad daugiau kaip 1/3 bankų šią skaidrumo priemonių grupę visiškai panaudojo, t. y. 100 procentų, taip pat 1/3 bankų šias priemones panaudojo 87–93 procentais.

2 pav. Bendro skaidrumo lygis ir jo pjūviai

Skaidrumo, aiškinant analizes, priemonės net 14 kartų buvo panaudotos maksimaliai, 11 atvejų – daugiau kaip 87 procentais, tik 1 kartą – 53, 3 kartus – 67 procentais, o kitų keturių šalių bankų rodikliai sudarė daugiau kaip 73 procentus.

Daugeliu atveju skaidrumo pagal pjūvius kreivių svyravimai parodo bendro skaidrumo kreivės judėjimo kryptį, tik su pastebimai didesne svyravimų amplitude. Tai rodo bendrą atskirai paimto centrinio banko nusistatymą ir poziciją skaidrumo srityje.

8. Vidurio ir Rytų Europos bei Vakarų šalių bankų skaidrumo lyginamoji analizė

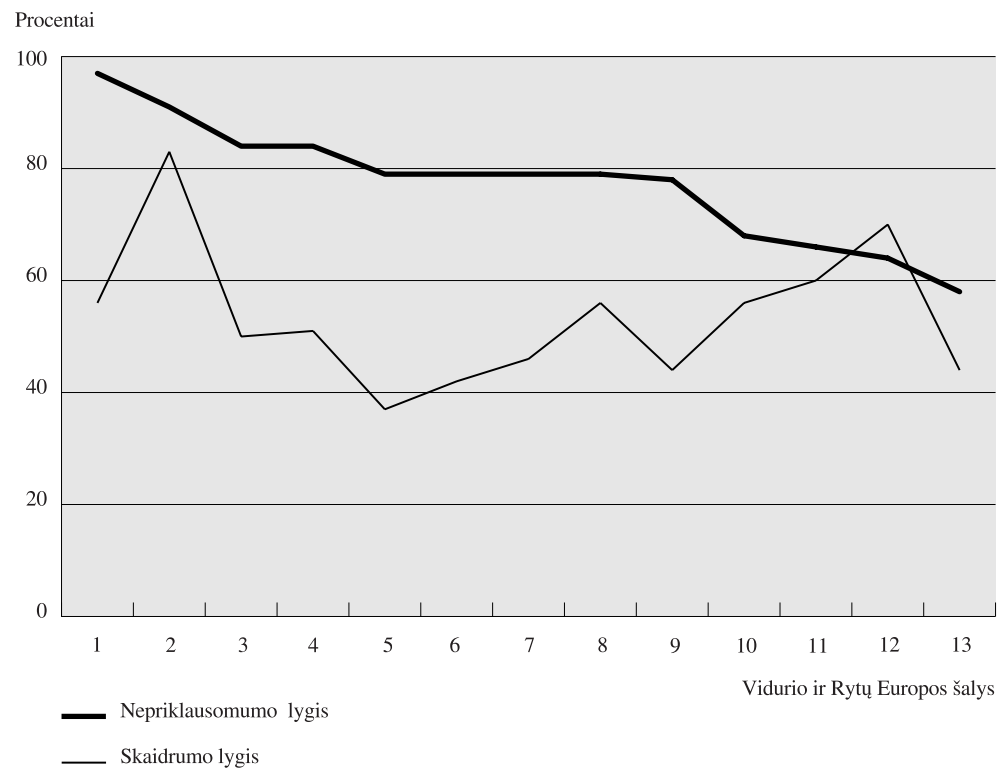
Bendro skaidrumo kreivės judėjimas parodo dvi dideles „duobes“, t. y. ryškius grupinius ir kelis pavienius nukrypimus nuo skaidrumo vidurkio jo mažėjimo linkme.

Daugumą jų lėmė Vidurio ir Rytų Europos šalių (10) ir kelių industrinių šalių (5) centrinių bankų rodikliai. Kaip matome, centrinių bankų veiklos skaidrumo pagal pjūvius kreivės dažniausiai taip pat labai svyruoja skaidrumo mažėjimo link.

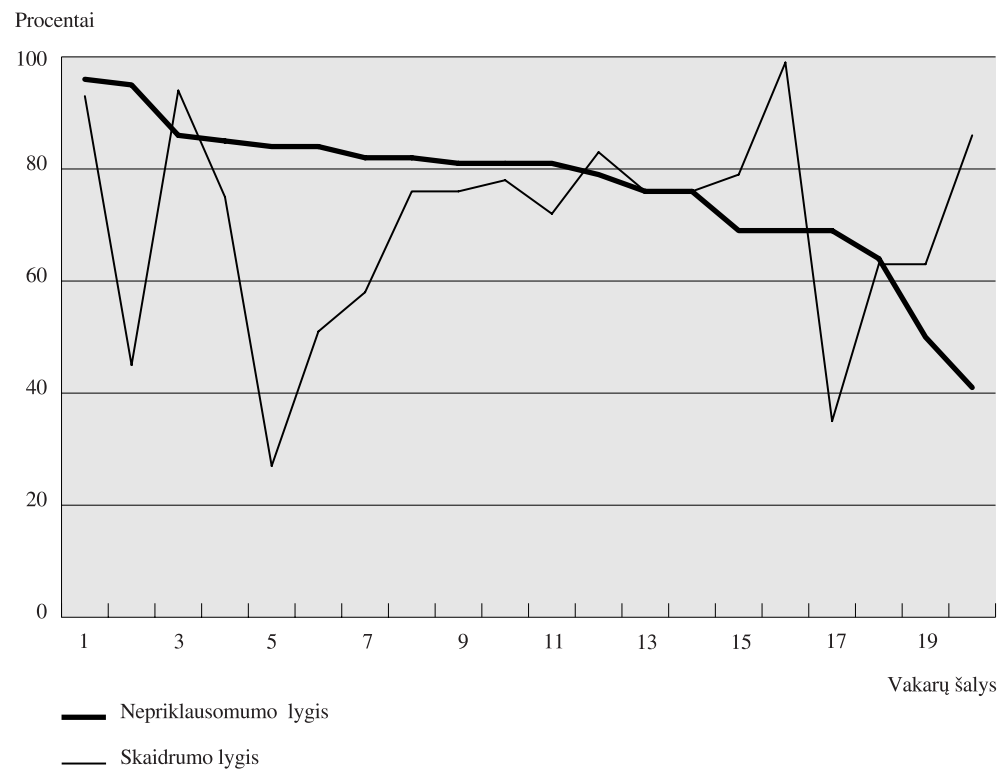
Visas nagrinėjamas šalis suskirsčius į Vidurio ir Rytų Europos bei Vakarų šalių grupes ir palyginus jų nepriklausomumo ir skaidrumo kreives, galima teigti, kad skaidrumo lygis yra daug aukštesnis Vakarų šalyse (žr. 3 pav. ir 4 pav.).

Vidurio ir Rytų Europos šalių grupėje tik vienos šalies (Čekijos) centrinio banko bendro skaidrumo rodiklio vidurkis yra didesnis už Vakarų šalių centrinių bankų atitinkamą rodiklį. Čekijos centrinis bankas išsiskyrė taikydamas ir kitas skaidrumo priemonių grupes. Šiai grupei, tik šiek tiek atsilikdamas nuo minėto industrinių šalių vidurkio, priklauso ir Estijos centrinis bankas. Trečioje vietoje tarp Vidurio ir Rytų Europos šalių – Lietuvos centrinis bankas.

3 pav. Vidurio ir Rytų Europos šalių centrinių bankų skaidrumo ir nepriklausomumo lygis

4 pav. Vakarų šalių centrinių bankų skaidrumo ir nepriklausomumo lygis

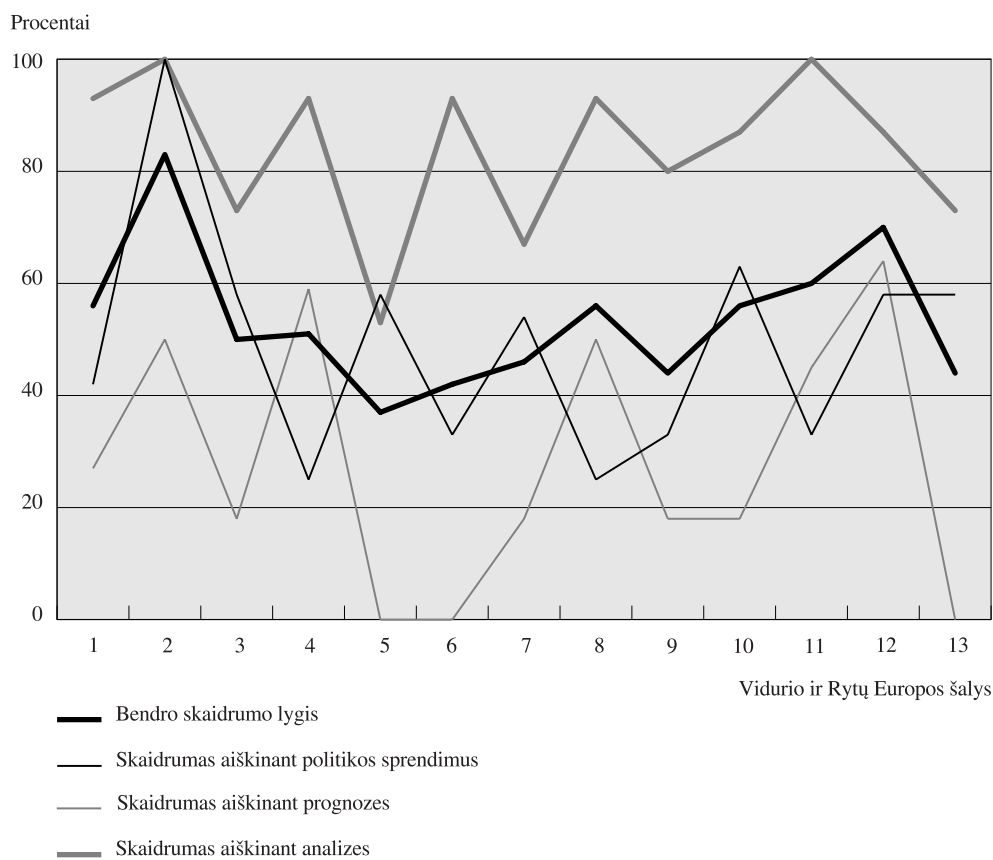
Tiek Vidurio ir Rytų Europos, tiek Vakarų šalių centrinių bankų nepriklausomumo vidurkis yra labai artimas vienas kitam (atitinkamai sudaro 77,4 % ir 76,5 %), o veiklos skaidrumo indekso vidurkio reikšmės yra labiau viena nuo kitos nutolusios (atitinkamai sudaro 53,5 % ir 70,3 %). Tai rodo didelį veiklos skaidrumo lygio skirtumą tarp šių šalių grupių.

Palyginę tarpusavyje šių šalių grupių atskiras skaidrumo pagal pjūvius kreives, matome, kad Vidurio ir Rytų Europos šalių centrinių bankų taikomų skaidrumo priemonių rodiklių vidutiniai dydžiai yra gerokai mažesni negu atitinkami Vakarų šalių centrinių bankų rodikliai. Skaidrumo, aiškinant politikos sprendimus, rodiklių vidurkiai atitinkamai yra 49,2 ir 57,2 procento; skaidrumo, aiškinant prognozes, atitinkamai – 28,2 ir 61,4 procento, skaidrumo, aiškinant analizes, – 84 procentai ir 93,4 procento.

Kaip matyti iš 5 pav., Vidurio ir Rytų Europos šalių centriniai bankai santūriai vertina prognozių skelbimą ir jų aiškinimą.

Vidurio ir Rytų Europos, kaip ir Vakarų, šalyse dažniausiai taikoma tradicinių priemonių grupė, tačiau čia taip pat matomi didesni svyravimai. Tai rodo dar nenusistovėjusį bendrą šios skaidrumo priemonių grupės naudojimo lygį. Tuo tarpu Vakarų šalių grupėje centriniai bankai šią priemonių grupę taiko nuosekliau, matyti mažesnės svyravimų amplitudės negu Vidurio ir Rytų Europos šalių grupėje.

5 pav. Vidurio ir Rytų Europos šalių centrinių bankų bendro skaidrumo lygis ir jo pjūviai

Be to, lygindami Vidurio ir Rytų Europos bei Vakarų šalių centrinių bankų nepriklausomumo ir bendro skaidrumo kreives, pastebime labai įdomų reiškinį. Tarp Vakarų šalių grupės kelių šalių centrinių bankų minėti rodikliai nukrypsta nuo bendros tendencijos skaidrumo mažėjimo link, o tarp Vidurio ir Rytų Europos grupės kai kurių

šalių centrinių bankų šie rodikliai priešingai – nuo bendros tendencijos nukrypsta skaidrumo didėjimo link. Tai rodo, kad Vakarų šalių atveju mažesnis skaidrumas yra nuokrypis nuo bendros tendencijos, o Vidurio ir Rytų šalių atveju didesnis skaidrumas yra nuokrypis nuo bendro skaidrumo lygio, kuris yra mažesnis nei Vakarų šalyse.

Lyginant skaidrumo pagal pjūvius kreives ir jų kaitos tendencijas, galima teigti, kad minėtų šalių grupių centriniai bankai taiko labai nevienodas skaidrumo priemones, be to, skiriasi ir jų panaudojimo dažnumas: vienas priemones taiko retai arba visiškai jų netaiko, o kitas taiko nuolat.

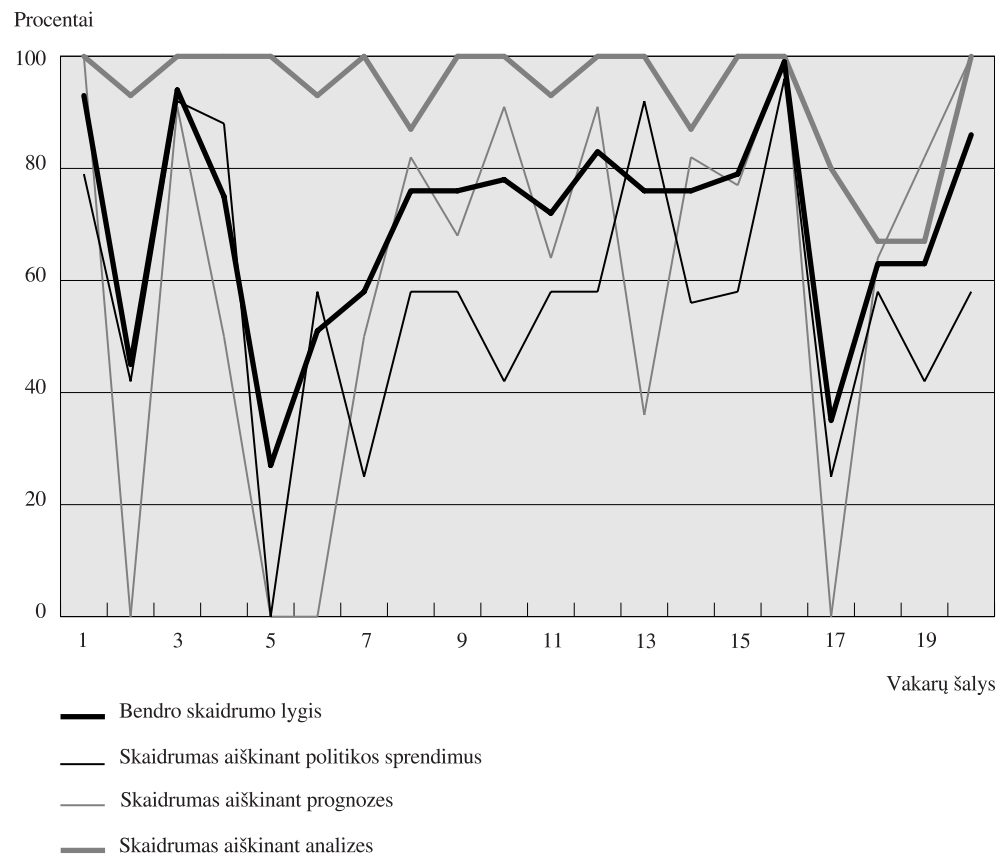
Pažymėtina, kad tiek vienos, tiek kitos šalių grupės centriniai bankai dažniausiai taiko tradicines skaidrumo priemones, o naujas priemones abiejų grupių šalių centriniai bankai taiko labai nevienodai.

Todėl lemiamą įtaką tiek Vidurio ir Rytų Europos, tiek Vakarų šalių centrinių bankų veiklos skaidrumo lygiui turėjo skaidrumo, aiškinant politikos sprendimus, ir skaidrumo, aiškinant prognozes, rodikliai. Kartu pažymėtina, kad Vakarų šalių centrinių bankų šie rodikliai yra daug geresni.

Kaip rodo Vakarų šalių centrinių bankų nepriklausomumo ir skaidrumo analizė, bendro skaidrumo kreivės ryškius svyravimus nulėmė trijų šalių centrinių bankų rodikliai. Dvių iš jų tokį mažą skaidrumo rodiklį lėmė skaidrumo, aiškinant politikos sprendimus, ir skaidrumo, aiškinant prognozes, rodikliai, o trečios – visi veiklos skaidrumo rodikliai (žr. 6 pav.). Tai rodo tam tikrą šių šalių centrinių bankų konservatyvumą taikant veiklos skaidrumo priemones, kurias galima priskirti prie naujų priemonių. Tačiau pažymėtina, kad daug dėmesio šiose šalyse, o ypač vienoje, yra skiriama tradicinėms veiklos skaidrumo priemonėms.

Kaip minėta, vienos Vakarų šalies centrinio banko taikomos skaidrumo priemonės išsiskiria iš visų skaidrumo priemonių grupių žemu naudojimo lygiu. Taip yra dėl to,

6 pav. Vakarų šalių centrinių bankų bendro skaidrumo lygis ir jo pjūviai

kad šios šalies centrinis bankas santūriai vertina komunikacijos priemonės, pagrįstas nuostata, kad mažesnis komunikavimo lygis daro priešingą įtaką stabilumui finansų rinkose. Santūrumas taip pat pagrįstas nuostata, kad bet koks bendravimas nėra pageidautinas, nes jei būtų pranešami tik teigiami dalykai, jie skatintų domėtis ir neigiamais. Todėl, kuo mažiau dėmesio viešai yra skiriama centrinio banko veiklai, tuo yra teigiamesnė įtaka finansinei aplinkai, nes išvengiama išorinių ir šalutinių dirgiklių.

Tarp Vakarų šalių galime išskirti tris lyderius, kurių bendro skaidrumo rodiklis didesnis kaip 90 procentų. Tai Didžiosios Britanijos, JAV ir Švedijos centriniai bankai, kurie yra pripažįstami, kaip labai skaidrūs. Šių šalių centrinius bankus, remiantis tyrimo duomenimis ir atlikta analize, galima įvardyti kaip lyderius taikant kitas skaidrumo priemones. Pažymėtina, kad Didžiosios Britanijos centrinis bankas, pripažintas vienu iš lyderių skaidrumo srityje, nėra labai nepriklausomas.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Vakarų šalių atveju šalių grupės centrinių bankų, turinčių mažesnę nepriklausomumo laipsnį (iki 80 %), skaidrumo vidurkis didesnis nei tų bankų, kurių nepriklausomumas didesnis (daugiau kaip 80 %), – atitinkamai 73,3 ir 67,7 procento.

Be to, šalių centrinių bankų, kurių mažesnis nepriklausomumo laipsnis, skaidrumo rodiklių vidurkis didesnis negu nepriklausomumo rodiklių vidurkis (atitinkamai – 73,3 % ir 65,9 %). Tuo tarpu industrinių šalių centrinių bankų, kurių didesnis nepriklausomumo laipsnis, skaidrumo rodiklių vidurkis buvo mažesnis negu nepriklausomumo rodiklių vidurkis (atitinkamai – 67,7 % ir 85,2 %).

Išvados

Pradėjus nagrinėti ir vertinti centrinių bankų veiklos skaidrumą, galima palyginti skirtingų šalių centrinių bankų skaidrumo lygį, t. y. tai, kas prieš dešimt metų nebuvo tiriama ir atrodė neišmatuojama.

Tobulėjant šiai metodikai, duomenų patikimumas kels mažiau abejonių ir taps vis svarbesniu indikatoriumi ne tik ekspertams, bet ir patiems įvairių šalių centriniams bankams: lyderiams leis stebėti ir nuolat pasitikrinti, ar neužleidžiamos pirmaujančios pozicijos, atsiliekančioms – lygiuotis į pirmaujančiuosius. Jų naudojimas sudaro galimybes jau šiandien daryti tam tikras išvadas apie skaidrumo situaciją ir tam tikras tendencijas įvairiose šalyse, kartu parodo ir iškylančias problemas.

Nepaisant to, kad centriniai bankai akcentuoja skaidrumo svarbą, šioje srityje egzistuoja tam tikras jų konservatyvumas. Tai parodė ir centrinių bankų skaidrumui garantuoti taikomų priemonių analizė: tradicinės priemonės taikomos dažniau ir tolygiau negu naujos.

Visa tai lemia, kad, vertinant šiandieniniais skaidrumo kriterijais, daugelio net ir išsivysčiusių Vakarų šalių centrinių bankų veiklos skaidrumo lygis, atsižvelgiant į jų didelį nepriklausomumą, nėra toks, koks galėtų būti. Tuo tarpu šalių, kurių centrinių bankų nepriklausomumas mažesnis, skaidrumo lygis yra aukštesnis.

Tokią tendenciją būtų galima paaiškinti tuo, kad šalys, kurių centriniai bankai yra labiau nepriklausomi, tradiciškai manė, kad vieša atskaitomybė nebūtina. Tačiau ilgainiui, didėjant skaidrumo ir atskaitomumo reikalavimams, jie skaidrumui pradėjo teikti vis didesnę reikšmę. Tai rodo ir naujų, o kai kuriose šalyse ir labai aukšto lygio, priemonių taikymas.

Tuo tarpu centriniams bankams, kurių mažesnis nepriklausomumas, skaidrumas galėjo atlikti jos, kaip kompetentingos institucijos, įvaizdžio kūrimo vaidmenį, o tai įgalino daryti įtaką priimamiems pinigų politikos sprendimams ir stabilios demokratijos šalyse neformaliai didinti nepriklausomumą [3, p. 369–452].

Taip pat išryškėjo Vidurio ir Rytų Europos šalių centrinių bankų skaidrumo probleminiai aspektai. Šių šalių centrinių bankų mažesnę skaidrumo rodiklį nulėmė istorinės aplinkybės, o nepriklausomumo formavimąsi sąlygojo pereinamojo laikotarpio

restruktūrizavimo poreikiai [10, p. 50–61]. Šis laikotarpis buvo per trumpas, kad išsikristalizuotų aiškūs skaidrumo kriterijai ne tik centrinės bankininkystės, bet ir kitose srityse. Be to, Vakarų bei Vidurio ir Rytų Europos šalyse centriniai bankai yra nepriklausomi skirtingą laiką. Todėl suprantama, kad Vakarų šalyse kur kas anksčiau susidarė skaidrumo poreikį nulėmusios aplinkybės ir siektino skaidrumo lygio kriterijai.

Spartūs ėjimo iš komandinės į rinkos ekonomiką procesai kai kuriose šalyse lėmė sąlyginai aukštą centrinių bankų nepriklausomumą, tačiau atitinkami transformacijos procesai politinės sistemos srityje nesukūrė pakankamų demokratinės atskaitomybės reikalavimų, o tai savo ruožtu nesudarė sąlygų atsirasti atitinkamam skaidrumo poreikiui ir jam keliamiems reikalavimams.

Tai ypač pasakytina apie „demokratinio deficito“ akcentavimą ir pastangas jį pašalinti. Tuo tarpu Vidurio ir Rytų Europos šalyse demokratinio deficito svarba nėra tokia aktuali, o tai lemia ir mažesnę spaudimą šių šalių centriniams bankams didinti skaidrumą.

Viena vertus, atsižvelgiant į aplinkybes, ši dešimtmetį padidinusias veiklos skaidrumo svarbą, kita vertus, – į bendras pačių centrinių bankų nuostatas ir šiandieninę situaciją, galima teigti, kad skaidrumo poreikis ne tik nemažės, bet ir didės. Kartu tai įvertindami centriniai bankai stengsis tapti atviresni, tobulinti taikomas, labiau panaudoti naujas ir netradicines skaidrumo priemones. Šiandieniniai skaidrumo kriterijai aiškiai rodo, kuriose srityse centriniai bankai turi tobulinti savo veiklos skaidrumą.

Kaip rodo tyrimo rezultatai, lyginant su susiklosčiusiais skaidrumo standartais ir deklaruojama skaidrumo svarba, Vakarų šalių centriniai bankai taip pat turės didinti skaidrumo lygį.

Daugiašaliu sutarimu pripažįstami pirmieji skaidrumo tarptautinės teisės šaltiniai ne tik įtvirtina skaidrumo pripažinimą ir jų svarbą šiandieninėje centrinių bankų praktikoje, bet tampa perspektyvinėmis veiklos gairėmis taikant tinkamas praktines priemones centrinių bankų skaidrumo srityje ne tik Vakarų, bet ir Vidurio ir Rytų Europos, taip pat ir kitų kontinentų šalyse.

Dėl vienijimosi ir integracinių procesų Europoje brandžios demokratijos šalių centriniai bankai privalės lygiuotis į šiandieninius lyderius. Kartu padidės ir reikalavimai Europos centriniam bankui, o konkrečių šalių centrinių bankų veiklos skaidrumo lygis bus derinamas pagal jau egzistuojančius pavyzdinius kokybės standartus.

Žemesnis centrinių bankų skaidrumo lygis Vidurio ir Rytų Europos šalyse bei teigiami demokratiniai poslinkiai atskirose šios grupės šalyse leidžia daryti prielaidą, kad didės centrinių bankų veiklos skaidrumo poreikis ir šio regiono šalyse. Šioms šalims integruojantis į pasaulinę ekonomiką ir Vakarų šalių bendrijas, reikės pritaikyti tarptautinius standartus įvairiose, taip pat ir skaidrumo srityse. Todėl galima prognozuoti, kad jų veiklos skaidrumo lygis kils.

Šiandieniai skaidrumo kriterijai nėra skaidrumo riba, kurią pasiekus politiškai nepriklausomi centriniai bankai taps skaidrūs. Tai – nesibaigiantis procesas. Atsirandant centrinių bankų veiklos srityje naujovių, jos kels naujus reikalavimus. Tai patvirtina faktas, kad, būdama viena iš pavyzdinių skaidrumo modelių, JAV Federalinių rezervų sistema taip pat susilaukia priekaištų dėl nepakankamo skaidrumo. Skaidrumo tyrimų pažanga lems nuolatinį standartų tobulinimo procesą.

Tačiau, be šiandieninio, pakankamai kritiško įvairių šalių centrinių bankų veiklos skaidrumo vertinimo, reikia atsižvelgti ir į skaidrumo specifiką. Ji parodo tą aspektą, kad, nepaisant didėjančio skaidrumo poreikio ir jo svarbos suvokimo, skaidrumo didinimas nebus lengvas procesas, greičiau – komplikuoatas, nes šiame procese neišvengiamai reikės laviruoti, stengiantis išlaikyti balansą tarp pateikiamos visuomenei informacijos ir centrinio banko veiklos konfidencialumo, kuris yra būtinas užtikrinant neutralumą rinkos dalyvių atžvilgiu ir nepažeidžiant privačių subjektų teisių.

Tai tik dar kartą patvirtina, kad centrinių bankų skaidrumo klausimas ateityje bus ne tik aktualus, bet ir jautrus.

Literatūra

1. *Code of Good Practices on Transparency in Monetary and Financial Policies: Declaration of Principles*//<http://www.imf.org/external/np/mae/mft/code/index.htm>
2. *Courtis N. Central Banks on the Internet – outdated and dog-eared*//*Central banking*, 1998, Nr. 2.
3. *Cukierman A. Central Bank Strategy, and Independence*. London: *The MIT Press*, 1992.
4. *Cutlip S. M. Effective Public Relations*. 8th ed. New Jersey: *Prentice-Hall*, 2000.
5. *Enhancing Bank Transparency*. *Basel Committee on Banking Supervision*. Basel, 1998.
6. *Hanke S. H. More Transparency, please*//*Central banking*, 1997/1998.
7. *Improving Public Disclosure in Banking: Staff Study 173*. Washington: *Federal Reserves System Publication Services*, 2000.
8. *Kahn G. Transparency, inflation targeting, and ECB*//*Central Banking*, 1999.
9. *Lietuvos banko veiklos gairės 2000–2002 metams*. Vilnius: *Lietuvos bankas*, 1999.
10. *Maxfield S. Gatekeepers of Growth: The International Political Economy of Central Banking in Developing Countries*. New Jersey: *The Princeton University Press*, 1997.
11. *Monetary policy Frameworks in a Global Context: Main Report*/Fry M., Julius D., Mahadeva L., Stern G. London: *Bank of England Centre for Central Banking Studies*, 1999.
12. *World Economy Survey*//*The Economist*, 1999, Nr. 8138.

*Straipsnis gautas liepos mėn.
Priimtas spaudai lapkričio mėn.*

Summary

TRANSPARENCY IN CENTRAL BANKING

Mindaugas Vinkus

This paper investigates the assumptions concerning the development of central bank political independence and the solution of the problem of their credibility and legitimacy, which appears when politically independent banks emerge, through the use transparency instruments.

The mechanism of transparency, its role and instruments that ensure the functioning of the mechanism are examined and the specifics of transparency are revealed.

Based on the data of the research carried out by the Centre of Central Banking Studies of England in 1999, the level of transparency in Western countries and in countries of Central and Eastern Europe is investigated, and the comparative analysis of these countries is made.

The analysis also reveals that in some of the countries the level of transparency does not correspond to the criteria established in practice, and central banks with a higher degree of independence do not necessarily ensure a high level of transparency.

The investigation of central bank transparency confirms the validity of the proposition that a need for transparency evolved from the demands for accountability in modern democracies. In Western countries, which have had longer traditions of democratic development, transparency has reached a much higher level than in the countries of Central or Eastern Europe. This may be said both about the general level and the indicators of separate sections of transparency.

The forecast is made that a need for transparency will grow in Central and East European countries, as it did in the societies of Western countries. At the same time, the transparency level of central banks will rise as well.

GYVENTOJŲ PAJAMŲ DIFERENCIACIJA IR SKURDAS LIETUVOJE

Algis Šileika

Darbo ir socialinių tyrimų institutas
Rinktinės g. 48, LT-2005 Vilnius
El. paštas: algiss@dsti.takas.lt

Inga Blažienė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Saulėtekio al. 11, LT-2040 Vilnius
El. paštas: ingab@dsti.takas.lt

Straipsnyje analizuojamos Lietuvos gyventojų pajamos ir jų diferenciacija. Trumpai aptariamas gyventojų pajamų lygis ir diferenciacijos kitimas 1996–1999 m., analizuojama viena iš aktualiausių problemų, tiriant gyventojų pajamas ir jų diferenciaciją, – skurdo problema. Vertinant skurdą Lietuvoje, autoriai išskiria absoliutų skurdą bei fiziologinę ir socialinę jo ribas, daugiausia dėmesio skiriant pastarajai ribai. Absoliutaus socialinio skurdo kriterijumi Lietuvoje siūloma laikyti minimalų normatyvinį vartojimo biudžetą. Straipsnyje, remiantis šiuo vartojimo biudžetu, įvairiais pjūviais vertinamas skurdo lygis Lietuvoje 1996–1999 m.

Pagrindiniai žodžiai: socialinė politika; gyvenimo lygis; asmeninių pajamų diferenciacija; skurdas.

Įvadas

Gyventojų pajamos iš esmės yra pagrindinis asmeninį vartojimą lemiantis veiksnys, taigi ir esminis gyvenimo lygio rodiklis. Pajamų lygis ir diferenciacija – tinkamiausiai gyvenimo lygį šalyje apibūdinantys rodikliai, leidžiantys objektyviai įvertinti tokią skaudžią ir socialinės politikos specialistus ypač dominančią visuomenės problemą kaip skurdas. Šalyje, esant žemam pajamų lygiui apskritai ir palyginti didelei pajamų diferenciacijai, skurdo problema tampa ypač aktuali, kadangi, esant minėtoms sąlygoms, padidėja dalis žmonių, gaunančių labai mažas pajamas. Būtent tokia situacija būdinga tiek šių dienų Lietuvai, tiek ir kitoms postsocialistinėms šalims. Siekiant pakeisti susidariusią situaciją, ypač svarbu metodologiškai pagrįsti pačią skurdo sampratą ir remtis objektyvia, moksliskai pagrįsta jo vertinimo metodika.

Pastaruoju metu Lietuvoje, svarstant skurdo vertinimo kriterijus, vyksta diskusija tarp absoliutaus ir santykinio skurdo vertinimo koncepcijų šalininkų. Parengtuose valstybiniuose skurdo mažinimo strategijos dokumentuose ir Lietuvos Respublikos Prezidento sudaryto Socialinio komiteto Kopenhagos deklaracijai įgyvendinti darbuose skurdo vertinimui siūloma taikyti tik santykinę skurdo ribą. Autorių nuomone, ši nuostata neteisinga.

Labai gaila, kad į minėtą diskusiją negali įsitraukti Lietuvos laisvosios rinkos instituto specialistai. Jų neseniai išleistoje „Knygoje 2000–2004 Seimo nariams ir rinkėjams“ skyriuje „Skurdas“ apskritai nekalbama apie patį skurdą, jo sampratą, išskyrimo kriterijus ir kitus esminius skurdo klausimus. Minėtame leidinyje apsiribojama tik seniai žinomomis bendromis tezėmis apie valstybės teikiamos socialinės paramos trūkumus [3, p. 161–164]. Suprantama, kad su tokio požiūrio į skurdą autoriais nėra net galimybės diskutuoti.

- Algis Šileika – habilituotas socialinių mokslų daktaras, Vilniaus Gedimino technikos universiteto profesorius, Darbo ir socialinių tyrimų instituto direktorius.
Veiklos sritys: socialinė ekonomika, socialinė politika, gyvenimo lygis, asmeninės pajamos ir jų diferenciacija, skurdas, socialinės paslaugos, socialinė infrastruktūra.
- Inga Blažienė – Darbo ir socialinių tyrimų instituto asistentė, Vilniaus Gedimino technikos universiteto Verslo vadybos fakulteto doktorantė.
Veiklos sritys: socialinė ekonomika, gyventojų pajamos, pajamų pasiskirstymas, skurdas.

Šio straipsnio tikslas – pateikti teorinius skurdo vertinimo pagrindus ir metodiką, kuri leistų skurdo lygį šalyje nustatyti taikant absoliutaus skurdo kriterijų. Šio kriterijaus pagrindą sudaro Darbo ir socialinių tyrimų instituto mokslininkų pagrįstas minimalus normatyvinis vartojimo biudžetas. Straipsnyje, taikant minėtą kriterijų, vertinamas absoliutaus skurdo lygis Lietuvoje pagal namų ūkių gyvenamąją vietą, socialinę-ekonominę grupę bei namų ūkio tipą.

1. Trumpas Lietuvos gyventojų pajamų lygio ir diferenciacijos vertinimas

1996–1999 m. Lietuvos gyventojų pajamų lygis kilo, o jų diferenciacija mažėjo (žr. 1 lentelę). Taigi galima teigti, jog gyvenimo lygio prasme padėtis, nors ir nedaug, bet gerėjo.

1 lentelė

Lietuvos gyventojų vidutinių mėnesinių disponuojamų pajamų rodiklių kitimas

Disponuojamų pajamų rodikliai	1996	1997	1998	1999
Nominaliosios pajamos vienam namų ūkio nariui, Lt	327	369	423	428
Realiosios pajamos vienam namų ūkio nariui, Lt	327	339	368	371
Nominaliųjų pajamų indeksas	1	1,13	1,29	1,31
Realųjų pajamų indeksas	1	1,04	1,13	1,14
Džini koeficientas*	0,336	0,316	0,322	0,321
Decilinis koeficientas**	12,7	10,5	11,2	11,6

Kaip matyti iš 1 lentelės, 1996–1999 m. nominaliosios Lietuvos gyventojų pajamos padidėjo 31 procentu, realiosios – 13 procentų. Tačiau, nepaisant šių pokyčių, gyventojų pajamų lygis Lietuvoje išliko žemas (1999 m. – 428 Lt vienam namų ūkio nariui per mėnesį). Realiosios pajamos 1999 m., palyginti su 1998 m., padidėjo tik 2,6 lito, arba 0,7 procento. Gyventojų pajamų diferenciacijos lygis 1996–1999 m. sumažėjo. Lietuvos gyventojų disponuojamų pajamų Džini koeficientas 1996 m. sudarė 0,336, 1999 m. – 0,321, decilinis koeficientas atitinkamai – 12,7 ir 11,6 karto. Tačiau, nepaisant šių pokyčių, gyventojų pajamų diferenciacijos lygis išliko aukštas, t. y. gerokai didesnis negu daugelyje išsivysčiusių Europos šalių.

2. Diskusiniai skurdo tyrimo klausimai

Kalbant apie skurdą, pirmiausia būtina atriboti santykinį ir absoliutų skurdą. Pagal *santykinio* skurdo kriterijus prie skurstančiųjų priskiriami tie visuomenės nariai arba šeimos, kurių asmeninės pajamos (taigi ir gyvenimo lygis) ženkliai atsilieka nuo vidutinio pajamų lygio: pavyzdžiui, santykinio skurdo riba gali būti laikomas dydis, lygus 40–60 procentų asmeninių pajamų ar faktinių vartojimo išlaidų vidurkio arba medianos***. Taikant tokį skurdo vertinimo metodą Lietuvoje, gaunama aiškiai sumažinta skurde gyvenančių šalies gyventojų dalis. Santykinio skurdo skaičiavimas turi prasmę tose šalyse, kur asmeninės pajamos, palyginti su jų objektyviais minimaliais normatyvais, yra palyginti didelės. Remiantis santykinio skurdo koncepcija, gaunami tiesiog juokingi duomenys. Pavyzdžiui, „Pranešime apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje“, remiantis pateiktais skurdo vertinimo kriterijais, skurdo lygis Lietuvoje yra gerokai žemesnis negu tokiose šalyse kaip Airija, Italija, Jungtinė Karalystė ir kt. [6, p. 80–81]. Tai akivaizdžiai rodo, kad šį rodiklį skaičiuoti Lietuvoje, kaip, beje, ir kitose postsocialistinėse šalyse, nėra prasmės praktiniais socialinės politikos tikslais ir gali būti įdomus nebent atliekant mokslinius tyrimus.

Absoliutų skurdą ir jo ribą galima apskaičiuoti remiantis minimaliais asmeninio vartojimo normatyvais. 1990 m. priimtame Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų

*Džini koeficientas parodo santykinį pajamų koncentracijos lygį. Jo reikšmė gali svyruoti nuo 0 iki 1; kuo ji didesnė, tuo pajamų koncentracijos lygis didesnis. Laikoma, jog koeficiento reikšmė, didesnė nei 0,300, rodo, kad šalyje yra esminis pajamų nelygumų.

**Decilinis koeficientas – tai 10 procentų turtingiausių ir 10 procentų vargingiausių Lietuvos gyventojų pajamų santykis (kartais).

***Mediana – struktūrinis vidurkis, žymintis dydį, esantį ranžiruotos eilutės viduryje.

garantijų įstatyme minimalus gyvenimo lygis (MGL) apibrėžtas kaip „šeimos mėnesinių pajamų suma, tenkanti vienam žmogui per mėnesį ir garantuojanti visiems minimalų socialiai priimtina poreikių patenkinimo lygį, atitinkantį organizmo maisto poreikius pagal fiziologines normas, taip pat minimalius drabužių, avalynės, baldų, ūkinių, sanitarijos ir higienos reikmenų, buto, komunalinių, buitinių, transporto, ryšių, kultūros ir švietimo paslaugų poreikius“. Tai visiškai atitinka ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos nuostata, kurioje teigiama, jog „kiekvienas žmogus turi teisę į pakankamą gyvenimo lygį, kuris garantuotų jo ir jo šeimos sveikatą ir gerovę, ir ypač į maistą, drabužius, būstą, medicininę priežiūrą ir būtiną socialinį aptarnavimą“ [9, p. 9].

Antra, reikėtų skirti socialinę ir fiziologinę skurdo ribas. Šiame straipsnyje iš esmės bus kalbama apie *socialinę* skurdo ribą. Šios ribos tyrimas yra ypač svarbus, nes, konkrečių gyventojų grupių pajamoms kritus žemiau minimalaus normatyvinio vartojimo biudžeto (apie tai bus rašoma vėliau) nubrėžiamos socialinio minimumo ribos, šios grupės patenka į skurdo zoną (sferą). Vadinasi, socialinis minimumas žymi lyg ir *viršutinę skurdo ribą*, kuri nuolat turi būti socialinės politikos dėmesio centre – ją peržengę, gyventojai patenka į skurstančiųjų kategoriją*. *Žemutinę skurdo ribą* apibrėžia fiziologinis minimumas.

Pabrėžtina, kad MGL samprata, ypač jo kiekybinė išraiška, ir šiandien yra diskutuotina. Lietuvos Vyriausybė oficialiai tvirtina *taikomąjį MGL*. Šis MGL (šiuo metu jo dydis – 125 Lt per mėnesį) nėra pagrįstas kokiais nors objektyviais asmeninio vartojimo normatyvais: jo dydį lemia iš esmės vienintelis kriterijus – konkretios biudžeto galimybės jau šiandien tenkinti tam tikrus visuomenės požiūriu svarbiausius socialinius poreikius. Kaip pažymi Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos specialistai, „gyventojų, esančių žemiau šios skurdo ribos, vartojimo išlaidos neužtikrina net minimalių poreikių maisto produktams patenkinimo“ [8, p. 131]. Vadinasi, šis MGL negali būti kriterijus skurdo ribai pagrįsti. Pažymėtina, jog iki 1992 m. Vyriausybės tvirtinamas taikomasis MGL visiškai atitiko Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatyme apibrėžtus minimalaus gyvenimo lygio principus, tačiau 1992 m. jo kilimas pradėjo smarkiai atsilikti nuo didėjančių kainų. 1992 m., kainoms padidėjus 12,6 karto, MGL pakilo tik 3,2 karto. Pavyzdžiui, 1997 m. gruodžio mėn. Vyriausybės patvirtintas MGL, palyginti su 1991 m. gruodžio mėn. patvirtintu MGL, sudarė tik 28 procentus 1991 m. lygio [7, p. 23–25].

Lietuvoje sudarinėjamas ir *skaičiuojamasis MGL*. 1999 m. vidutiniškai per mėnesį jis sudarė 187,5 lito. Tačiau ir šis MGL negali būti naudojamas socialinei skurdo ribai nustatyti arba, jį naudojant, būtinos didelės išlygos ir perskaičiavimai. Vienas iš esminių aptariamo MGL trūkumų – deformuota vartojimo (šeimų išlaidų) struktūra, sumažinanti jo dydį: vadovaujantis Pasaulio banko rekomendacijomis, iš skaičiuojamo MGL net 60 procentų šeimų išlaidų skiriama maistui (ankstesniais metais šis skaičius sudarė net 70 %). Tai visiškai nerealu, ypač atsižvelgiant į dideles šiandienos komunalinių ir kitų paslaugų kainas. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (toliau – Statistikos departamentas) atlikti namų ūkių biudžetų tyrimai parodė, kad 1999 m. maisto išlaidų dalis sudarė 45,7 procento einamųjų Lietuvos šeimų išlaidų.

Skaičiuojamasis MGL taip pat nepakankamai apima vartotojų struktūros esminius parametrus (amžių, lytį, darbinės veiklos ir pan. charakteristikas), tiesiogiai lemiančius racionų sudėtį, t. y. skaičiuojamąjį maisto produktų krepšelį. Taigi skaičiuojamasis MGL, mūsų nuomone, daugiau yra orientuotas į *fiziologinį* minimumą ir sudaro *žemutinę* absoliutaus skurdo ribą, nes, kaip pažymi Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos specialistai, šio MGL „pagrindą sudaro *minimalaus maisto produktų rinkinio vertė*“ (kursyvas – *aut.*) [7, p. 8].

*Autoriai šiuo požiūriu pritaria Lenkijos mokslininkams, kurie tyrimams plačiai naudoja socialinę ir fiziologinę skurdo ribas [2, p. 15–18].

3. Absoliutaus socialinio skurdo samprata

Darbo ir socialinių tyrimų institute, dalyvaujant Lietuvos respublikinio mitybos centro mokslininkams, sumodeliuotas agreguotas minimalaus gyvenimo lygio rodiklis, pagrįstas *minimaliu normatyviniu vartojimo biudžetu* (MNVB), kuris, mūsų nuomone, parodo *absoliutaus skurdo socialinę ribą*. Beje, ir kitose šalyse, kurioms aktuali absoliutaus skurdo problema, MNVB bene plačiausiai naudojamas šiai problemai tirti. Pabrėžtina, kad 1998 m. birželio 24–26 d. vykusio Europos forumo „Socialinė politika, 1998“ dokumentuose, kalbant apie šiuolaikinę socialinės politikos Europoje modelį, taip pat pabrėžta, kad, didėjant žmonių poreikiams ir pragyvenimo išlaidoms, būtina ir toliau vadovautis nustatytais vartojimo standartais. Taigi čia nedviprasmiškai pasisakoma už normatyvinį metodą.

MNVB apibūdina minimalų būtinų fizinių, dvasinių ir intelektualinių bei socialinių poreikių patenkinimo lygį, garantuojantį visuomenės požiūriu minimalias reprodukcijos sąlygas asmeniui, atliekančiam ne sunkesnę negu vidutinę ir nesudėtingą darbą. Skaičiuojant šį biudžetą, buvo atsižvelgta tiek į objektyvius minimalaus vartojimo normatyvus, tiek į faktiškai susiklosčiusius Lietuvos gyventojų vartojimo, ypač mitybos, įpročius, vyraujančias tradicijas, ypatybes ir esamą šalies ekonominio išsivystymo lygį. Pabrėžtina, kad negalima remtis vien tik faktiniu minimaliu vartojimu, kadangi MNVB pirmiausia turi parodyti minimalius poreikius, o ne minimalų esamą vartojimą.

Gali būti skaičiuojamas maisto prekių ir ne maisto prekių bei paslaugų MNVB. Mūsų atlikto tyrimo išeities bazė MNVB pagrįsti buvo minimalaus normatyvinio *maisto* produktų rinkinio vertės apskaičiavimas (litais), kartu motyvuojant šios išlaidų grupės dalį (50 %) visuminiame MNVB rinkinyje (minimalus rinkinys, be maisto, turi garantuoti ir drabužių, avalynės, baldų, įvairaus namų ūkio inventoriaus ir higienos priemonių, ryšių, transporto, gydymo, švietimo, kultūros ir santykinai labai brangių būsto įsigijimo (nuomos) ir komunalinių paslaugų minimalių poreikių tenkinimą). Maisto produktų kainos imtos minimalios (remiantis Statistikos departamento Kainų statistikos skyriaus pirminiais duomenimis apie mažiausias vidutines kainas įvairiuose Lietuvos regionuose), nes mus dominanti gyventojų grupė, gaudama mažiausias pajamas, turi pasitenkinti, kaip rodo tyrimai, kiek galima pigesniais maisto produktais.

Pažymėtina, kad, modeliujant agreguoto MNVB rodiklio būtinų išlaidų maisto produktams bloką, labai didelė tiek metodologinė, tiek ir metodinė problema yra mus dominančiu aspektu nustatyti Lietuvos gyventojus geriausiai reprezentuojančią struktūrą pagal tokias sustambintas individų charakteristikas (jų grupes): 1) amžių, lytį ir vidutinį kūno svorį; 2) darbinės veiklos pobūdį ir jai skirtą laiką; 3) laisvalaikio pobūdį pagal darbinį aktyvumą ir jam skirtą laiką; 4) miegui skirtą laiką. Šios charakteristikos lemia minimalių maisto produktų rinkinių būtiną energetinę vertę, jų baltymų, riebalų ir angliavandenių bei kitų maisto medžiagų sudėtį, o kartu ir šių rinkinių kainas.

Remiantis Europos Sąjungos šalyse taikomomis metodikomis ir Pasaulio sveikatos apsaugos organizacijos rekomendacijomis, Lietuvos gyventojai tyrimo metu sugrupuoti į penkias grupes (atitinkamai parinktas tipiškiausias šaliai jų amžiaus intervalas), geriausiai reprezentuojančias realią gyventojų struktūrą pagal anksčiau aptartas charakteristikas: 1) darbingo amžiaus vyrai, 2) darbingo amžiaus moterys, 3) pensinio amžiaus vyrai, 4) pensinio amžiaus moterys ir 5) vaikai. Prie 3 ir 4 grupių buvo priskirtos ir kitos pagal gyvenimo būdą artimos socialinės grupės – tai žmonės, gyvenantys iš įvairių kitų socialinių išmokų ir neužimti aktyvia darbine veikla.

Apskaičiavus gauti penki minimalūs normatyviniai maisto produktų rinkiniai (įvertinti litais), o į juos įtraukus anksčiau aptartas ne maisto prekių ir paslaugų išlaidas, ir buvo sumodeliuotas agreguotas MNVB rodiklis, pagrįstas realia Lietuvos gyventojų sudėtimi pagal šiuos požymius – amžių, lytį ir socialinį statusą. Taigi jau į patį agreguotą rodiklį buvo „užprogramuota“ reali Lietuvos gyventojų struktūra, o tai leido, vertinant skurdo lygį Lietuvoje, agreguotą MNVB rodiklį lyginti su vidutinėmis gyventojų pajamomis,

*Ekvivalentinių skalių paskirtis – ne tik pašalinti gyventojų realios struktūros įtaką analizuojant pajamas ir vartojimą, bet ir įvertinti vadinamąjį bendro katilo principą. Tačiau šis principas tik šiek tiek galioja blogiausiai aprūpintų (gyvenančių skurde) šeimų kategorijai, kur maisto produktų krepšelis (kaip išeities bazė MNVB apskaičiuoti) buvo paimtas minimalus (fiziologinių normų ir sudėties lygio).

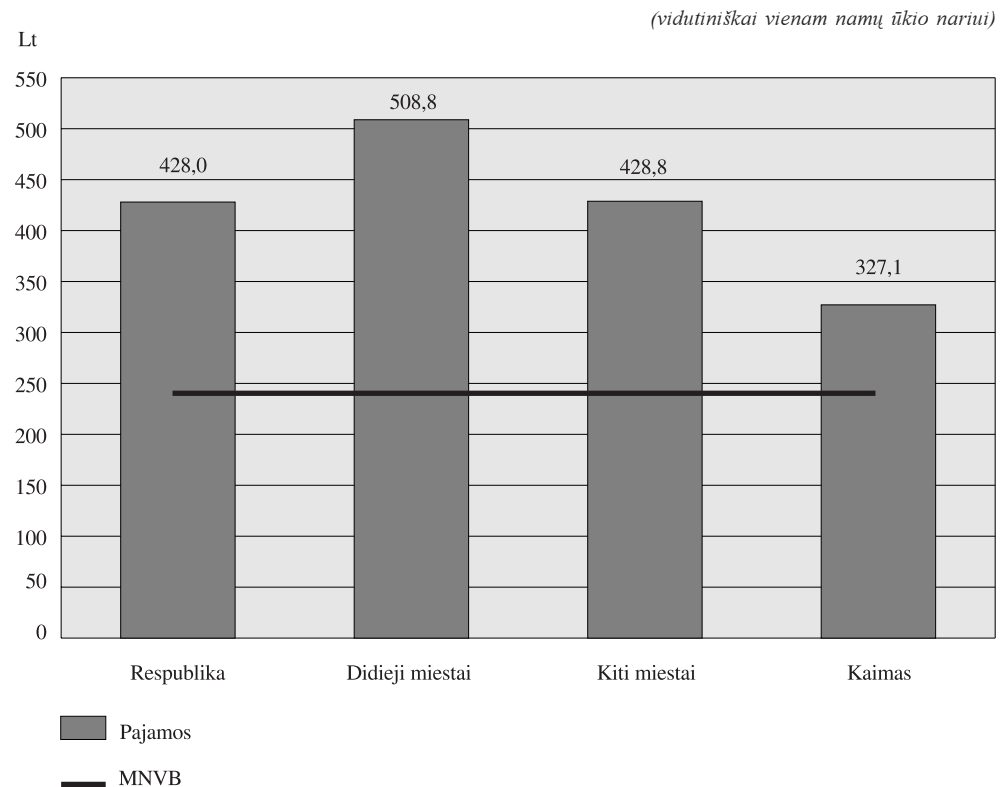
nedarant papildomų perskaičiavimų su ekvivalentinių skalių pagalba* (juo labiau kad Lietuvoje naudojamos ekvivalentinės skalės nėra pagrįstos realia mūsų šalies gyventojų ir šeimų struktūra). Jo vertė vidutiniškai vienam šalies namų ūkio nariui 1999 m. sudarė 241,9 lito per mėnesį. Šis dydis ir parodo objektyvią socialinę absoliutaus skurdo (toliau – skurdo) ribą Lietuvoje 1999 m.

Toliau šio skurdo požūriui analizuosime Lietuvos gyventojų padėtį 1999 m. Šiuo tikslu naudosime tiek gyventojų pajamas, tiek ir išlaidas.

4. Skurdo lygis Lietuvoje 1999 m.

Kaip jau minėta, 1999 m. Respublikoje vidutiniškai vienam namų ūkio nariui teko 428,0 lito disponuojamų (piniginių ir natūrinių) pajamų (toliau – pajamų), vienam miesto gyventojui – 475,2 (didžiuosiuose miestuose* – 508,8 Lt, kituose – 428,8Lt), kaimo – 327,1 lito (žr. 1 pav.). Kaip matome, tokiu analizės pjūviu skurstančiųjų Lietuvoje lyg ir nebuvo. Galima tik numanyti, jog kaime turėtų būti gerokai daugiau skurstančiųjų negu mieste, kadangi bendras kaimo gyventojų pajamų lygis gerokai atsilieka nuo miestų (o ypač didžiųjų) gyventojų pajamų.

1 pav. Lietuvos gyventojų disponuojamų (piniginių ir natūrinių) pajamų** palyginimas su MNVB 1999 m.

Vaizdas pradeda ryškėti gyventojų pajamas analizuojant pagal atskiras socialines-ekonomines grupes (žr. 2 pav.). Tiriamu laikotarpiu mažiausiai pajamų gavo žemdirbiai (žemdirbiams priskiriami namų ūkiai, kurių galvos pagrindinis pajamų šaltinis yra asmeninis žemės ūkis) ir vadinamieji kiti namų ūkiai (ši kategorija yra, deja, labai įvairialypė, t. y. dėl mažo šios kategorijos tiriamų gyventojų skaičiaus į ją, be gyvenančių iš socialinių išmokų ir kompensacijų gyventojų, įtraukti ir asmenys, gyvenantys iš dividendų, palūkanų už paskolas, santaupų, iplaukų už žemės ar buto nuomą, alimentų, giminių ar draugų paramos ir pan.). Šiuose namų ūkiuose net vidutiniškai vienam

*Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai ir Panevėžys.

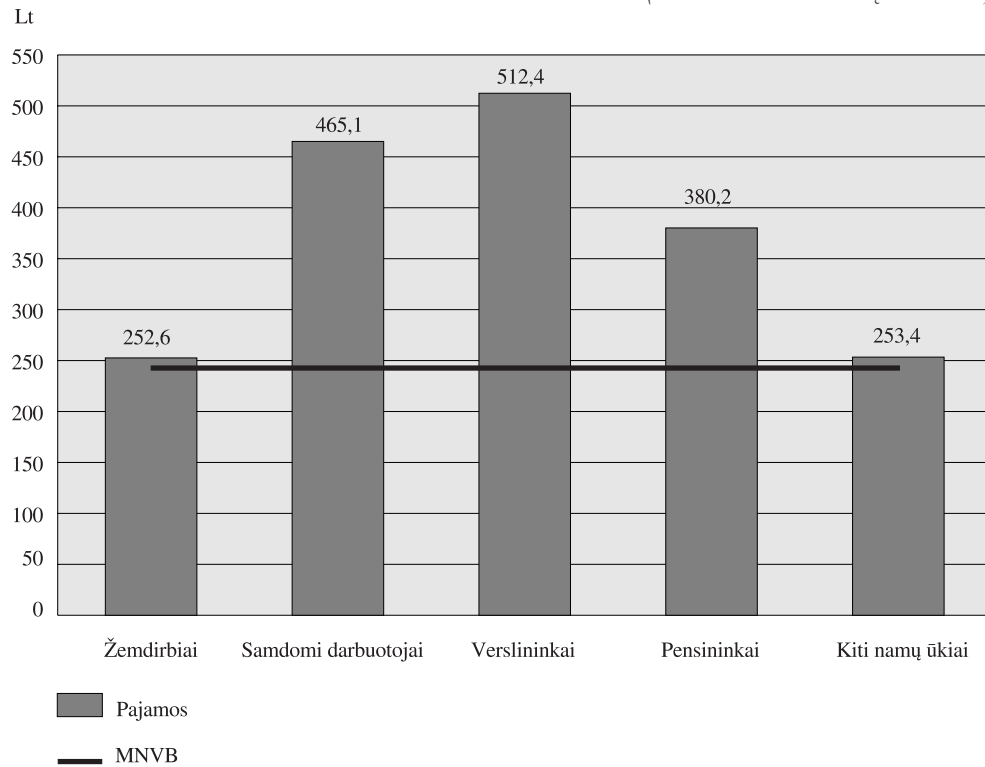
**Šis ir kiti paveikslai sudaryti remiantis Statistikos departamento namų ūkių biudžetų tyrimų duomenimis.

nariui teko: žemdirbių namų ūkiuose – 252,6, kituose namų ūkiuose – 253,4 lito per mėnesį, o tai reiškia, kad didelė šių kategorijų gyventojų dalis, kaip parodys mūsų analizė, atsiduria žemiau skurdo ribos.

2 pav. Lietuvos gyventojų disponuojamų (piniginių ir natūrinių) pajamų palyginimas su MNVB 1999 m.

(vidutiniškai vienam namų ūkio nariui)

Sugrupavus gyventojus pagal namų ūkio tipą, išryškėja blogesnė namų ūkių su vaikais iki 18 metų padėtis (žr. 3 pav.).

Kaip matyti iš 3 pav., namų ūkių su vaikais iki 18 metų padėtis 1999 m. Lietuvoje buvo kur kas prastesnė nei namų ūkių be vaikų. Ir nors skirtingo tipo namų ūkiuose su vaikais pajamos vidutiniškai šalyje buvo didesnės nei MNVB, didelė dalis šių šeimų, kaip bus matyti iš tolesnės analizės, gyvena skurde.

Tikroji padėtis skurdo požiūriu išryškėja tuomet, kai įvairiais pjūviais analizuojame gyventojų pajamas, išdėstytas pajamų arba išlaidų deciliuose (žr. 2, 3 ir 4 lenteles). Decilinis gyventojų pajamų ir išlaidų pasiskirstymas gaunamas suskirstčius gyventojus pagal jų disponuojamų pajamų arba vartojimo išlaidų dydį į 10 lygių dalių ir apskaičiavus vidutines pajamas kiekvienoje šių grupių.

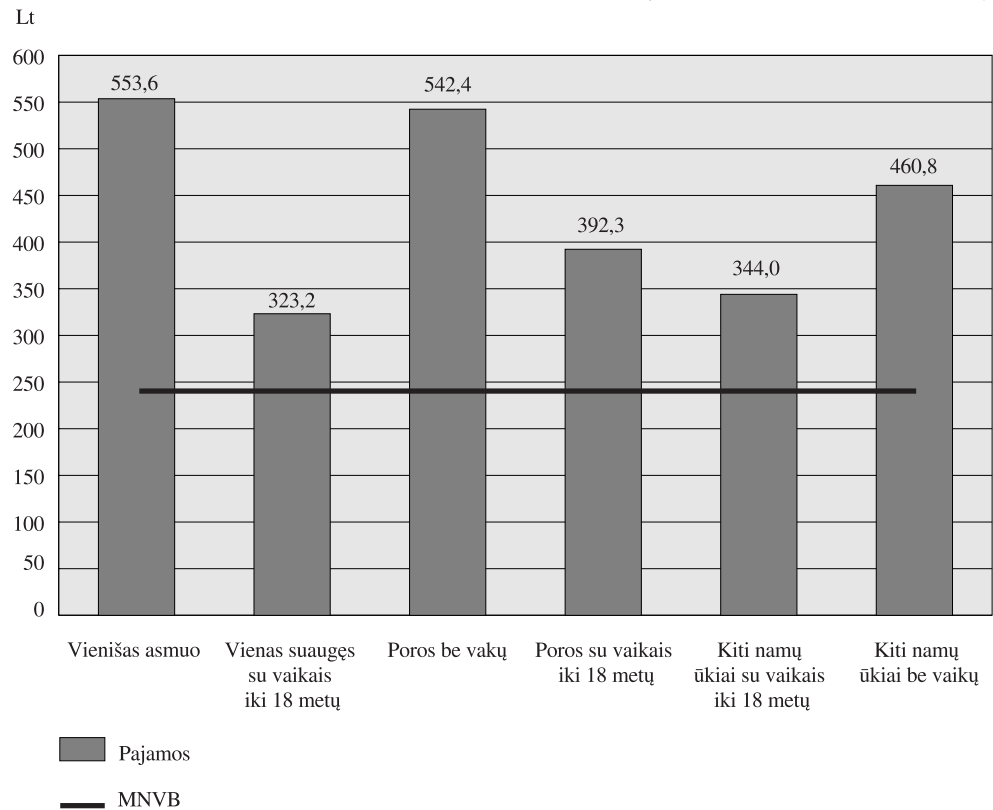
2 lentelėje pateiktas decilinis gyventojų pajamų ir išlaidų pasiskirstymas pagal gyvenamąją vietą. Kaip ir galima buvo tikėtis iš 1 pav. duomenų, didžiausias skurdo lygis yra Lietuvos kaime – ten 1999 m. tiek pagal pajamų, tiek ir pagal išlaidų decilius skurdo lygis sudarė net apie 40 procentų*. Aptariamu laikotarpiu padėtis Lietuvos miestuose (o ypač didžiuosiuose) buvo kur kas geresnė: skurdo lygis svyravo apytiksliai nuo 10 iki 20 procentų.

Tačiau, lyginant Lietuvos miesto ir kaimo gyventojų pajamas, visuomet reikia atsižvelgti į disponuojamų pajamų skaičiavimo metodikos ypatybes: skaičiuojant pajamas iš žemės ūkio, investicijos į žemės ūkį yra atimamos iš piniginių pajamų, gautų iš žemės ūkio, todėl dažnai šios pajamos būna neigiamos. Skaičiuojant visas kitas pajamas, ši metodika nėra taikoma (pavyzdžiui, skaičiuojant pajamas iš verslo,

*Čia ir toliau tekste skurdo lygis procentais išreiškiamas decilio tikslumu.

3 pav. Lietuvos gyventojų disponuojamų (piniginių ir natūrinių) pajamų palyginimas su MNVB 1999 m.

(vidutiniškai vienam namų ūkio nariui)

disponuojamoms pajamoms priskiriama ta verslininkų namų ūkių gaunamų grynujų pajamų dalis, kuri yra skiriama namų ūkio reikmėms, t. y. šios pajamos gali būti lygios nuliui, tačiau jos niekada nebus neigiamos). Į tai reikia atsižvelgti tiek lyginant miesto ir kaimo gyventojų pajamas, tiek ir skirtingų socialinių-ekonominių gyventojų grupių pajamas (apie tai bus rašoma vėliau).

Išskyrę socialines-ekonomines grupes disponuojamų pajamų ir vartojimo išlaidų deciliuose (žr. 3 lentelę), gavome ypač vertingą informaciją. Ji, beje, jau naudojama atitinkamiems socialinės politikos svertams reguliuoti. Kaip matyti iš šios lentelės, remiantis turima informacija, 1999 m. Lietuvoje labiausiai skurdo vadinamųjų kitų namų ūkių nariai (kaip minėta, ši kategorija apima namų ūkius, kurių galvos pagrindinis pajamų šaltinis yra įvairios socialinės išmokos ir kompensacijos, taip pat dividendai, palūkanos už paskolas, santaupos, įplaukos už žemės ar buto nuomą, alimentai, giminių ar draugų parama ir pan.). Šioje ekonominėje grupėje tiek pagal pajamų, tiek ir pagal išlaidų decilius skurde gyveno net apie 60 procentų visų namų ūkių narių.

Panaši situacija buvo ir žemdirbių namų ūkiuose: pagal pajamų decilius skurdo lygis juose sudarė apie 60, pagal išlaidų – apie 50 procentų. Turint omenyje anksčiau minėtus disponuojamų pajamų skaičiavimo metodikos skirtumus, tikslesnė informacija gaunama skurdą vertinant pagal vartojimo išlaidų decilius.

Kitose socialinėse-ekonominėse gyventojų grupėse situacija skurdo požiūriu buvo kur kas geresnė. 1999 m. skurde gyveno vidutiniškai apie 20 procentų šių namų ūkių narių.

Pažymėtina, jog dėl mažos atrankos duomenys deciliuose pagal atskiras socialines-ekonomines grupes nėra visiškai reprezentatyvūs. Tačiau manome, jog nekyla abejonių dėl pagrindinių tendencijų, juo labiau kad minėtus teiginius patvirtina ir dinaminė rodiklių eilutė bei skaičiavimai, atlikti taikant kitas metodikas.

2 lentelė

Lietuvos gyventojų vidutinių mėnesinių disponuojamų (piniginių ir natūrinių) pajamų pasiskirstymas disponuojamų pajamų deciliuose ir vidutinių mėnesinių vartojimo išlaidų (piniginių ir natūrinių) pasiskirstymas vartojimo išlaidų deciliuose 1999 m.

(vidutiniškai vienam namų ūkio nariui, Lt)

	Iš viso	Pajamų deciliai									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Respublika	428,0	92,6	200,5	256,6	301,0	346,7	394,4	448,2	521,1	646,9	1 072,2
<i>Pagal gyvenamąją vietą</i>											
Miestai:	475,2	145,1	242,8	292,6	337,9	384,3	430,9	485,9	570,7	707,5	1 154,4
didieji miestai	508,8	163,0	261,7	316,0	365,1	408,9	458,0	516,4	612,3	758,5	1 228,0
kiti miestai	428,8	126,2	221,4	269,0	305,3	347,7	394,2	444,8	514,4	632,9	1 031,1
Kaimai	327,1	32,0	138,4	187,5	232,0	271,0	313,2	359,6	416,5	507,4	813,1
	Iš viso	Vartojimo išlaidų deciliai									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Respublika	425,4	133,5	202,8	248,8	290,4	333,7	382,4	440,2	512,5	631,2	1 077,7
<i>Pagal gyvenamąją vietą</i>											
Miestai:	469,5	161,0	237,8	283,7	325,9	372,3	423,9	479,6	557,4	682,2	1 171,7
didieji miestai	499,8	180,7	257,0	303,8	348,0	397,8	447,5	508,5	593,2	722,5	1 239,4
kiti miestai	427,6	141,9	214,5	259,3	299,2	339,7	387,2	444,6	508,7	619,0	1 062,6
Kaimai	331,1	110,2	157,4	195,1	226,8	260,2	298,6	345,6	401,7	497,1	817,8

Šaltinis: Statistikos departamento namų ūkių biudžetų tyrimo duomenys.

Pastaba: Užtušuoti langeliai rodo gyventojų grupes, kurių pajamos yra mažesnės negu MNVB.

3 lentelė

Lietuvos gyventojų vidutinių mėnesinių disponuojamų (piniginių ir natūrinių) pajamų pasiskirstymas disponuojamų pajamų deciliuose ir vidutinių mėnesinių vartojimo išlaidų (piniginių ir natūrinių) pasiskirstymas vartojimo išlaidų deciliuose 1999 m.

(vidutiniškai vienam namų ūkio nariui, Lt)

	Iš viso	Pajamų deciliai									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Respublika	428,0	92,6	200,5	256,6	301,0	346,7	394,4	448,2	521,1	646,9	1 072,2
<i>Pagal socialines-ekonomines grupes</i>											
Samdomi darbuotojai	465,1	131,0	230,4	280,9	323,7	372,5	421,7	481,8	566,1	701,8	1 140,7
Pensininkai	380,2	103,0	213,3	264,8	304,1	340,2	373,7	413,9	462,4	536,5	790,4
Veršlininkai	512,4	107,0	204,4	265,2	337,7	392,0	440,8	499,3	626,2	788,5	1 473,0
Žemdirbiai	252,6	-60,4	91,6	120,2	155,9	190,4	222,2	260,2	318,7	420,5	808,8
Kiti namų ūkiai	253,4	49,8	92,8	121,6	144,9	180,8	216,2	256,3	296,2	405,4	771,3
	Iš viso	Vartojimo išlaidų deciliai									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Respublika	425,4	133,5	202,8	248,8	290,4	333,7	382,4	440,2	512,5	631,2	1 077,7
<i>Pagal socialines-ekonomines grupes</i>											
Samdomi darbuotojai	449,1	150,0	220,8	264,5	305,4	349,8	401,7	459,29	537,1	660,1	1 142,3
Pensininkai	402,3	138,8	207,6	251,5	295,7	333,7	374,5	424,6	485,0	578,2	932,6
Veršlininkai	505,5	154,2	238,9	288,6	340,5	402,9	468,3	532,9	619,7	784,9	1 219,2
Žemdirbiai	280,0	95,9	133,6	161,5	189,3	215,2	248,6	291,6	351,2	416,6	698,5
Kiti namų ūkiai	290,7	82,6	117,4	148,3	173,6	210,1	238,4	276,2	323,8	442,4	897,5

Šaltinis: Statistikos departamento namų ūkių biudžetų tyrimo duomenys.

Pastaba: Užtušuoti langeliai rodo gyventojų grupes, kurių pajamos yra mažesnės negu MNVB.

4 lentelė

Lietuvos gyventojų vidutinių mėnesinių disponuojamų (piniginių ir natūrinių) pajamų pasiskirstymas disponuojamų pajamų deciliuose ir vidutinių mėnesinių vartojimo išlaidų (piniginių ir natūrinių) pasiskirstymas vartojimo išlaidų deciliuose 1999 m.

(vidutiniškai vienam namų ūkio nariui, Lt)

	Iš viso	Pajamų deciliai									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Respublika	428,0	92,6	200,5	256,6	301,0	346,7	394,4	448,2	521,1	646,9	1 072,2
<i>Pagal namų ūkio sudėtį</i>											
Vienišas asmuo	553,6	150,6	293,8	341,8	383,7	428,6	481,8	552,5	648,5	820,8	1 434,4
Vienas suaugęs su vaikais iki 18 m.	323,2	95,7	146,4	184,5	236,8	268,2	292,8	344,8	409,7	487,4	765,6
Poros su vaikais iki 18 m.	392,3	80,9	178,1	231,6	275,5	314,3	361,6	411,8	480,6	594,9	992,0
Kiti namų ūkiai su vaikais iki 18 m.	344,0	77,6	168,6	215,5	254,1	291,3	330,5	378,8	433,8	508,0	780,4
Poros be vaikų	542,4	149,8	289,3	343,1	386,7	430,9	478,8	546,1	647,1	804,8	1 348,2
Kiti namų ūkiai be vaikų	460,8	131,3	240,0	292,0	340,6	388,2	436,9	495,4	567,7	693,9	1 024,3
	Iš viso	Vartojimo išlaidų deciliai									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Respublika	425,4	133,5	202,8	248,8	290,4	333,7	382,4	440,2	512,5	631,2	1 077,7
<i>Pagal namų ūkio sudėtį</i>											
Vienišas asmuo	585,0	204,2	292,5	352,1	405,9	457,7	517,0	598,8	694,2	855,3	1 469,1
Vienas suaugęs su vaikais iki 18 m.	341,6	111,8	163,3	195,4	231,8	264,2	306,1	359,2	425,6	532,0	819,9
Poros su vaikais iki 18 m.	394,4	126,6	190,2	233,3	271,7	309,7	353,6	413,2	482,0	589,4	974,2
Kiti namų ūkiai su vaikais iki 18 m.	339,7	110,8	167,7	210,7	244,2	276,0	312,7	358,1	412,9	501,5	801,5
Poros be vaikų	530,2	196,9	278,7	327,9	371,5	419,4	463,8	521,2	610,0	756,2	1 358,3
Kiti namų ūkiai be vaikų	435,5	152,1	222,6	267,1	309,5	351,9	397,0	452,7	522,7	634,5	1 045,3

Šaltinis: Statistikos departamento namų ūkių biudžetų tyrimo duomenys.

Pastaba: Užtušuoti langeliai rodo gyventojų grupes, kurių pajamos yra mažesnės negu MNVB.

Be to, gauti labai reikalingi duomenys nagrinėjant disponuojamų pajamų ir vartojimo išlaidų pasiskirstymą pajamų bei išlaidų deciliuose pagal namų ūkių sudėtį (žr. 4 lentelę). 4 lentelės duomenys patvirtina jau anksčiau mūsų išsakytą nuomonę apie blogesnę namų ūkių su vaikais iki 18 metų būklę skurdo požiūriu. Kaip matyti iš šios lentelės, tiek naudojant pajamų, tiek ir išlaidų decilinį pasiskirstymą, duomenys apie skurdo lygį skirtingo tipo namų ūkiuose yra visiškai identiški. Didžiausiame skurde 1999 m. gyveno namų ūkiai, kuriuos sudarė vienas suaugęs su vaikais iki 18 metų (net apie 40 % šio tipo namų ūkių narių gyveno žemiau skurdo ribos). Kiek geresnės padėties aptariamam laikotarpiu buvo namų ūkiai, kuriuos sudarė poros su vaikais ir kiti namų ūkiai su vaikais iki 18 metų. Šio tipo namų ūkiuose skurdo lygis sudarė apie 30 procentų. Namų ūkiuose be vaikų padėtis buvo kur kas geresnė – juose skurdo lygis 1999 m. svyravo apytiksliai nuo 10 iki 20 procentų.

Pažymėtina, kad dėl mažos atrankos duomenys deciliuose pagal atskirus namų ūkių tipus taip pat nėra pakankamai reprezentatyvūs, nors pagrindinės tendencijos ir čia nekelia abejonių.

Išvados

1. Nors pajamų lygis šalyje per pastaruosius ketverius metus kilo, o diferenciacija mažėjo, 1999 m. padėtis šalyje šiuo požiūriu išliko labai nepalanki: bendras gyventojų pajamų lygis buvo žemas, o diferenciacija – didelė. Tokios situacijos padarinys – aukštas skurdo lygis. Tai patvirtina ir mūsų tyrimai.

2. Šalyje iš tiesų susiklostė labai problemiška skurdo požiūriu padėtis – 1999 m. žemiau socialinės absoliutaus skurdo ribos kaime gyveno apie 40 procentų gyventojų. Kai kuriose socialinėse-ekonominėse grupėse šis rodiklis apytiksliai siekė net 50–60 procentų. Pažymėtina, kad aukštas skurdo lygis ir namų ūkiuose su vaikais – 1999 m. žemiau socialinio skurdo ribos šiuose namų ūkiuose gyveno apie 30–40 procentų gyventojų. Taigi labai opi problema Lietuvoje jau daugelį metų yra vaikų skurdas. Todėl didesnis pajamų perskirstymas vaikus auginančių šeimų naudai – tai ne tik demografinės ir socialinės politikos „priemonė“, bet ir naujos kartos, viso jos gyvenimo būdo, įskaitant kultūrinį lygį, ugdymas.

3. Nors, kaip jau minėta, šalies gyventojų realiosios pajamos pastaraisiais metais didėja, skurdo problemą spręsti sunkiau ir dėl to, kad Vyriausybė metodiškai liberalizuoja daiktinių gamybos veiksnių ir energetikos išteklių kainas, kaip neišvengiamą ekonomikos sureguliuojimo rinkos pagrindais priemonę, o tai ženkliai didina ir ekonominių gėrybių, skirtų asmeniniam vartojimui, kainas. Padėtį visų pirma komplikuoja tai, kad kito svarbaus gamybos veiksnio – darbo jėgos – kainos išlieka nepakankamai orientuotos į pasaulines: tai šalies makrolygiu dar labiau pažeidžia pusiausvyrą tarp gyventojų pajamų ir išlaidų.

4. Siekiant išvengti neigiamų skurdo padarinių, svarbus vaidmuo tenka socialinės politikos administravimo sistemai, nes būtent jai tenka kurti ir įgyvendinti visą sudėtingą kompensacinių išmokų nepasiturintiems gyventojams mechanizmą. Kartu labai aktualus tampa ir didelių (palyginti su pajamomis) mokesčių už komunalines paslaugas išieškojimo, išteklių kompensacinėms išmokoms akumuliacijai, jų paskirstymo ir išmokėjimo bei panašių administravimo išlaidų didėjimas. Suprantama, būtina panaikinti ir priešpriešinius pinigų srautus (išieškojimo iš gyventojų ir įvairių jiems mokamų socialinių išmokų).

5. Visų formų nedraudiminės socialinės išmokos turėtų būti teikiamos tik tuo atveju, jeigu šelpiamojo (įskaitant ir jo šeimos narius) einamosios ir akumuliuotos (turto forma) deklaruotos pajamos krenta žemiau mūsų aptartos skurdo ribos. Šiuo metu apie du trečdaliai visų Respublikos savivaldybių socialinių išmokų yra išmokamos nedeklaruojant turimų pajamų.

6. Dėl to, kas pasakyta anksčiau, ypač svarbu moksliskai pagrįsti skurdo ribą Lietuvoje – tai aktualu ne tik kuriant gyventojų išlaidų kompensavimo mechanizmą, bet ir gerinant visos socialinės politikos administravimą. Minėti mėginimai šią ribą grįsti santykinu skurdu, kurio kriterijumi imami vieni ar kiti faktinių pajamų ar vartojimo rodikliai, nėra objektyviai pagrįsti ir todėl nepriimtini tiek Lietuvai, tiek ir kitoms šalims su nepakankamai išvystyta ekonomika ir apskritai mažomis gyventojų pajamomis.

7. Veiksmingai socialinei politikai vykdyti būtina tiksli statistinė informacija. Planuojant namų ūkių biudžetų tyrimus, pirmiausia būtina padaryti šių ūkių atranką, kuri padėtų tiksliai įvertinti šalies gyventojų visų pagrindinių socialinių-ekonominių grupių pajamų ir išlaidų decilinių pasiskirstymą šių grupių viduje. Siekiant vykdyti veiksmingą socialinę politiką, būtina analogiška pajamų bei išlaidų pasiskirstymo informacija ir pagal regionus. Tačiau čia susiduriama su nepakankamu Statistikos departamento finansavimu, reikalingu tokiems tyrimams atlikti. Papildomos išlaidos labai greitai atsipirktų optimaliai paskirstant socialinėms reikmėms skirtas lėšas, nekalbant jau apie socialinį efektą.

Literatūra

1. Atkinson A. B. *The Economics of Inequality*. Clarendon Press. Oxford, 1983.
2. Deniszczuk L., Sajkiewicz B. *Kategoria minimum socjalnego//Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie. Lenkijos darbo ir socialinių problemų institutas. Varšuva, 1996.*
3. *Knyga 2000–2004 Seimo nariams ir rinkėjams. V.: UAB Biznio mašinų kompanija, 2000.*
4. *Namų ūkių pajamos ir išlaidos 1997 metais. Statistikos rinkinys. V.: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1998.*
5. *Namų ūkių pajamos ir išlaidos 1998 metais. Statistikos rinkinys. V.: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1999.*
6. *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1999 m. Jungtinių Tautų vystymo programa, Socialinės politikos grupė. V., 1999.*
7. *Socialinis pranešimas. 1997 m. V., Puntukas, 1997.*
8. *Socialinis pranešimas. 1998 m. V., Puntukas, 1998.*
9. *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija//Teisės problemos 1999 m., Nr. 1–2, Teisės institutas, 1999.*

Straipsnis gautas 2000 m. birželio mėn.

Printas spaudai 2000 m. rugsėjo mėn.

Summary

THE DIFFERENTIATION IN THE POPULATION'S INCOME AND POVERTY IN LITHUANIA

Algis Šileika, Inga Blažienė

The level and differences in the Lithuanian population's income are shortly discussed in the paper. Despite an increase in the income level and a decrease in the income differences during the last four years, the average income level in Lithuania remains low and the differences – large. As a result, the poverty level is high. The concept of poverty is discussed in the paper and the poverty level is measured in different population groups.

A discussion between the advocates of two different concepts of poverty – absolute and relative – is still continuing in Lithuania. The authors of the Lithuanian poverty alleviation strategy project offer using only the relative poverty line in evaluating the poverty in Lithuania. The authors of this paper represent the opinion that it is still too early to relinquish the concept of absolute poverty in Lithuania. The concept of relative poverty becomes urgent only after the relative poverty line increases enough to exceed the absolute poverty line. The situation in Lithuania these days is reverse: the level of

average population income and expenditure is low and the relative poverty line, calculated as a percentage of this average, is far below the poverty line calculated taking into account the nutritional standards of consumption.

The authors analyse different concepts of poverty in the paper: those of social and physiological poverty and the absolute and relative poverty lines. They offer using minimal normative consumption budget (MNCB) as a basis for calculating the absolute social poverty line and to present the main principles of drawing such a budget.

The MNCB was modelled as an aggregated measure of minimal subsistence level by the scientists of the National Nutrition Centre of Lithuania and the Lithuanian Institute of Labour and Social Research. The MNCB defines the minimal level of satisfying indispensable physical, spiritual, intellectual and social needs that, in the opinion of the society, ensures minimal reproduction conditions for one person undertaking a job that is not harder and more difficult than an average one. In estimating the budget, the objective minimal consumption norms as well as actual consumption habits of the Lithuanian population, especially nutritional, prevailing traditions, peculiarities and the current level of economic development in the country were taken into account.

Using this measure, the distribution of the population's income in Lithuania is analysed according to the place of residence, socio-economic group, and household composition.

Using this measure, the distribution of the population's income in Lithuania is analysed according to the place of residence, socio-economic group, and household composition.

LIETUVOS UŽSIENIO PREKYBOS POLITIKA IR JOS RAIDA: VEIKSNIŲ ANALIZĖ

Ramūnas Vilpišauskas*

Lietuvos laisvosios rinkos institutas
Birutės g. 56, LT-2004, Vilnius
El. paštas: Ramunas@LRinka.lt

Straipsnyje analizuojama Lietuvos užsienio prekybos politikos raida, apibūdinamas daugiašalių ir regioninių prekybos susitarimų vaidmuo Lietuvos užsienio prekybos režimui. Detaliau aptariama Lietuvos derybų dėl narystės Pasaulio prekybos organizacijoje raida ir darę jai įtaką veiksniai, laisvosios prekybos susitarimų su Europos Sąjungos ir Baltijos šalimis vaidmuo liberalizuojant Lietuvos užsienio prekybos politiką. Analizuojamas potencialus narystės Europos Sąjungoje poveikis Lietuvos užsienio prekybai, ypač prekybos santykiams su Rusija. Įvertinami Lietuvos vidaus politikos veiksniai, darantys įtaką „grįžimui“ prie protekcionizmo ir Lietuvos Vyriausybės atsakui į 1998 m. ekonominę krizę Rusijoje. Straipsnio pabaigoje apibendrinamos tolesnės Lietuvos ūkiui naudingos užsienio prekybos raidos kryptys.

Pagrindiniai žodžiai: užsienio prekybos politika; ekonominės reformos; politinė ekonomija; Lietuva; Pasaulio prekybos organizacija; Europos Sąjunga; regionalizmas; interesų grupės; institucinė ekonominės politikos struktūra.

Įvadas

Atkūrus nepriklausomybę, 1990 m. Lietuvoje pradėtos esminės politinės ir ekonominės reformos. Jų tikslas – sukurti demokratinę tvarką ir sąlygas rinkos ekonomikai. Viena iš pagrindinių ekonominės reformos priemonių buvo užsienio prekybos liberalizavimas ir institucijų šalies užsienio prekybos politikai kurti bei vykdyti sukūrimas. Buvo priimta daug vienašalių ir sutartinių sprendimų, kuriais remiantis sukurtas dabartinis Lietuvos užsienio prekybos režimas ir prekybos politikos formavimo struktūra. Derybos dėl stojimo į Pasaulio prekybos organizaciją (PPO) (buvusią BSTP – Bendrąją sutartį dėl tarifų ir prekybos, angl. – GATT) ir su tuo susiję išpareigojimai užsienio prekybos, žemės ūkio politikos, konkurencijos politikos, mokesčių, viešųjų pirkimų ir kitose srityse atliko svarbų vaidmenį kuriant Lietuvos ekonominę politiką ir užsienio prekybos politikos režimą. Dvišaliai ir regioniniai laisvosios prekybos susitarimai, ypač su Europos Sąjunga (ES) ir kitomis dviem Baltijos šalimis, buvo kitas svarbus veiksnys kuriant Lietuvos užsienio prekybos politiką.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos užsienio prekybos politikos režimas, daugiausia dėmesio skiriant daugiašalėms taisyklėms, susijusioms su stojimu į PPO, įgyvendinti ir preferenciniam prekybos liberalizavimui. Šios analizės tikslas – nustatyti motyvus, slypinčius už šių politinių iniciatyvų, ir Lietuvos dabartinę užsienio prekybos politiką kuriančius veiksniai. Straipsnyje teigiama, kad pirminis užsienio prekybos liberalizavimas daugiausia buvo šalies elito vykdytų sisteminių ekonominių reformų ir dėl ekonominės bei politinės tvarkos kaitos susilpnėjusių interesų grupių įtakos sumažėjimo padarinys. Nepaprastosios politikos laikotarpio pabaiga ir ekonominės aplinkos stabilizavimas sudarė sąlygas vykdyti įprastą politiką ir didėti atskirų sektorių interesų grupių įtakai dėl jų glaudžių santykių su politikos formuotojais, jų organizuotumo ir didelio šių grupių narių skaičiaus. Interesų grupių įtakos didėjimas, prekybos politikos kūrimo institucinė struktūra ir politinio elito vyraujantys įsitikinimai prisidėjo prie pastaruoju metu didėjančio protekcionizmo, pasireiškiančio vis dažnesniu netarifinių preky-

*Straipsnis grindžiamas studija „Trade Policy Reforms in Lithuania: Participation in Multilateral and Regional Trade Arrangements“. Ją autorius atliko Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO, angl. – OECD) užsakymu ir pristatė apvalaus stalo diskusijoje „Ten Years of Trade Liberalization in Transition Economies“ Paryžiuje 2000 m. liepos 10–11 d. Autorius dėkoja už duomenis ir komentarus Lietuvos užsienio reikalų ministerijos darbuotojams, prof. J. Čičinskui bei EBPO Bendradarbiavimo su šalimis ne narėmis centro Prekybos direktorato sekretoriataiui.

- Ramūnas Vilpišauskas – Lietuvos laisvosios rinkos instituto ekspertas, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas.
Veiklos sritys: regioninė ekonominė integracija ir integracijos politika, tarptautiniai ekonominiai ryšiai ir tarptautinės institucijos, politikos analizė, reformų politinė ekonomija.

bos ribojimo priemonių taikymu. Šie vidaus veiksniai darė tiesioginę įtaką ir stojimo į PPO derybų procesui, ir dvišalių bei regioninių išsipareigojimų vykdymui.

Išorės veiksniai atliko svarbų vaidmenį iš pradžių liberalizuojant užsienio prekybą, o vėliau dažnai neleisdžiant grįžti prie protekcionizmo. Pasirengimo stojimui į PPO procesas nulėmė tai, kad buvo panaikinti tokie netarifiniai barjerai prekybai, kaip minimalios importo kainos ar diskriminaciniai mokesčių režimai kai kurių alkoholinių, cukraus ir naftos gaminių importui. Vis dėlto galima teigti, kad būsimoji narystė PPO ir su tuo susiję Lietuvos institucijų išsipareigojimai liberalizuoti prekybą buvo ne tokie reikšmingi šalinant kliūtis prekybai kaip regioniniai susitarimai, ypač susitarimai su ES.

Tačiau ES poveikis Lietuvos užsienio prekybos liberalizavimui nėra vienareikšmis. Viena vertus, ES ir Lietuvos susitarimas dėl laisvosios prekybos ir su ja susijusių dalykų (vėliau inkorporuotas į Asociacijos (Europos) sutartį) prisidėjo prie didelės dalies prekybos liberalizavimo (o netiesiogiai – ir prie prekybos su kitomis šalimis ES kandidatėmis, ypač su Baltijos šalimis, liberalizavimo), taip pat ne kartą padėjo išvengti importo muitų mokesčių įvedimo ar jų padidinimo. Kita vertus, per keletą pastarųjų metų interesų grupių reikalavimai ir valstybės institucijų teikiama rinkos apsauga vis dažniau yra grindžiama prekybos apsaugos priemonėmis bei užsienio prekybos politikos ir kitų ekonominių politikų priemonių susiejimu. Tuo dažnai naudojasi ES ribodama importą iš trečiųjų šalių. Iš šių apsaugos priemonių vis labiau pabrėžiamos tokios netarifinės apsaugos priemonės, kaip antidempingo muitai, kokybės standartai ir sertifikavimo procedūros. Lietuvai įstojus į ES ir įgyvendinus Bendrosios prekybos politikos nuostatas, bendras importo muitų lygis šiek tiek padidės, o šis pokytis skirsis priklausomai nuo konkrečių prekių grupių (pavyzdžiui, tikėtina, jog labiausiai padidės prekybos žemės ūkio produktais apsauga).

Šiuo metu Lietuvos užsienio prekybos režimui daro prieštarinę poveikį įvairūs vidaus ir išorės veiksniai. Kai kurios gamintojų grupės (daugiausia importuojamų produktų perdirbėjai) ir kai kurios nevyriausybinės organizacijos pasisako už laisvosios prekybos režimą ir tolesnį jos liberalizavimą. Tačiau kai kurios gerai organizuotos interesų grupės, atstovaujančios vietinės pramonės šakoms, kai kurie užsienio investuotojai, kuriems privatizacijos metu suteikta monopolinė padėtis rinkoje, ir didelė dalis ūkininkų reikalauja apsaugoti vietos rinką nuo užsienio konkurencijos. Daugelis politinio elito atstovų taip pat pasisako už šalies pramonės šakų ir žemės ūkio apsaugą nuo importuojamų prekių, ypač jei panašios prekės gaminamos Lietuvoje. Šiame kontekste išsipareigojimai PPO ir preferencinės prekybos šalims galiojo ir galioja kaip veiksnys, dažnai apsaugantis nuo manipuliavimo importo muitais ar kitomis prekybos ribojimo priemonėmis sprendžiant šalies įmonių konkurencingumo problemas. Tačiau ES inicijuotos antidempingo bylos keliems Lietuvos gamintojams ir netarifinių prekybos apribojimų taikymas ne tik apribojo Lietuvos eksportą į ES, bet ir netiesiogiai atliko vaidmenį modelio, kurį vis dažniau mėgina kopijuoti Lietuvos prekybos politikos kūrėjai siekdami apsaugoti Lietuvos rinką nuo gaminių, importuojamų iš NVS.

Lietuvos užsienio prekybos politikos reforma nebuvo kryptinga. Po pirminio liberalizavimo 1993–1994 m. daug kartų buvo didinami importo muitai žemės ūkio produktams. Šiame straipsnyje aptariamas vienas iš paskutiniųjų reikšmingų protekcionizmo atvejų, t. y. 1998 m. rudenį prasidėjus ekonominei krizei Rusijoje, padidinta Lietuvos vidaus rinkos apsauga. Lietuvos Vyriausybės institucijos, atsiliepdamos į interesų grupių reikalavimus, nustatė nemažai prekybos apsaugos priemonių, įskaitant importo muitų padidinimą kai kuriems (daugiausia žemės ūkio) produktams ir diskriminacinius netarifinius barjerus importuojamoms prekėms. Nors tokio pobūdžio priemonės atitinka tipinius prekybos sutartyse įvardijamus ypatingus atvejus, kada šalis turi teisę, pablogėjus ekonominei padėčiai, padidinti rinkos apsaugos lygį, jų buvo imtasi ne tik neatsižvelgiant į neigiamą jų poveikį šalies ūkio raidai, bet ir nepaisant ES ir kitų tarptautinių organizacijų, įskaitant ir TVF, kritikos. Protekcionistinė politika netrukus „persiliejo“ ir į

preferencinius prekybos santykius su Baltijos šalimis ir kai kuriomis Centrinės Europos laisvosios prekybos asociacijos (CELPA) narėmis. Dėl to kai kurios šalys ėmėsi atsakomųjų apsaugos priemonių. 1998 m. pabaigoje ir 1999 m. pradžioje tarp Baltijos šalių kilęs „kiaulių karas“ buvo šios politikos taša. Šių protekcionistinių priemonių taikymas rodo, jog neapibrėžtumo ir ekonominio smukimo sąlygomis suaktyvėjusios šalies interesų grupės gali tikėtis stipresnio atsako iš valstybės institucijų, linkusių panaudoti prekybos politikos priemones šalies įmonių konkurencingumo problemoms spręsti, net jei šios priemonės pažeidžia tarptautinius įsipareigojimus ir kelia grėsmę, kad prekybos partneriai ims atsakomųjų veiksmų.

1. Lietuvos prekybos politikos raida

Lietuvoje, kaip ir kitose Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalyse, užsienio prekybos liberalizavimas buvo svarbi perėjimo į rinkos ekonomiką proceso dalis. Jis buvo susijęs su kainų liberalizavimu ir lūkesčiais, kad importuojamų prekių konkurencija darys įtaką kainų šalies viduje mažėjimui, tarptautiniu darbo pasidalijimu grindžiamai specializacijai ir technologinio gamybos lygio didėjimui, efektyvumo ir gerovės kilimui, o vartotojams ir gamintojams užtikrins didesnę prekių pasirinkimą. Užsienio prekybos perorientavimas iš buvusios SSRS į Vakarų šalis ir jos reintegracija į pasaulio ekonomiką ne tik sudarė esminį šalies perėjimo į rinkos ekonomiką elementą, bet ir buvo siejama su Lietuvai svarbiais politiniais ir saugumo aspektais [žr. 4].

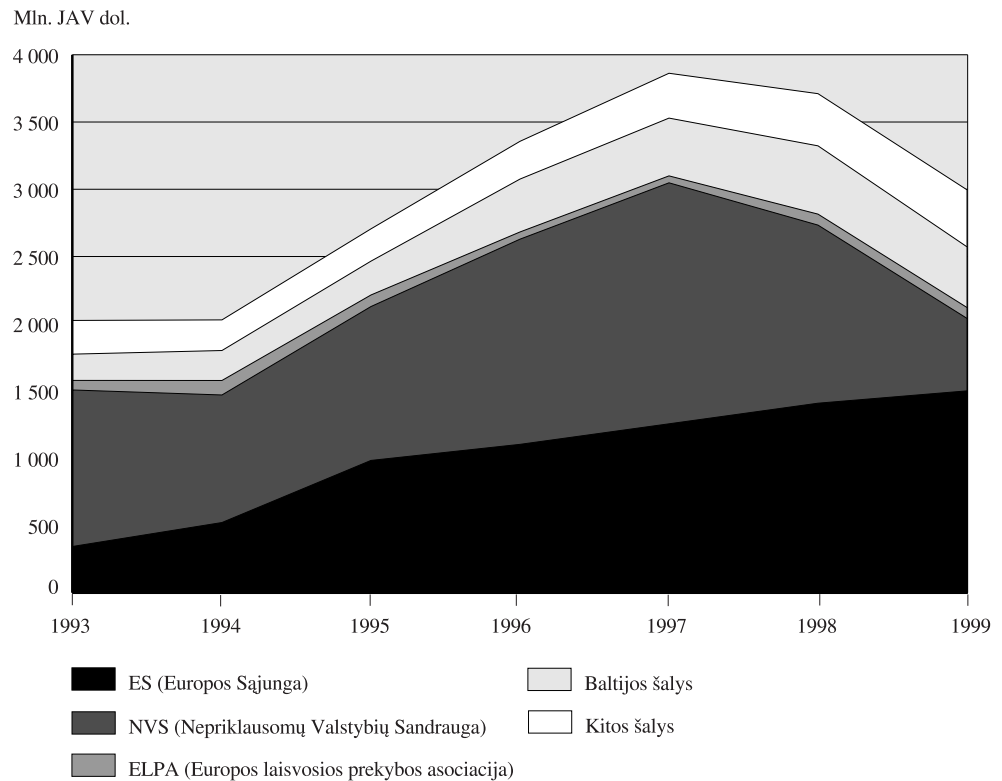
Iki ekonominių reformų pradžios Lietuvos užsienio prekybą vykdė valstybinės įstaigos, ji buvo griežtai reguliuojama kvotomis ir licencijomis. Dėl to reikėjo iš naujo kurti visą užsienio prekybos sistemą. Kadangi „centrinis planavimas pats savaime buvo pagrindinis netarifinis prekybą slopinantis barjeras, tai jo panaikinimas buvo didelis žingsnis atviros ekonomikos link“ [9, p. 5]. Dėl šio sisteminio pasikeitimo po keleto metų užsienio prekyba buvo liberalizuota ir prasidėjo prekybos srautų persiorientavimas, atspindintis šalies santykinis pranašumus.

Lietuvos užsienio prekybos politika buvo liberalizuojama įgyvendinant tiek vienašales, tiek ir sutartines priemones. 1993 m. priimtas naujas prekybos įstatymas ir panaikinti dar likę kiekybiniai eksporto apribojimai. Ribotam laikui buvo palikti eksporto muitai kai kuriems vietiniams žaliavų produktams (kailiams ir medienai). Importo srityje buvo nustatyti beveik vienodi ir santykinai nedideli muitai. Buvo panaikinti specifiniai 10 procentų dydžio maito mokesčiai už importą tvirta valiuta ir statistinės prekybos rinkliavos, kurios buvo nustatytos informacijai apie prekybos srautus registruoti. Kartu pamažu buvo šalinami mokesčių apribojimai. Daugelio netarifinių prekybos barjerų pašalinimas ir santykinai nedideli importo muitai prisidėjo prie spartaus užsienio prekybos apimties didėjimo. Lietuvos užsienio prekybos dinamika nuo 1993 m. atvaizduota 1 ir 2 pav.

Sparčiai didėjantis eksportas ir importas buvo tiesioginis Lietuvos ekonomikos atvėrimo ir kliūčių mainams su kitomis šalimis šalinimo rezultatas. Pavyzdžiui, 1997 m. Lietuvos eksportas daugiau kaip 40 procentų buvo didesnis už šalies BVP, o importas sudarė apie 59 procentus BVP. Nors 1999 m. eksportas ir importas atitinkamai sumažėjo iki 28 ir 45 procentų Lietuvos BVP, ši tendencija tikriausiai yra laikina dėl sumažėjusio eksporto į NVS. Kitos tendencijos, apibūdinančios Lietuvos prekybos srautų raidą, – tai ES ir Baltijos šalių dalies didėjimas ir NVS dalies mažėjimas Lietuvos užsienio prekybos apyvartoje. Nors NVS santykinė reikšmė Lietuvos eksporte sumažėjo, NVS, ypač Rusija, ir toliau lieka svarbus importo šaltinis – 1999 m. importas iš jos sudarė beveik 20 procentų bendro Lietuvos importo. Apie pusę importo iš Rusijos sudarė mineralinės žaliavos, naudojamos Lietuvos naftos perdirbimo pramonės.

Pateiktos diagramos rodo, jog nuo 1998 m. Lietuvos eksportas ir importas sumažėjo. Kartu, nors JAV doleriu, su kuriuo susietas litas, vertė euro atžvilgiu ir kilo,

1 pav. Lietuvos eksportas 1993–1999 m.

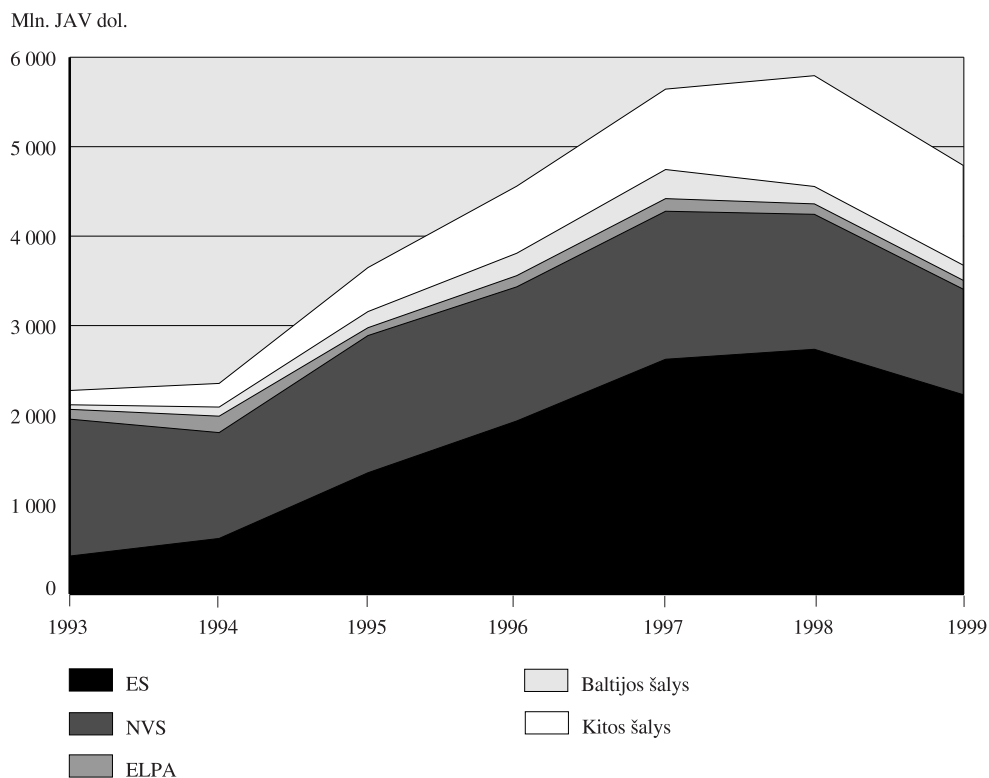
Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (toliau – Lietuvos statistikos departamentas).

1999 m. Lietuvos eksportas į ES ir toliau didėjo. Lietuvos eksporto mažėjimui didžiausią įtaką darė Rusijos krizė ir sumažėjusi paklausa, nes Lietuvos eksportas į Rusiją nuo 1998 m. rugpjūčio mėn. sumažėjo beveik 70 procentų. Susidūrę su pardavimų sumažėjimu ir didėjančiu prisitaikymo spaudimu, Lietuvos gamintojai pradėjo aktyviau reikalauti suteikti apsaugą nuo užsienio konkurencijos. Apie Vyriausybės atsaką į šiuos reikalavimus bus rašoma paskutiniame straipsnio skyriuje.

Užsienio prekybos struktūros pasikeitimai liberalizavus išorės ekonominius ryšius buvo susiję ne tik su pardavimų geografija, t. y. su prekybos partnerių kaita, bet ir su gaminių struktūros pokyčiais. Kaip parodė neseniai EBPO atlikti Baltijos šalių ūkių tyrimai, 1998 m. Lietuvos santykinis pranašumas buvo gaminant gamtos ištekliams ir darbo jėgai imlią produkciją – drabužius, mineralines trąšas, naftos produktus, elektros srovę, medieną ir baldus [13, p. 179–180]. Nors tai paskatina studijos autorius daryti išvadą, kad „vėl išryškėjo prieškarinio prekybos specializacijos bruožai“, prekybos struktūrai ne mažiau svarbi yra ir paskutiniųjų 50 metų ūkio raida. Būtent dėl pastarosios priežasties šiuo metu, pavyzdžiui, naftos perdirbimo ir mineralinių trąšų pramonės gamyklų svarba eksportui ir visos šalies ekonomikos augimui yra santykinai didelė.

Lietuvos užsienio prekybos režimo spartus liberalizavimas atliko svarbų vaidmenį sukuriant sąlygas rinkos ekonomikai ir šalies ekonomikos plėtrai. Kaip pažymi kai kurie užsienio analitikai, „liberalus Lietuvos prekybos režimas buvo esminis ekonominio šalies atsigavimo veiksnys<...>“ [7, p. 25]. Kaip jau minėta anksčiau, tikėtina, kad sisteminiai pokyčiai šalyje buvo pagrindinis veiksnys įgyvendinant liberalų užsienio prekybos režimą ir atveriant Lietuvos ekonomiką.

2 pav. Lietuvos importas 1993–1999 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Situacija, susidariusi pirmaisiais sisteminių ekonominių ir politinių reformų metais, kartais vadinama nepaprastosios politikos laikotarpiu, kuriam buvo būdinga stipri visuomenės parama ekonominės reformos priemonėms [žr. 1, p. 153]. Pradinių reformų Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse laikotarpis buvo dar nepaprastesnis nei kitose VRE šalyse, kadangi visuomenė paramą sąlygoms rinkos ekonomikai sudaryti iš esmės siejo su parama valstybingumo atkūrimui [žr. 12]. Visuomenės parama sukūrė galimybę politikams ignoruoti siaurų grupių interesus ir įgyvendinti radikalias ekonomikos reformas. Tiesa, šia galimybe nevienodai pasinaudojo kiekvienos iš trijų Baltijos šalių vyriausybės.

Be to, reformų pradžioje keičiamos „žaidimo“ taisyklės ir institucinė ekonominės politikos formavimo ir įgyvendinimo struktūra sumažino anksčiau buvusių įtakingų ekonominių grupių įtaką. Kaip teigia kai kurie analitikai, apžvelgdami perėjimo į rinkos ekonomiką VRE šalyse padarinius, „naujojoje ekonominėje ir politinėje aplinkoje visos interesų grupės susidūrė su galios praradimo pavojumi“ [2, p. 21]. Šios galios netekimo mastas Lietuvoje priklausė nuo ekonominių reformų eigos, ypač nuo privatizacijos ir nuo valstybės dalyvavimo įmonių veikloje mažinimo tiek perduodant nuosavybės teisę privatiems asmenims, tiek atsisakant reguliavimo, finansinės paramos ir kitokių intervencijos į ūkinę veiklą priemonių.

Įmonių ir valstybės institucijų ryšiai išliko stiprūs ten, kur reformos vyko palyginti lėtai. Viena vertus, tai sukūrė daugiau galimybių ekonominių interesų grupėms daryti spaudimą siekiant apsaugos nuo konkurencijos, kita vertus, tai sustiprino politikų paskatas reguliuoti ekonomikos funkcionavimą. Tai iliustruoja visą dešimtmetį įvairiomis formomis teikta valstybės parama žemdirbiams ir kai kurioms maisto pramonės įmonėms. Kai kuriais atvejais importo apsauga buvo suteikiama kaip sudedamoji privatizavimo sandorių dalis perduodant stambių valstybinių įmonių akcijas užsienio

investuotojams. Cukraus fabrikams ir Mažeikių naftos įmonei suteikta rinkos apsauga rodo, kaip privatizacijos metodas ir politikos kūrėjų polinkis reguliuoti prekybą gali padidinti protekcionizmo lygį šalyje, tenkinant vadinamųjų strateginių investuotojų reikalavimus.

2. Lietuvos stojimas į PPO

Narystė PPO (iki 1995 m. – BSTP) buvo svarbus prekybos politikos reformų ir ekonomikos atvėrimo elementas. Kitaip negu kai kurios VRE šalys, Lietuva ir kitos dvi Baltijos šalys nebuvo BSTP narės. Todėl joms teko derėtis dėl prisijungimo prie šios daugiašalės prekybos sutarties, kuri XX a. antroje pusėje tapo tarptautinės prekybos pagrindu.

1992 m. rugsėjo mėn. Lietuvai buvo suteiktas BSTP stebėtojos statusas, kuris 1995 m. pakeistas PPO stebėtojos statusu. Stojimo derybos prasidėjo 1994 m., o 1994 m. spalio mėn. Lietuva pateikė memorandumą dėl užsienio prekybos politikos režimo. 1995 m. PPO sudarė darbo grupę, kuri pirmąjį susitikimą su Lietuvos delegacija surengė 1995 m. antroje pusėje. Nuo tada stojimo derybos vyko lygiagrečiai dviem lygiais – daugiašaliu ir dvišaliu, derantis su atskiromis PPO šalimis (dažniausiai viena iš dešimties PPO narių). Iki 2000 m. birželio mėn. įvyko 10 daugiašalių ir 15 dvišalių derybų raundų bei 7 daugiašaliai susitikimai žemės ūkio subsidijavimo klausimais.

Lietuvos stojimo į PPO procesas užsitęsė gerokai ilgiau, negu buvo tikėtasi. Nepaisant to, kad visos viena kitą pakeitusios Lietuvos Vyriausybės narystė PPO paskelbdavo prioritetiniu užsienio ekonominės politikos tikslu, po šešerių derybų metų Lietuva liko vienintele šalimi, kuri yra sudariusi Asociacijos sutartį su ES, tačiau nėra PPO narė. Tai nulėmė daugelis veiksnių, susijusių su vidaus ir išorės aplinka: Lietuvos vidaus politika, ypač interesų grupių įtaka, ir ekonominių reformų eiga, dariusios įtaką jos derybų strategijai, bei derybinės kai kurių PPO narių pozicijos.

Pirmiausia, teisės normoms suderinti su PPO nuostatomis, išeinančiomis už „su sienos kirtimu“ susijusių užsienio prekybos politikos reikalų, bendrai pertvarkant ekonomiką, reikėjo nemažai išteklių, o ypač patirties šiose srityse. Viena vertus, po Urugvajaus derybų raundo gana smarkiai padidėjo daugiašalių prekybos taisyklių paketas, apimdamas ne tik tolesnį importo muitų mažinimą, bet ir tokias sritis, kaip su prekyba susijusios paslaugos, intelektinės nuosavybės teisės, su investicijomis susiję klausimai, žemės ūkio politika ir t. t. Kita vertus, Lietuvos institucijos turėjo mažai patirties tose srityse, kurias reikėjo reformuoti kartu su kitomis ekonominėmis ir administracinėmis sritimis. Bendrųjų daugiašalių prekybos principų perėmimas buvo palyginti paprastas ir visiškai atitiko ekonominių reformų principus. Tačiau viso PPO taisyklių paketo perkėlimas ir įgyvendinimas vykstančių ekonomikos reformų sąlygomis buvo objektyvus, nemažai laiko reikalaujantis veiksnys ne tik Lietuvai, bet ir visoms sąlygas rinkos ekonomikai sudarančioms šalims, stojančioms į PPO.

Antra, tikriausiai svarbiausios užsitęsusių ir sunkios stojimo į PPO derybų priežastys yra Lietuvos vidaus politika ir jos nulemta Lietuvos derybininkų pasirinkta derybų strategija. Jau pačioje derybų pradžioje paaiškėjo, kad vienas iš sunkiausių klausimų bus paramos žemės ūkio sektoriui priemonės, įskaitant importo muitus ir vidaus rėmimo politikos priemones. Svarbų vaidmenį čia atliko interesų grupių spaudimas (žemės ūkyje dirba daugiau kaip 20 % šalies darbo jėgos), žemės ūkio interesų grupių glaudūs ryšiai su Žemės ūkio ministerija, paveldėta pastarosios tendencija intensyviai reguliuoti šią ūkio šaką, galiausiai koordinavimo problemos, iškilusios tarp Žemės ūkio ir Užsienio reikalų ministerijų koordinuojant patį derybų procesą. Pagrindiniais ginčytiniais derybų klausimais tapo valstybės paramos žemės ūkiui lygis, parama cukraus pramonei, eksporto subsidijų panaikinimas ir importo muitų žemės ūkio produktams išaldymas.

Trečia, procesą komplikavo ir kai kurių žemės ūkio produkciją eksportuojančių PPO narių, ypač JAV, nelanksti derybų pozicija. Derybų metu ypač daug dėmesio

susilaukė Lietuvos žemės ūkio politikos priemonės. Jas kritikavo JAV, taip pat Australija, Kanada ir kitos šalys, priklausančios *Cairns* grupei. Viso derybų proceso metu jos reikalavo panaikinti žemės ūkio produktų eksporto subsidijas ir sumažinti paramą jų gamybai Lietuvoje. Tuo tarpu Lietuvos pusė, sutikusi sumažinti kai kurias paramos priemones, ilgą laiką primygtinai reikalavo leisti eksportą subsidijuoti dar ketverius metus po įstojimo į PPO. Šio reikalavimo Lietuvos derybininkai galiausiai atsisakė 2000 m. pirmoje pusėje.

Viena iš galimų JAV ir šalių, priklausančių *Cairns* grupei, bekompromisinės pozicijos priežasčių gali būti susijusi su vykstančiomis derybomis dėl narystės PPO su Rusija bei kitomis stojančiomis šalimis ir su nenoru sukurti precedentą šioms šalims. Kita galima tokio JAV jautrumo Lietuvos išsipareigojimams priežastis gali būti susijusi su būsima Lietuvos naryste ES ir prognozuojamu bendros prekybos politikos taikymo prekybai su trečiosiomis šalimis poveikiu. Tokį susirūpinimą ES nepriklausančios PPO šalys išsakė per derybas su Latvija ir Estija. Pastaruoju metu susirūpinimas dėl neigiamų Baltijos šalių narystės ES padarinių trečiosioms šalims išsakomas ir kituose ekonomikos forumuose. Iš tikrųjų Lietuva derybas dėl stojimo į PPO glaudžiai koordinuoja su Europos Komisija. Pavyzdžiui, kai kurie narystės PPO išsipareigojimai audiovizualinių paslaugų srityje, kuriuos anksčiau prisiėmė Latvija, buvo tiesiogiai derinami su ES ir su JAV. Galiausiai kitus aiškinimus galima sieti su šitų žemės ūkio produkciją eksportuojančių šalių tiesioginiu komerciniu suinteresuotumu sukurti geresnes sąlygas jų pačių kompanijų žemės ūkio produktų eksportui ir ideologinis išsipareigojimas laikytis liberalaus prekybos režimo bei šalinti prekybą iškraipančias priemones.

Ketvirta, tai, kad nebuvo aiškiai apibrėžtų priėmimo į PPO taisyklių, taip pat padidino neapibrėžtumą ir ap sunkino derybas. Pavyzdžiui, Kanada ir Australija reikalavo 20 procentų sumažinti vidaus paramos žemės ūkiui lygį Lietuvoje, nes, jų atstovų tvirtinimais, taip buvo numatyta Urugvajaus derybų raundo metu suderintoje sutartyje. Tuo tarpu Lietuvos pusės teigimu, išsipareigojimas mažinti paramą žemės ūkiui yra taikomas tik tuo metu buvusioms BSTP narėms, todėl yra neprivalomas šiuo metu stojančioms į PPO šalims, be to, jame nenurodomi konkretūs skaičiai. Nors tokio pobūdžio argumentai patys savaime yra sudedamoji derybų proceso dalis, jie rodo, kad nėra ir aiškiai apibrėžtų stojimo reikalavimų. Tokiu atveju imama derėtis dėl „žaidimo“ taisyklių, o ne dėl konkrečių politinių išsipareigojimų, tai savo ruožtu apsunkina derybų eigą. Kartu, kada nėra aiškiai apibrėžtų stojimo reikalavimų, stojanti šalis gali savo nuožiūra pasirinkti apsaugos lygio „iššaldymo“ strategiją ir jo mažinimo grafiką. Dėl vidaus politikos priežasčių Lietuva pasirinko merkantilistinę strategiją – aukštą pradinį apsaugos lygį ir laipsnišką jo mažinimą.

Anksčiau išvardyti veiksniai apribojo Lietuvos derybininkų manevro laisvę mėginant suderinti šalies vidaus veikėjų reikalavimus su užsienio partnerių reikalavimais, ir dėl to stojimo į PPO procesas užsitęsė. Derybų procesas ir jo rezultatų pateikimas Lietuvos visuomenei taip pat rodo, jog, kad ir kaip būtų paradoksalu, aukštesnio rinkos apsaugos lygio išsaugojimas pateikiamas kaip siektinas rezultatas stojant į organizaciją, kurios pagrindinis tikslas yra liberalizuoti pasaulio prekybą. Tikėtina, jog taip siekiama paramos PPO narystei užsitikrinimo šalies viduje. Tačiau tai dažnai iliustruoja merkantilistinio požiūrio populiarumą tarp politikos kūrėjų Lietuvoje ir žinių apie laisvosios prekybos naudą trūkumą.

Nors, pasibaigus 2000 m. pirmam pusmečiui, dar buvo kelios neišspręstos problemos, daugiausia dėl paramos žemės ūkiui priemonių, Lietuva jau taiko visas PPO taisykles arba yra išsipareigojusi priimti jas įstojusi į šią organizaciją. Šios taisyklės apima prekybą paslaugomis, muitinės įvertinimą, komercines apsaugos priemones, intelektinės nuosavybės teisių apsaugą, techninius barjerus prekybai, sanitarines ir fitosanitarines priemones, viešųjų pirkimų taisykles ir t. t. Narystė PPO reiškia, kad Lietuva naudosis didžiausio palankumo šalies statusu (angl. – MFN) ir nacionaliniu režimu (nediskriminavimo principu) prekiaudama su kitomis PPO narėmis, netaikys

kiekybinių prekybos apribojimų, išaldys importo muitų lygius ir vidaus paramos žemės ūkiui lygį, nebesubsidijuos žemės ūkio produktų eksporto. Lietuvos derybininkams pastaruosius punktus suderinti su kai kuriomis PPO narėmis buvo sunkiausia.

Stojimo į PPO procesas jau suteikė naudos šalies ekonomikai, paskatindamas Lietuvos institucijas panaikinti priemones, ribojančias prekybą ir diskriminuojančias iš užsienio įvežamus produktus. Buvo panaikintos minimalios importo kainos, suvienodinti žyminiai mokesčiai už licencijas importuoti ir užsiiminėti didmenine prekyba alkoholiniais gėrimais bei naftos produktais, panaikintas abipusiškumo principas teikiant kai kurias, pavyzdžiui, draudimo paslaugas, panaikintos vietos įmonėms teiktos lengvatos atleidžiant jas nuo akcizo mokesčio. Pradėjus taikyti nediskriminavimo principą Lietuvoje, pradėta stabilizuoti ekonominę aplinką ir padidintas ekonominės politikos skaidrumas. Narystė PPO turėtų padėti greičiau sukurti stabilią ir atvirą verslo aplinką, kadangi derybų metu Lietuvos institucijos išsipareigoja išaldyti ir vėliau mažinti muitų apsaugos lygį ir vidaus paramą. Nors sunku tikėtis, kad tai smarkiai pakeistų esamą prekybos politiką, tačiau šie su naryste susiję išsipareigojimai yra svarbūs tuo, kad ateityje jie apribos galimybes didinti importo muitus, vykdyti diskriminacinę politiką netarifinėmis apsaugos priemonėmis ir mėginti reguliuoti prekybą kaip, pavyzdžiui, 1998 m. rudenį. Tačiau iki šiol dvišaliai ir regioniniai prekybos susitarimai buvo santykinai svarbesni už išsipareigojimus PPO liberalizuojant Lietuvos užsienio prekybą bei ribojant galimybes nustatyti naujus importo muitus ar juos didinti. Kitame skyriuje aptariamas tokių prekybos susitarimų su Europos šalimis vaidmuo.

3. Dalyvavimas regioniniuose prekybos susitarimuose

Nors Lietuva jau beveik šešerius metus derasi dėl stojimo į PPO sąlygų, per tą laiką buvo pasirašyta nemažai dvišalių laisvosios prekybos sutarčių ir sukurta gana giliai integruota trijų Baltijos šalių laisvosios prekybos erdvė. Aktyvus dalyvavimas dvišaliuose ir regioniniuose prekybos susitarimuose tapo pagrindine Lietuvos užsienio prekybos politikos režimo tendencija, kuri galiausiai turėtų būti įtvirtinta įstojus į didžiausią pasaulyje regioninį darinį – Europos Sąjungą. Šiuo metu Lietuva yra pasirašiusi laisvosios prekybos sutartis su 27 šalimis. Pirmosios laisvosios prekybos sutartys pasirašytos 1992–1993 m. su kai kuriomis ELPA šalimis. Politškai svarbiausia buvo 1994 m. pasirašyta laisvosios prekybos sutartis su ES ir įsigaliojusi 1995 m. pradžioje. Ji vėliau buvo inkorporuota į Asociacijos sutartį, galiojančią nuo 1998 m. vasario mėn. Integracija į ES ir narystės joje perspektyva tapo lemiamu veiksniu, paskatinusiu trišalių susitarimų, liberalizavusių prekybą tarp Baltijos šalių, sudarymą ir dvišalių susitarimų su dauguma CELPA narių pasirašymą [žr. 16].

Stiprėjančių preferencinių užsienio prekybos režimo pobūdį rodo Lietuvos užsienio prekybos struktūra. Šiuo metu maždaug 75 procentai Lietuvos užsienio prekybos vyksta su šalimis, turinčiomis preferencinį statusą.

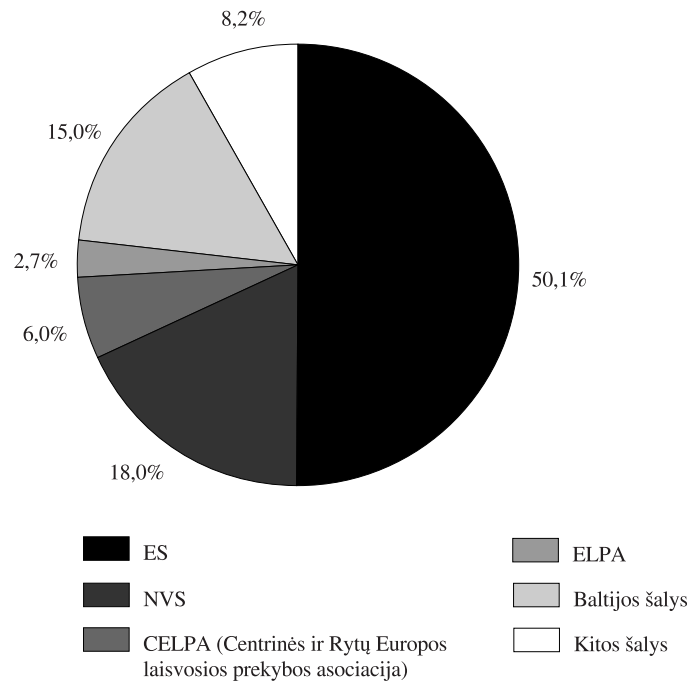
Kaip rodo 3 ir 4 pav., ES jau tapo didžiausia prekybos partnere, kuriai tenka apie pusė Lietuvos eksporto ir importo. Sudėjus esamų ir būsimų ES narių dalis, prekyba su šiomis šalimis sudarytų 70 procentų Lietuvos užsienio prekybos bendros apyvartos. Iš ES kilusi ir didžioji dalis (daugiau kaip 60 %) tiesioginių užsienio investicijų Lietuvoje.

Tačiau, kaip rodo šie duomenys, importas iš NVS šalių (ypač Rusijos) sudaro maždaug ketvirtadalį viso Lietuvos importo. Šiai importo daliai tiesioginę įtaką darys Lietuvos narystė Europos Sąjungoje (žr. priedą).

Lietuvos integracija į ES. ES diplomatinių santykių su Lietuva pradžia laikoma 1991 m. rugpjūčio 27 d., kai ES pripažino Baltijos šalių nepriklausomybę. Netrukus Baltijos šalys buvo įtrauktos į PHARE programą, o maždaug po pusmečio ES pasirašė su jomis dvišales prekybos ir bendradarbiavimo sutartis (žr. 1 lentelę).

3 pav. Lietuvos eksportas į šalis pagrindines prekybos partneres 1999 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

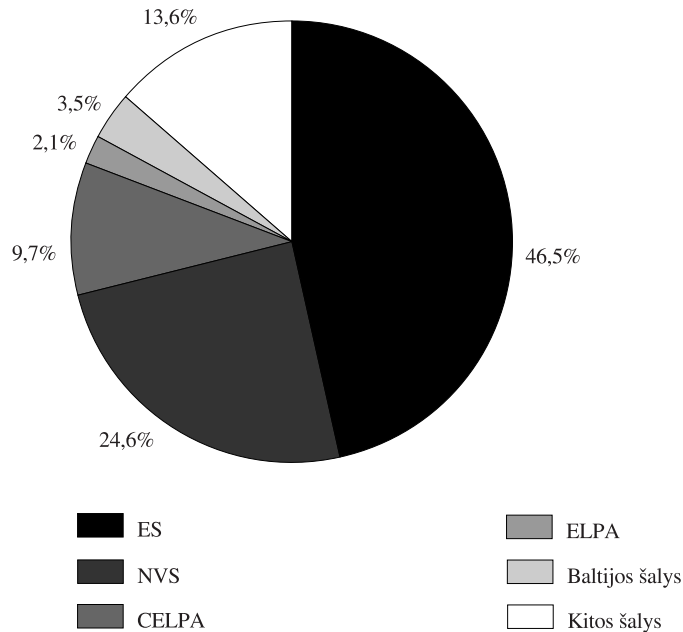
1 lentelė

Pagrindinės Lietuvos ir ES dvišalės prekybos sutartys

Sutartis	Pasirašyta	Įsigaliojo	Pagrindinės nuostatos
Prekybos ir bendradarbiavimo sutartis	1992 05 11	1993 02 01	Didžiausio palankumo statusas prekyboje, nediskriminavimas; ES bendrosios preferencijų sistemos taikymas Lietuvai; ekonominis bendradarbiavimas kai kuriose srityse.
Sutartis dėl laisvosios prekybos ir su ja susijusių reikalų (Laisvosios prekybos sutartis)	1994 07 18	1995 01 01	Prekybos liberalizavimas remiantis BSTP principais; laisva prekyba pramoninėmis prekėmis (KN 25-97); Lietuvai suteiktas 6 metų pereinamasis laikotarpis laipsniškam importo iš ES liberalizavimui; standartinės apsaugos nuostatos; Jungtinis komitetas prižiūrėti, kaip įgyvendinama sutartis.
Asociacijos (Europos) sutartis	1995 06 12	1998 02 01	Pripažintas Lietuvos siekis tapti ES nare; įtrauktos laisvosios prekybos sutarties nuostatos; politinis dialogas; ekonominis bendradarbiavimas tokiose srityse kaip konkurencijos politika (ES taisyklių įgyvendinimas), paslaugų, kapitalo ir darbo jėgos judėjimas, laisvė steigti įmones, intelektinės nuosavybės teisių apsauga, vartotojų apsauga, įstatymų derinimas, bendradarbiavimas kitose srityse, tokiose kaip pramonės politika, mokslas ir technologija, energetika, aplinkos apsauga ir t. t.; Asociacijos taryba ir Asociacijos komitetas.

Šaltinis: atitinkamos sutartys.

4 pav. Lietuvos importas iš šalių pagrindinių prekybos partnerių 1999 m.

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas.

Per pusę dešimtmečio ekonominiai santykiai tarp Lietuvos ir ES pastebimai sustiprėjo. Pasirašius Asociacijos sutartį ir pradėjus įgyvendinti Baltąją knygą dėl VRE šalių integracijos į vidaus rinką bei priėmus Nacionalinę *acquis* derinimo programą Lietuvoje, bendradarbiauti su ES pradėta daugelyje ekonominės politikos sričių. Tačiau kol kas tiek oficialiu, tiek neformaliu lygiu buvo integruojamasi daugiausia prekybos pramoninėmis prekėmis srityje. Lietuva išpareigojusi visiškai panaikinti importo muitus iš ES importuojamiems pramonės gaminiams 2001 m. pradžioje. Šiuo metu daugelis muitų, taikomų importui iš ES, ne didesni kaip 5 procentai, tik kai kurių prekių (degtukų, šaldytuvų ir baldų) gamintojai yra apsaugoti 12,5 procento dydžio importo muitais.

Tačiau Lietuvos eksportą į ES šiuo metu labiausiai trikdo netarifiniai barjerai – kokybės standartai ir antidempingo mokesčiai (ar jų taikymo grėsmė). Prekybos apribojimai, atsirandantys dėl Lietuvoje gaminamų pramonės produktų sertifikatų nepripažinimo, tikriausiai bus panaikinti daugumai gaminių, kai Lietuva ir ES susiderės dėl Protokolo dėl Europos atitikties įvertinimo. Iki šiol ES išskėlė antidempingo bylas trims Lietuvos gamintojams ir dviem atvejais buvo pritaikyti antidempingo muitai. Šių priemonių neigiamas poveikis neapsiriboja vien neigiamu ekonominiu poveikiu eksportui ir gerovės kilimui. Tai galima vertinti ir kaip „pavyzdinį modelį“, kuriuo Lietuvos institucijos vis dažniau grindžia prekybos su NVS šalimis apribojimus. Per porą pastarųjų metų Lietuvos institucijos priėmė įstatymus dėl antidempingo, protekcinį ir kompensacinių muitų ir išskėlė antidempingo bylas Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos gamintojams. Vis dažniau pasigirsta vietos gamintojų raginimų taikyti komercines apsaugos priemones ir gaminių kokybės standartus pigesnių produktų importui iš NVS apriboti, dažnai motyvuojant nuorodomis į ES praktiką.

Lietuvos prekyba su ES žemės ūkio produktais šiuo metu ribojama muitais ir netarifinėmis apsaugos priemonėmis, tokiomis kaip importo kvotos ir kokybės standartai. Po keletą mėnesių trukusių derybų 2000 m. gegužės mėn. pasirašytas susitarimo dėl prekybos iki Lietuvos įstojimo į ES sutarties protokolas. Jame numatyta nuo 2001 m. didinti importo kvotas iš Lietuvos į ES eksportuojamiems pieno produktams.

Tiesa, kvotomis galės pasinaudoti tik ES sertifikatus turinčios Lietuvos įmonės. Nors jau 17 Lietuvos pieno produktų įmonių yra gavusios sertifikatus, sudarančius galimybę eksportuoti į ES, šis netarifinis barjeras kol kas riboja prekybą kitomis maisto prekėmis, pavyzdžiui, mėsos gaminiais.

Nors anksčiau išvardytos prekybą tarp Lietuvos ir ES iškraipiančios priemonės bus panaikintos Lietuvai įstojus į ES bendrąją rinką, narystė Europos Sąjungoje reiškia „seniausios ir sėkmingiausiai integruotos“ ES politikos srities – Bendrosios prekybos politikos (BPP) įgyvendinimą [10, p. 477]. Integracijos procesas, pradėjus taikyti ES principus ir teisės normas, galiausiai nulems tai, kad bus visiškai panaikinti barjerai prekybai tarp Lietuvos ir ES bei pradėtas taikyti ES užsienio prekybos režimas. Vadinasi, viena vertus, Lietuva taps didžiausio pasaulyje regioninio darinio, tarp kurio narių laisvai juda prekės, asmenys, paslaugos ir kapitalas, dalimi, kita vertus, tai reikš, kad Lietuvoje taikomas ES diferencijuotas prekybos režimas trečiųjų šalių atžvilgiu.

BPP taikymas, be kitų priemonių, reiškia, kad taikomi bendri ES išorės muitai, vienodos prekybos reguliavimo priemonės visose ES šalyse, sudaromi bendri prekybos susitarimai su trečiosiomis šalimis. Šie pokyčiai tiesiogiai paveiks Lietuvos užsienio prekybos režimą ir institucinę sąrangą, nes kompetencija kurti užsienio prekybos politikos priemones, kurias apima ES sutarties 113 straipsnis, derėtis dėl jų ir jas įgyvendinti bus perduota ES institucijoms, tokioms kaip Europos Komisija bei vadinamasis 113 straipsnio Komitetas, atstovaujantis ES šalims narėms.

Vertinant bendrai, BPP principų perėmimas santykinai nedaug padidins bendrą importo muitų lygį Lietuvoje, o didesni pokyčiai galimi tik kai kurių konkrečių importuojamų prekių grupių atvejais. 1995 m. ES taikomas vidutinis svertinis muito mokestis sudarė apie 4,5 procento, o pagal Urugvajaus raundo išipareigojimus jis pramonės gaminiams turėtų būti sumažintas iki 3,6 procento [20, p. 127]. 1999 m. vidutinis importo muito mokestis, kurį Lietuva taikė didžiausio palankumo statusą turinčioms valstybėms, sudarė apie 2,5 procento (neskaitant importo muitų žemės ūkio produktams). Tai rodo, kad, Lietuvai įstojus į ES, vidutinis konvencinis importo muito mokestis truputį padidės, t. y. gali būti iškreipta Lietuvos prekyba ir padaryta neigiama įtaka išteklių pasiskirstymui. Be to, Europos Sąjungai yra būdinga komplikauta žemės ūkio apsaugos sistema, pasižyminti aukštu „jautrių“ produktų apsaugos lygiu. Jei ES bendra žemės ūkio politika nebus reformuota ir naujoms narėms bus taikomos tokios pačios taisyklės kaip ir esamoms ES narėms, žemės ūkio apsaugos lygis Lietuvoje padidės. Tačiau, vertinant narystės ES padarinius Lietuvos užsienio prekybos politikai, būtina atsižvelgti į tai, kad narystė ES nulems daug įvairiapusių pokyčių, todėl reikia vertinti jų visumą. Pavyzdžiui, padidėjusios išorinės apsaugos neigiamą įtaką gali kompensuoti konkurencijos, tapus Bendrosios rinkos dalimi, padidėjimas.

ES konvencinių ir preferencinių prekybos priemonių, t. y. susitarimų su trečiosiomis šalimis, taikymas apima laisvosios prekybos pramoninėmis prekėmis su Ukraina panaikinimą. Taip pat tai reiškia, kad plačiai bus įgyvendinama ES preferencinių sutarčių su trečiosiomis šalimis sistema. Iš tokių sutarčių galima paminėti susitarimą dėl Europos ekonominės erdvės, ES laisvosios prekybos sutartį su Viduržemio jūros baseino šalimis ir Pietų Afrika, Bendrąją preferencijų sistemą, kurią ES taiko Lome konvencijos šalims. PPO duomenimis, šiuo metu ES taiko didžiausio palankumo statusą tik aštuonioms valstybėms – JAV, Kanadai, Japonijai, Australijai, Naujajai Zelandijai, Honkongui, Singapūru ir Pietų Korėjai. Kitos PPO narės naudoja vienokios ar kitokios formos ES preferencijomis. Įgyvendinus ES sutartines prekybos priemones, bus apribota Lietuvos prekyba su Ukraina ir suteikta naujų galimybių prekiauti su šalimis, turinčiomis preferencinį režimą prekiaujant su ES. Vienas iš pirmųjų Lietuvos derybų delegacijos siūlymų dėl pereinamųjų laikotarpių, įstojus į ES, taikymo – išsaugoti dabartinį laisvosios prekybos pramoninėmis prekėmis režimą prekybai su Ukraina dar 5 metus įstojus į ES. Tačiau sunku tikėtis, kad ES sutiktų su bet kokiais laikinomis išimtimis iš BPP.

ES taikomos komercinės apsaugos priemonės gali padidinti Lietuvos užsienio prekybos apsaugos lygį, vadinasi, ir potencialiai iškreipti prekybą. Pažymėtina, jog ES garsėja tuo, kad ji yra viena iš dažniausiai antidempingo muitus taikančių PPO narių. 1990–1995 m. tokių atvejų buvo apie 150 kasmet [6, p. 59]. Įstojusi į ES, Lietuva turės taikyti antidempingo muitus, kuriuos ES taiko trečiosioms šalims. Kartu pažymėtina, kad ES taikomi antidempingo muitai neturėjo didelio poveikio 1995 m. į ES įstojusioms šalims, pavyzdžiui, Suomijai. Didesnį poveikį gali turėti gaminių kokybės ir kitų standartų bei sertifikavimo procedūrų, taikomų bendrojoje rinkoje, perėmimas, galintis apriboti kai kurių prekių importą į Lietuvą iš trečiųjų šalių. Daugelis šių pokyčių gali turėti įtakos Lietuvos prekybai su Rusija (žr. priedą).

Pažymėtina, kad, perdavus Europos Sąjungai kompetenciją užsienio prekybos politikos srityje, pasikeis politikos formavimo institucinė aplinka. Tai savo ruožtu gali sumažinti Lietuvos interesų grupių galimybes daryti įtaką užsienio prekybos politikos priemonėms, pakeisti jėgų pusiausvyrą politiką formuojančiose institucijose liberalios prekybos naudai. Apskritai nėra bendros nuomonės dėl Europos Sąjungos plėtojimosi krypties, t. y. ar liberalizuojama ES užsienio prekybos politika, ar ES virsta Europos tvirtove, vis labiau diskriminuojančia trečiajais šalims (įvairių nuomonių pateikta [6 ir 12]). Tačiau dabartinės tendencijos rodo, jog ES vyrauja užsienio prekybos liberalizavimo šalininkai, ir kad laikomasi atviros rinkos ekonomikos su laisva konkurencija principo, kuriuo grindžiama ES prekybos politika (žr. ES sutarties 3a straipsnį). Kartu stiprėjančios kai kurių PPO šalių, tiksliau – vidaus interesų grupių – pastangos susieti prekybos politiką su socialinės ar aplinkos apsaugos politikos klausimais komplikuoja pasaulinės prekybos liberalizavimą ir gali sukelti sunkumų Lietuvai ir kitoms Vidurio ir Rytų Europos šalims sklandžiai įstoti į ES.

Trišalės Baltijos šalių prekybos sutartys. Trišalės Baltijos laisvosios prekybos erdvės idėja buvo svarstoma nuo pat nepriklausomos užsienio politikos vykdymo pradžios. Kaip ir daugelį kitų siūlymų dėl Baltijos šalių ekonominio bendradarbiavimo, šią koncepciją, grindžiamą nuorodomis į Beniliukso šalis ir kitus regioninio bendradarbiavimo pavyzdžius, ne kartą kelė trijų valstybių politikai ir ekspertai, tačiau ilgą laiką nepavyko sutarti dėl jos turinio, formos ir įgyvendinimo. Trišalės prekybą tarp Baltijos šalių liberalizuojančios sutartys buvo tiesioginis ES politikos rezultatas [žr. 16]. ES suteikė konkretų turinį trišalėms sutartims, išspręsdama Baltijos šalių bendradarbiavimo kolektyvinio veiksmo problemą, ir sustiprino paskatas plėtoti trišalį bendradarbiavimą, susiedama jį su Baltijos šalių integracijos į ES raida. Laisvosios prekybos erdvės idėja susilaukė didelės politinės paramos per Baltijos šalių vadovų susitikimus 1993 m. rugpjūčio mėn., t. y. po to, kai ES aiškiai pritarė Baltijos šalių laisvosios prekybos sutarties idėjai. 1993 m. rugsėjo mėn. Taline Laisvosios prekybos sutarties projektui pritarė visų trijų šalių ministrai pirmininkai, o 1993 m. rugsėjo 13 d. pasirašė „svarbiausią iš visų kada nors tarp Baltijos šalių pasirašytų sutarčių“ – trišalę Baltijos šalių laisvosios prekybos sutartį [5, p. 39].

Laisvosios prekybos sutartis, pasirašyta 1993 m. rugsėjo mėn., neapėmė prekybos žemės ūkio produktais. Susitarti dėl prekybos barjerų šioje srityje panaikinimo buvo sunkiau pirmiausia dėl žemės ūkio interesų grupių spaudimo Lietuvoje ir Latvijoje. Po kelių intensyvių derybų raundų, sutartis pasirašyta 1996 m. birželio mėn. ir įsigaliojo 1997 m. sausio mėn.

Kaip matyti iš 2 lentelės, sutartyje dėl netarifinių barjerų prekybai panaikinimo tarp trijų Baltijos šalių yra tiesioginės nuorodos į ES taisykles ir integracijos į ES bendruosius principus. Visos trys sutartys tarp Estijos, Latvijos ir Lietuvos pasirašytos po to, kai tiesiogiai joms pritarė ES. Visos trys šalys įstojimą į ją laiko prioritetiniu užsienio politikos tikslu. Tačiau būsimos narystės Europos Sąjungoje vaidmuo vėliau pradėjo riboti trišalį bendradarbiavimą. Tai sutrukdė įgyvendinti ilgai svarstytus gilesnės trišalės integracijos projektus, tokius kaip Baltijos šalių muitų sąjunga. Kai 1997 m.

2 lentelė

Trišalės Baltijos šalių rinkų integracijos sutartys

Susitarimas	Pasirašyta	Įsigaliojo	Pagrindinės nuostatos	Nuorodos į ES
Laisvosios prekybos sutartis	1993 09 13	1994 04 01	Tikslai: laisvosios prekybos pramoninėmis prekėmis (HS 25-97) zonos įkūrimas; trišalės prekybos, našumo ir ekonominio augimo skatinimas; prekybos Baltijos jūros zonoje skatinimas; ekonominio bendradarbiavimo kitose srityse skatinimas. Priemonės: visų eksporto ir importo muitų, išskyrus kelias išimtis, panaikinimas; kiekybinių eksporto ir importo apribojimų, išskyrus kai kurias išimtis, panaikinimas; nediskriminacijos ir nacionalinio statuso principai, specialios nuostatos dėl restruktūrizavimo. Prekių kilmės taisyklės ir apsaugos priemonės: Europinės kilmės kumuliacijos taisyklės; bendros BSTP (angl. – GATT) apsaugos taisyklės. Ginčų sprendimo mechanizmas: Jungtinis komitetas prižiūri, kaip įgyvendinama sutartis, sprendžia ginčus, jame keičiamasi informacija ir vyksta konsultacijos.	Sutarties šalių nuomone, sutartis laikoma priemone sustiprinti jų dalyvavimą Europos ekonominėje integracijoje (preambulė).
Sutartis dėl laisvosios prekybos žemės ūkio produktais	1996 06 16	1997 01 01	Tikslai: laisvosios prekybos žemės ūkio, maisto ir žuvininkystės produktais (HS 01-24) zonos įkūrimas; trišalės prekybos ir sąžiningos konkurencijos skatinimas. Priemonės: eksporto ir importo muitų bei kiekybinių apribojimų pašalinimas; nediskriminacijos ir nacionalinio statuso principai. Prekių kilmės taisyklės ir apsaugos priemonės: Baltijos kumuliacijos taisyklės; bendros BSTP apsaugos taisyklės. Ginčų sprendimo mechanizmas: Jungtinis komitetas, sukurtas pagal ankstesnę sutartį.	Sutarties šalys deklaruoja pasiryžimą dalyvauti Europos ekonominės integracijos procesuose, o ši sutartis turi prisidėti prie šio tikslo įgyvendinimo (preambulė).
Sutartis dėl netarifinių barjerų pašalinimo	1997 11 20	1998 07 01	Tikslai: netarifinių barjerų prekybai pašalinimas; laisvosios prekybos zonos plėtra. Priemonės: sanitarinių, fitosanitarinių ir techninių standartų, taikomų produktams ir gamybos procesams (HS 01-97), abipusis pripažinimas; ES ir kitų tarptautinių organizacijų normas atitinkantis derinimas; nediskriminacijos ir nacionalinio statuso principai; Informacijos centro įkūrimas. Prekių kilmės taisyklės: Baltijos kumuliacijos taisyklės. Ginčų sprendimo mechanizmas: Jungtinis komitetas prižiūri, kaip įgyvendinama sutartis, sprendžia ginčus, jame keičiamasi informacija ir vyksta konsultacijos.	Pripažįstamas narystės ES siekis; trišalis Baltijos šalių bendradarbiavimas ir integracija į ES turi vykti lygiagrečiai (preambulė). Abipusis pripažinimas ir vietinių sertifikavimo agentūrų veikla grindžiama ES taikomais prekių ir procesų standartais.

Šaltinis: atitinkamos trišalės prekybos sutartys.

Estija kartu su kitomis pirmosios grupės šalimis buvo pakviesta pradėti derybas dėl narystės ES, buvo įtvirtintas diferenciacijos tarp šalių kandidačių principas. Kartu suma-

žėjo trišalio bendradarbiavimo nauda individualiai kiekvienos iš šių šalių integracijai į ES. Šiuo metu visos trys Baltijos šalys derasi dėl narystės ES sąlygų. Jei į ES pirmiausia būtų priimta viena ar dvi iš jų, tai turbūt nulemtų ir naujus prekybos apribojimus, tarp jų ir šaliai, priklausančiai antrajai stojančiųjų į ES šalių grupei, o kartu iškreiptų prekybą ir investicijas. Tačiau stojimo į ES scenarijus priklauso nuo individualios pažangos rengiantis narystei Europos Sąjungoje, reformų pačioje ES ir strateginės aplinkos regione. Tikėtina, jog tiek dėl politinių, tiek dėl praktinių priežasčių visos trys Baltijos šalys į ES įstos vienu metu. Tuo tarpu toliau kliūtys mainams tarp Baltijos šalių tikriausiai bus šalinamos ne trišalių iniciatyvų dėka, o taps netiesioginiu šių šalių teisės sistemos derinimo su ES bendrosios rinkos normomis rezultatu.

4. Protekcionizmo didėjimas: politinis atsakas į Rusijos krizę

Išorės išsipareigojimai, susiję su prekybos liberalizavimu, yra įgyvendinami konkrečioje šalies vidaus politinėje ir institucinėje aplinkoje, o jų įgyvendinimui paprastai turi įtakos šalies vidaus veiksniai. Todėl paskutiniame skyriuje detaliau aptariami vidaus politikos kintamieji, sudarę tarptautinių išsipareigojimų įgyvendinimo kontekstą ir paskatinę polinkio į protekcionizmą stiprėjimą, kurį ypač gerai iliustruoja politinis atsakas į 1998 m. rugpjūčio mėn. Rusijos krizės padarinius. Nors krizės poveikis atitinka tipinio „prekybos šoko“ atvejį, o atsako į jį priemonės taip pat gali būti laikomos klasikinėmis, kurias numato ir tipinės laisvosios prekybos sutartys, Lietuvoje įgyvendinamos rinkos apsaugos priemonės gerai iliustruoja vidaus politikos veiksmų įtaką užsienio prekybos politikai.

1998 m. rugpjūčio 17 d. prasidėjus Rusijos ekonominei krizei ir devalvavus Rusijos rublį, Lietuvos eksportas pradėjo sparčiai mažėti. Lietuvos įmonės susidūrė su sunkumais parduodamos savo gaminius NVS rinkose, sutriko atsiskaitymai ir sustiprėjo prisitaikymo spaudimas bei poreikis perorientuoti pardavimus. Pažymėtina, jog ekonominės krizės „gali į žaidimą įtraukti naujų žaidėjų“ ar suteikti galimybę anksčiau neišgirstoms grupėms sėkmingiau siekti, kad būtų patenkinti jų interesai [11, p. 17]. Nemažai Lietuvos įmonių į šiuos pasikeitimus reagavo reikalaujamos, kad Vyriausybė sustiprintų vidaus rinkos apsaugą ir šitokiu būdu sušvelnintų prisitaikymo spaudimą. Kai kurios įmonės pasinaudojo šia galimybe, kad dar labiau padidintų apsaugos nuo importuojamų prekių konkurencijos lygį. Lietuvos Vyriausybė atsakė priimdama nutarimą, kuriuo nustatė keliolika apsaugos priemonių ir Ūkio ministerijoje įsteigė Krizių stebėjimo centrą. 1998 m. rugsėjo 17 d. priimtas nutarimas „Dėl laikinų priemonių Lietuvos prekių eksportui palengvinti, vidaus rinkai apsaugoti ir Lietuvos įmonių padėčiai joje sustiprinti“. Šios priemonės apėmė mokesčių lengvatas vietos įmonėms, garantijų teikimą, prekybos apsaugos priemones (importo muitų padidinimą žemės ūkio ir maisto prekėms, netarifinius barjerus, tokius kaip muitinės įvertinimas, gaminių kokybės standartai, privalomas sertifikavimas, antidempingo ir kompensacinės priemonės), diskriminacinę politiką vidaus rinkoje užsienio įmonių atžvilgiu (preferencinės valstybinių pirkimų taisyklės).

Šios rinkos apsaugos priemonės, palyginti su kitomis kaimyninėmis rinkomis, tik laikinai sušvelnino krizės poveikį Lietuvos ekonomikai. Tačiau šis aktyvesnis negu kitose šalyse Vyriausybės atsakas į situaciją Rusijoje turėjo Lietuvos ūkiui neigiamų padarinių. Būdamos selektyvios, šios priemonės garantavo tik kai kurių įmonių, kurių parinkimas nebuvo pagrįstas skaidriais kriterijais, laikiną apsaugą. Apsaugodamos vietos įmones ir apribodamos konkurenciją vidaus rinkoje, šios priemonės atitolino restruktūrizaciją, kuri kai kuriais atvejais jau ir taip vėlavo, sukūrė nepagrįstus lūkesčius ir sumažino paskatas apsaugotoms įmonėms didinti našumą ir konkurencingumą. Nors ir buvo numatytos finansinės paskatos ir garantijos, tačiau dėl to tapo dar sunkiau vykdyti biudžetą. Dėl ekonomikos smukimo sumažėjusios įplaukos visa tai dar labiau komplikavo.

Galiausiai dėl diskriminacinio pobūdžio šios apsaugos priemonės sukėlė kitų prekybos partnerių (pvz., Latvijos, Estijos, Čekijos) ir tarptautinių institucijų (ES, TVF) neigiamą reakciją ir apsunkino derybas dėl stojimo į PPO. Protekcionistinės priemonės dar labiau sustiprino Baltijos šalių nesutarimus dėl trišalės laisvosios prekybos ir žalingo jos ribojimo. Pažymėtina, jog prisitaikymo spaudimas, sukeltas paklausos mažėjimo vienoje rinkoje, gali nulemti reikalavimų apsaugoti nuo importo iš kitų rinkų padidėjimą [18, p. 2]. Prekybos politikos priemonių taikymas tiesiogiai palietė Baltijos šalių ekonominių bendradarbiavimą. Buvo imtasi atsakomųjų veiksnių manipuliuojant netarifiniais barjeriais – prekių kokybės standartais ir administracinėmis taisyklėmis, siekiant patenkinti vietos gamintojų, daugiausia žemės ūkio grupių, reikalavimus. 1998 m. rudenį ir 1999 m. pirmąjį pusmetį Baltijos šalys apsiskeitė prekybą ribojančiomis apsaugos priemonėmis (ar grasinimais pradėti jas taikyti), pažeisdamos trišalės laisvosios prekybos sutartis. Vadinamieji kiaulių ir kiaušinių karai kilo dėl tokių netarifinių barjerų, kaip veterinarijos standartai, minimalios importo kainos ir kilmės sertifikatai, taikymo, ribojant importą iš kitų laisvosios prekybos erdvės šalių. 1999 m. pradžioje Lietuva taip pat padidino importo muitus iš ES įvežamiems žemės ūkio produktams.

Konvencinių ir autonominių importo muitų kai kuriems žemės ūkio ir maisto produktams (pienui, mėšai, cukrui, kviečiams ir jų produktams) padidinimą kritikavo PPO ir pagrindiniai derybų partneriai. Tos priemonės dar labiau apsunkino ir taip komplikuoatą stojimo į PPO derybų procesą. Nepaisant jų laikino pobūdžio ir neigiamo poveikio prekybos santykiams su kaimyninėmis šalimis bei šalies ekonominei plėtrai, daugelis 1998 m. rudenį nustatytų prekybos apribojimų galioja jau daugiau kaip 1,5 metų. Pažymėtina, kad Lietuvos Vyriausybė 2000 m. kovo mėn. pasirašytame Ekonomikos memorandume išsipareigojo galutinai panaikinti šias apsaugos priemones 2000 m. rudenį, tačiau gali būti, jog dėl interesų grupių spaudimo ir politinės situacijos šalyje šie išsipareigojimai bus neįvykdyti. Apie tokius ketinimus 2000 m. pradžioje kalbėjo ir Lietuvos žemės ūkio ministras.

Tikėtina, kad šią pastarųjų metų protekcionizmo tendenciją skatina trys vidaus politikos veiksniai: 1) vis stiprėjantys interesų grupių protekcionistiniai reikalavimai, kurių pakankamai neatsveria už laisvąją prekybą pasisakančios grupės, tokios kaip vartotojai ir įvežtus produktus perdirbančios pramonės šakos; 2) vyraujantys politinio elito įsitikinimai, jog tinkamiausias būdas skatinti vietinių pramonės šakų konkurencingumą – tai suteikti apsaugą nuo užsienio konkurencijos; 3) užsienio prekybos politikos institucinė struktūra, palanki *status quo* palaikymui arba rinkos apsaugos didinimui.

Interesų grupės. Kaip teigia vienas iš žinomų užsienio prekybos ekspertų, „nedaugeliui ekonominės politikos sričių interesų grupės daro tokią didelę įtaką kaip prekybos politikai“ [14, p. 207]. Lietuva nėra išimtis iš šios taisyklės, nors pirmaisiais ekonomikos reformų metais protekcionistinių interesų grupių galia buvo susilpnėjusi. Paprastai labiausiai į protekcionizmą yra linkusi Žemės ūkio ministerija. Tai gali būti vienas iš veiksnių, dėl kurių importo muitai žemės ūkio produkcijai jau senokai vidutiniškai yra kelis kartus didesni negu pramoninėms prekėms. (Užsienio reikalų ministerijos duomenimis, importo muitų vidutinis dydis 1999 m. pavasarį, išskyrus prekybą žemės ūkio prekėmis, buvo apie 2,5 procento, o įskaitant juos – daugiau kaip 5,3 procento, nes importo muitų žemės ūkio produktams vidurkis sudarė 14,4 procento.) Kaip jau minėta anksčiau, žemės ūkio apsaugos šalininkų reikalavimai buvo pagrindinis derybų dėl narystės PPO trukdys. Kai kurių šios šakos atstovų koncentracija padidina jų galimybes gauti apsaugą; tai iliustruoja didesnė už vidutinę cukraus ar trašų gamintojų apsauga. Ūkio ministerijos duomenimis, apie 2,7 procento konvencinių importo muitų yra didesni kaip 40 procentų. Užsienio prekybos politikos skaidrumo stoka taip pat palengvino nustatyti prekybos barjerus.

Politinio elito įsitikinimai. Dauguma valstybės institucijų vadovų, kuriančių Lietuvos užsienio prekybos politiką, viešai deklaruoja įsitikinimą, kad geriausias būdas

sudaryti sąlygas šalies įmonių konkurencingumui didinti ir darbo vietoms kurti – tai suteikti joms apsaugą nuo užsienio konkurencijos, o ne pašalinti visus užsienio prekybos apribojimus. Vienas iš iliustratyvių tokio požiūrio pavyzdžių yra 2000 m. pradžioje žemės ūkio ministro teigiamai įvertinti padidinti importo muitai ir išsakyti ketinimai ieškoti kitų rinkos apsaugos priemonių, kurios kompensuotų laikinai padidintų muitų sumažinimą [BNS, 2000 02 17]. Dėl tokios mąstysenos didinami prekybos barjerai tose ūkio šakose, kuriose veikia vietos gamintojai, susiduriantys su prisitaikymo sunkumais ir kuriose dažnai valstybė turi interesų dėl pirminių investicijų, pavyzdžiui, į kai kurių žemės ūkio produktų perdirbimą. Kadangi importo muitų taikymas apribotas tarptautinių išipareigojimų laisvosios prekybos sutartimis ir išipareigojimais PPO, politikos formuotojai vis dažniau pasisako už netarifinių barjerų taikymą. Kaip minėta, antidempingo įstatymas jau buvo taikomas trašoms, importuojamoms iš Rusijos, ir buvo grasinama taikyti jį ir importui iš Baltarusijos, Ukrainos bei Latvijos. Gana dažni tapo ir raginimai taikyti kokybės standartus bei sertifikavimo procedūras su nuorodomis į ES praktiką, apsisaugant nuo importo iš NVS. Paplitęs požiūris, kad jei dėl išorės išipareigojimų reikia pašalinti kokius nors barjerus prekybai (pvz., minimalias importo kainas, diskriminacinius žyminius mokesčius ar licencijavimo taisykles, panaikintas stojant į PPO), tai juos reikia pakeisti kitomis, tarptautinėje praktikoje priimtomis priemonėmis, siekiant išlaikyti tokį patį vidaus rinkos apsaugos lygį.

Institucinė struktūra. Šiuo metu užsienio prekybos ekspertai sutaria, kad „tinkama institucinė sąranga yra dar vienas būdas [be tarptautinių išipareigojimų] įtvirtinti liberalią prekybos politiką“ [18, p. 3]. Lietuvoje už prekybos politikos sprendimų formulavimą ir įgyvendinimą yra atsakinga vykdomoji valdžia. Esama institucinė struktūra suteikia interesų grupėms nemažai galimybių reikalauti apsaugoti nuo importuojamų produktų. Siūlymus dėl užsienio prekybos politikos ir jos ribojimo ar liberalizavimo, ypač įmonių reikalavimus, prieš jiems patenkant į Vyriausybės darbotvarkę, svarsto Prekių eksporto ir importo tarifinio ir netarifinio reguliavimo bei muitų tarifų nustatymo ir keitimo komisija prie Ūkio ministerijos. Į šią komisiją įeina pagrindinių šakinių ministerijų, Užsienio reikalų ministerijos, Finansų ministerijos, Muitinės departamento, Veterinarijos tarnybos ir Konkurencijos tarybos atstovai bei stambiausių organizuotų interesų grupių, tokių kaip Lietuvos pramonininkų konfederacija, atstovai. Nors formaliai sprendimai priimami balsų dauguma, tačiau paprastai linkstama protekcionizmo didinimo link ar *status quo* išsaugojimo, nes protekcionizmo šalininkai dažniausiai yra geriau organizuoti ir girdimi, nei už laisvąją prekybą ir atvirąją konkurenciją pasisakančių institucijų (pvz., Konkurencijos tarybos) atstovai. Komisijai patvirtinus, Vyriausybės kabinetas paprastai priima nutarimus visuotinio sutarimo principu. Kadangi laisvosios prekybos šalininkai paprastai neatsveria biudžeto ir šakiniams interesams atstovaujančiųjų kabineto narių, užsienio prekybos politika sistemingai teikia pirmenybę didesnei rinkos apsaugai. Paprastai, tik jei paliečiamas šalies tarptautinis prestižas, ar jei iškyla atsakomųjų veiksmų iš prekybos partnerių tikimybė, Užsienio reikalų ministerija yra linkusi remti liberalią prekybos politiką. Tačiau ir tokiais atvejais, kaip rodo derybų su PPO patirtis, šakinius interesus gali būti sunku įveikti.

Išvados

Lietuvos ekonomikos raida ir gerovės kilimas tiesiogiai priklauso nuo atviro ir stabilaus užsienio prekybos politikos režimo taikymo. Narystė PPO turėtų tapti svarbiu liberalios prekybos politikos Lietuvoje stabilizavimo ir jos palaikymo priemone. Išipareigojimai PPO jau atliko teigiamą vaidmenį šalinant prekybos barjerus ir priemones, diskriminuojančias užsienio gaminius ir paslaugas. Pagrindinės sritys, kurias šiuo metu reikia toliau liberalizuoti šalinant tiek tarifinius, tiek netarifinius barjerus, ribojančius prekybą ir įėjimą į rinką, yra žemės ūkis ir infrastruktūra.

Nors dalyvavimas daugiašaliuose, dvišaliuose ir regioniniuose prekybos susitarimuose padėjo Lietuvoje įtvirtinti liberalų prekybos režimą, kai kuriais atvejais, ypač ekonomikos nuosmukio metu po 1998 m. krizės Rusijoje, darant įtaką vidaus politikos veiksniams, padidėjo rinkos apsauga nuo importuojamų produktų. Šių vidaus politikos veiksmų neigiamą poveikį galima sumažinti padidinus užsienio prekybos skaidrumą, politiką formuojančių institucijų atskaitomybę, apribojus šakinių ministerijų balso teisę priimant su jų atstovaujamos srities apsauga susijusius prekybos politikos sprendimus bei suteikiant daugiau galios tokioms institucijoms kaip Konkurencijos taryba. Taip pat svarbus yra švietimo apie laisvosios prekybos naudą vaidmuo, kadangi šiuo metu daugelis prekybos politikos formuotojų nesuvokia pagrindinių tarptautinės prekybos naudą grindžiančių principų (pvz., santykinio pranašumo dėsnio).

Ateityje narystė ES taps svarbiausiu veiksniu, darančiu įtaką Lietuvos užsienio prekybos politikos režimui. Pastaraisiais metais integracija į ES buvo svarbiausias veiksnys liberalizuojant Lietuvos prekybą su daugeliu Europos šalių. Bendras narystės ES ekonominis poveikis Lietuvos prekybiniams santykiams su trečiosiomis šalimis tikriausiai nebus didelis. Lietuva, kaip ir ES, taiko santykinai mažus konvencinius muitus, nors ir tikėtinas tam tikras prekybos iškreipimas dėl apsaugos lygio padidėjimo, ypač prekiaujant ES „jautriais“ laikomais žemės ūkio produktais ar tekstilės prekėmis. Ekonominis narystės ES poveikis Lietuvos prekybai su Rusija, kuri ir toliau yra palyginti svarbus importo šaltinis, taip pat neturėtų būti didelis. Didesnių pasikeitimų gali būti konkrečių gaminių atžvilgiu. Ateityje Lietuvos institucijos prekybos su Rusija srityje turėtų būti suinteresuotos laisvosios prekybos zonos tarp ES ir Rusijos sukūrimu ir Rusijos naryste PPO. Lietuvai narystė ES suteiks potencialią galimybę sustiprinti derybinę galią Rusijos ir kitų trečiųjų šalių atžvilgiu bei sumažins trečiųjų šalių galimybes manipuliuoti prekybos priemonėmis siekiant politinių tikslų Lietuvos atžvilgiu.

Kol kas sunku prognozuoti ES bendrosios rinkos taisyklių, susijusių su gaminių kokybės standartais, sertifikavimo procedūromis ir t. t., taikymo Lietuvoje poveikį prekybai su trečiosiomis šalimis. Šios taisyklės gali atlikti netarifinių barjerų vaidmenį Lietuvai prisijungus prie bendrosios rinkos. Šioje srityje Lietuvai būtų naudingas abipusio prekių kokybės standartų pripažinimo susitarimų tarp ES ir Rusijos, numatytų Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartyje, įgyvendinimas. Tuo tarpu „keturių laisvių“ tarp ES ir Lietuvos įgyvendinimo procesą gali apsunkinti kai kurių bendrosios rinkos teisės normų, pavyzdžiui, ES *acquis* aplinkos apsaugos ir socialinės politikos srityse, taikymas Lietuvoje.

ES bendrosios prekybos politikos įgyvendinimas darys įtaką prekybos apsaugos priemonių naudojimui ir preferencinių prekybos nuostatų taikymui. Lietuvai teks atsisakyti laisvosios prekybos režimo prekiaujant pramoninėmis prekėmis su Ukraina. Kartu ji prisijungs prie preferencinių sutarčių, kurias ES yra sudariusi su daugeliu prekybos partnerių. Tai sukurs papildomų galimybių Lietuvos įmonėms. Lietuvos narystė Europos Sąjungoje taip pat pakeis užsienio prekybos politikos institucinę struktūrą. Atsakomybė už užsienio prekybos politikos kūrimą ir įgyvendinimą bus perduota ES institucijoms. Tai tikriausiai paveiks šalies interesų grupių galimybes daryti įtaką prekybos politikai, nors tokio pasikeitimo padariniai kol kas sunkiai prognozuojami. Dalyvavimas ES institucijų darbe ir socializacija su ES šalių politiniu elitu turbūt taip pat turės įtakos Lietuvos prekybos politikos formuotojų įsitikinimams.

Apibendrinant pažymėtina, jog tokie išorės veiksniai, kaip narystė PPO ir ES, ateityje turės didžiausią įtaką užsienio prekybos politikos procesui Lietuvoje. Tačiau politiniai sprendimai, ypač tokiose su prekyba susijusiose srityse, kaip konkurencija, produktų ir procesų standartų reguliavimas, bus įgyvendinami valstybės lygiu ir priklausys nuo vidaus politikos ir institucinės struktūros.

Narystės Europos Sąjungoje poveikis Lietuvos prekybai su Rusija*

Bet kokie Lietuvos narystės Europos Sąjungoje galimo poveikio Lietuvos prekybai su Rusija vertinimai priklauso bent nuo kelių kintamųjų – ES prekybos režimo Rusijos atžvilgiu, Lietuvos prekybos režimo Rusijos atžvilgiu ir prekybos srautų tarp Lietuvos ir Rusijos. Nors tolesnė analizė pagrįsta dabartine situacija, pažymėtina, kad bet koks tokio pobūdžio vertinimas yra statiškas, o kai kurie kintamieji ateityje tikriausiai pasikeis. Pavyzdžiui, tikėtina, kad Lietuvos eksportas į Rusiją gali laipsniškai didėti. ES politika Rusijos atžvilgiu gali plėtotis priklausomai nuo vidaus padėties Rusijoje ir nuo jos ekonominės politikos priemonių.

Kaip jau minėta, įstojusi į ES, Lietuva įgyvendins ES Bendrosios prekybos politikos nuostatas. Ekonominių santykių su Rusija požiūriu svarbūs keli aspektai: 1) Bendrojo išorės maito priėmimas, 2) prisijungimas prie ES sutarčių su Rusija, 3) ES vienašalių prekybos politikos priemonių priėmimas ir 4) dalyvavimas bendrojoje rinkoje (tai visiškai prekių ir paslaugų standartų suderinimas arba abipusio pripažinimo principo taikymas; tai taip pat gali turėti įtakos Lietuvos prekybai su Rusija).

1. *Bendrojo išorės maito (BIM) priėmimas.* BIM taikymas paveiks tik Lietuvos importą iš Rusijos, nes tiek iš ES, tiek iš Lietuvos į Rusiją eksportuojamoms prekėms taikomas didžiausio palankumo statuso režimas. Remiantis kai kuriais vertinimais, vidutinis svertinis importo iš Rusijos į ES maitas yra mažesnis kaip 1 procentas. Maždaug 83 procentai iš Rusijos į ES importuojamų prekių neapmokestinamos maitu, be to, ES daugeliui prekių taiko Apibendrintą preferencijų sistemą.

Nors nėra palyginamų skaičių apie Lietuvos importo iš Rusijos vidutinį maitų lygį, galima spėti, jog jie yra panašaus dydžio. Todėl tikėtina, jog bendras makroekonominis poveikis Lietuvai nebūtų didelis, nors poveikis prekybai gali skirtis priklausomai nuo konkrečių importuojamų prekių grupių. Tiek ES, tiek ir Lietuvoje yra tendencija labiau apsaugoti vadinamųjų jautrių produktų importą, ir kai kuriais atvejais tos grupės gali būti skirtingos priklausomai nuo jų gamintojų konkurencingumo ir lobistinės veiklos. Apytikrį vaizdą galima susidaryti įvertinus pagrindines importo iš Rusijos į Lietuvą grupes ir palyginus joms šiuo metu taikomus konvencinius maitus ES ir Lietuvoje (kaip minėta, tai pateikia tik statinį galimo poveikio vaizdą).

Lentelėje (p. 63) pateiktos pagrindinės importuojamų produktų kombinuotos nomenklatūros grupės. Kiekviena iš jų sudaro daugiau kaip 1 procentą Lietuvos importo iš Rusijos. Visos kartu šios prekių grupės sudaro beveik 80 procentų bendro Lietuvos importo iš Rusijos. Kaip rodo lentelės duomenys, nafta ir su ja susiję produktai sudaro beveik pusę Lietuvos importo iš Rusijos. Šiems produktams nei ES, nei Lietuva netaiko konvencinių maito mokesčių, todėl poveikio prekybai neturėtų būti. Tačiau kai kurioms prekių grupėms, šiuo metu laisvai įvežamoms iš Rusijos į Lietuvą, ES taiko importo maitų mokesčius. Svarbiausi iš jų yra gamtinės dujos, nors ES taikomas šio produkto konvencinis importo mokeskis yra palyginti mažas. Importo maitų padidėjimas ir tam tikras prekybos iškreipimas galimas kai kurių chemijos produktų atveju ir importuojant kurą, skirtą Ignalinos atominėi elektrinei.

2. *Prisijungimas prie ES sutarčių su Rusija.* Įstojusi į ES, Lietuva prisijungs prie ES prekybos sutarčių su trečiosiomis šalimis. Taigi ji prisijungs prie ES ir Rusijos Partnerystės ir bendradarbiavimo sutarties bei ES politinių iniciatyvų Rusijos atžvilgiu, pavyzdžiui, Šiaurės dimensijos. Prekybos srityje Lietuvai tai nereiškia jokių reikšmingesnių permainų, nes Lietuva, kaip ir ES, prekybai su Rusija taiko didžiausio palankumo statusą. Ateityje naudingiausia Lietuvai šiuo atžvilgiu būtų sukurti laisvosios prekybos zona tarp ES ir Rusijos. Tai palengvintų Lietuvos prekybą su Rusija, tranzitą ir ekonominę plėtrą. Tačiau šiuo metu tai tik tolimesnė galimybė, priklausanti nuo įvairių veiksnių, ypač nuo Rusijos vidaus politinės ir ekonominės raidos. Prisijungdama prie

*Pagal 17, p. 16–18.

Lietuvos svarbiausios importuojamos iš Rusijos prekės ir Lietuvoje bei ES taikomi konvenciniai maito mokesčiai 1999 m. sausio–lapkričio mėn.

Grupė, kodas ir pavadinimas	Lt	% bendrojo Lietuvos importo iš Rusijos	Lietuvos konvencinis importo maitas	ES konvencinis importo maitas
Iš viso	3 507 643	100	–	–
V skyrius, 251020 Natūralūs kalcio fosfatai, natūralūs aliuminio kalcio fosfatai ir fosfatinės klintys: Malti	205 268	5,85	0	0
V skyrius, 270900 Nafta natūrali ir išgauta iš bitumingų uolienu, žaliavinė	1 718 193	48,98	0	0
V skyrius, 271121 Gamtinės dujos	494 827	14,11	0	0,7
VII skyrius, 390110 Polietilenas, kurio lyginamasis svoris mažesnis už 0,94	55 726	1,59	0	8,9
IX skyrius, 440710 Spygliuočiai	54 755	1,56	0	0
XVI skyrius, 840130 Kuro elementai (kasetės), neapšvitintos (Euratom)	176 775	5,04	0	3,7

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamentas, Ūkio ministerija, Europos Komisijos reglamentas (EC) Nr. 2204/1999.

ES politinių iniciatyvų Rusijos atžvilgiu, Lietuva galėtų geriau panaudoti bendradarbiavimo galimybes ir sukurti sąlygas, palankias stabilumui, netrikdomiems mainams ir ekonominiam augimui. Geras tokios iniciatyvos pavyzdys yra 2000 m. pradžioje paskelbtas Lietuvos ir Rusijos bendras Šiaurės dimensijos pasiūlymas. Tai projektai, susiję su Kaliningrado sritimi, paskelbti abiejų šalių užsienio reikalų ministerijų pareigūnų. Tačiau Kaliningrado srities statuso problemą tikriausiai reikės išspręsti visoms šalims priimtiniu būdu dar iki Lietuvos stojimo į ES.

3. *ES vienašalių prekybos politikos priemonių priėmimas.* Šiuo metu antidempingo muitai yra ES dažniausiai naudojama prekybos apsaugos priemonė, kuria ribojamas gerokai pigesnių prekių importas iš Rusijos. Šiuo metu daugiau kaip dešimčiai iš Rusijos į ES importuojamų prekių taikomas antidempingo maitas. Šių priemonių taikymas importui iš Rusijos į Lietuvą galėtų turėti neigiamą padarinių Lietuvos prekybai su Rusija. Nors pagrindas taikyti antidempingo maitus gali išnykti liberalizavus Rusijos ekonomiką ir sumažinus valstybės kišimąsi į ją, ES prekybos politika Pietų Azijos ir kitų PPO narių atžvilgiu rodo, kad antidempingo bylos nebūtinai išnyks.

4. *Dalyvavimas bendrojoje rinkoje.* Kokybės standartų ir sertifikavimo problema nėra tiesiogiai susijusi su BPP taikymu. Tačiau ES standartų taikymas gali tapti netarifiniu barjeru importui iš Rusijos. Šis klausimas jau senokai yra įtrauktas į darbotvarkę dėl ES ir Rusijos santykių. Nevienodų standartų prekėms ir paslaugoms taikymo poveikis priklausys nuo taikomų abipusio pripažinimo nuostatų bei kitų susijusių ES ir Rusijos santykių sričių. Rusijos narystė PPO galėtų tapti vienu iš veiksmų, palengvinančių abipusio pripažinimo, numatyto ES ir Rusijos Partnerystės ir bendradarbiavimo sutartyje, įgyvendinimą. Lietuva turėtų būti suinteresuota įgyvendinti ES ir Rusijos abipusio pripažinimo susitarimus, nes jie palengvintų prekybos santykius su Rusija.

Šie vertinimai nepretenduoja į detalią analizę ar išsamų narystės Europos Sąjungoje galimų padarinių Lietuvos prekybai su Rusija sąrašą. Svarstant konkrečias narystės ES problemas ir padarinius, visada egzistuoja pavojus nepastebėti platesnio integracijos ir kitų įtaką turinčių procesų konteksto. Pavyzdžiui, Lietuvos narystė ES pati savaime gali stabilizuoti Lietuvos prekybą su Rusija, sumažindama Rusijos galimybes prekybos santykius ir kai kurių produktų tiekimą panaudoti siekiant politinių tikslų šiame regione.

Narystė Europos Sąjungoje taip pat gali padidinti konkurenciją, specializaciją ir efektyvumą, kuris galėtų padidinti Lietuvos įmonių gebėjimą konkuruoti ir prekiauti Rusijos rinkoje, panaudojant kitus pranašumus – artumą, rinkos pažinimą ir t. t. Plėtojant Europos Sąjungą ir į ją įstojus Baltijos šalims, visos ES poreikis vykdyti Rusijos atžvilgiu stabilią ir atvirą prekybos politiką tikriausiai padidės, nes 27 ar daugiau narių turinčios ES derybinė galia tikriausiai bus didesnė už Lietuvos, o ilgą sieną su Rusija turinti ES bus labiau suinteresuota ekonominių ryšių su Rusija liberalizavimu.

Literatūra

1. Balcerowicz L. *The interplay between economic and political transition*//Zecchini S. (ed.) *Lessons from the Economic Transition. Central and Eastern Europe in the 1990 s.* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997, p. 149–160.
2. Bofinger P. *The political economy of the Eastern enlargement of the EU.* London: CEPR, No. 1234, 1995.
3. Buračas A. (ed.) *Lithuanian Economic Reforms: Practice and Perspectives.* Vilnius: Margi raštai, 1997.
4. Čičinskas J., Cornelius P. K., Treigienė D. *Trade policies and Lithuania's reintegration into the global economy*//Buračas A. (ed.) *Lithuanian Economic Reforms: Practice and Perspectives.* Vilnius: Margi raštai, 1997, p. 347–385.
5. Gricius A. *The Baltic countries: Partners, Competitors or going their own way?*//Joenniemi P., Prikulis J. (eds.) *The Foreign Policies of the Baltic countries: Basic Issues.* Riga: Centre of Baltic-Nordic History and Political Studies, 1994, p. 23–48.
6. Hanson B. T. *What happened to fortress Europe?: External trade policy liberalization in the European Union*//International Organization, Winter 1998, Vol. 52, No. 1, p. 55–83.
7. International Monetary Fund, Republic of Lithuania: *Staff Report for the 1999, Article IV Consultation.* Washington, D. C.: IMF Staff Country Report, No. 99/73, August 1999.
8. Joenniemi P., Prikulis J. (eds.) *The Foreign Policies of the Baltic countries: Basic Issues.* Riga: Centre of Baltic-Nordic History and Political Studies, 1994.
9. Kaminski B. *The EU Factor in Trade Policies of Central European Countries.* Washington, D. C.: The World Bank, draft paper, November 1999.
10. Meunier S., Nicolaidis K. *Who speaks for Europe? The delegation of trade authority in the EU*//Journal of the Common Market Studies, Vol. 37, No. 3, p. 477–501.
11. Nello S. S. *Applying the New Political Economy Approach to Agricultural Policy Formation in the European Union.* Florence: EUI Robert Schuman Centre, Working Paper, No. 97/21, 1997.
12. Norgaard O. *The Baltic States after Independence.* Cheltenham: Edward Elgar, 1996.
13. Organization for Economic Cooperation and development, *OECD Surveys 1999–2000, Baltic States, A regional economic assessment.* Paris: OECD, draft, 2000.
14. Pelkmans J. *European Integration. Methods and Economic Analysis.* New York: Longman, 1997.
15. Schott J. J. (ed.) *The World Trading System: Challenges Ahead.* Washington, D. C.: Institute for International Economics.
16. Vilpišauskas R. *Regional integration in Europe: analysing intra-Baltic economic cooperation.* Florence: EUI Robert Schuman Centre, Working Paper, draft, 1999.
17. Vilpišauskas R. *Lithuanian-Russian economic relations in the context of Lithuania's EU-membership process, draft paper, April 2000.*
18. Winters A. L. (ed.) *Foundations of an Open Economy. Trade Laws and Institutions for Eastern Europe.* London: CEPR, 1995.
19. Wolf M. *The Resistable Appeal of Fortress Europe.* London: Centre for Policy Studies, April 1994.
20. Wolf M. H. *The dog that failed to bark: the climate for trade policy in the European Union*//Schott J. J. (ed.) *The World Trading System: Challenges Ahead,* Washington, D. C.: Institute for International Economics, p. 125–140.
21. Zecchini S. (ed.) *Lessons from the Economic Transition. Central and Eastern Europe in the 1990 s.* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997.

Straipsnis gautas 2000 m. liepos mėn.

Priimtas spaudai 2000 m. spalio mėn.

Summary

FOREIGN TRADE POLICY AND ITS DEVELOPMENT IN LITHUANIA: ANALYSIS OF THE MAIN FACTORS

Ramūnas Vilpišauskas

After the re-establishment of independence in 1990, Lithuanian authorities introduced comprehensive political and economic reforms aimed at establishing democratic governance and conditions for market economy. Among others, economic reform measures included the liberalization of external transactions and the creation of institutional structures to form and conduct foreign trade policy of this independent country. A number of unilateral and contractual decisions have been taken to develop what now constitutes Lithuania's foreign trade policy regime. Accession negotiations to become a member of the World Trade Organization (WTO) (formerly the GATT) and related commitments in the area of foreign trade, agricultural policy, competition policy, taxation, government procurement, etc., have been playing a significant role in shaping Lithuania's economic reforms and foreign trade policy regime. Signing bilateral and regional free trade agreements, in particular the ones with the European Union (EU) and the other two Baltic states, has been another significant factor in shaping Lithuania's external trade policy.

This paper examines the development of Lithuania's foreign trade policy regime, with particular emphasis on the adoption of multilateral rules by acceding to the WTO, and the preferential liberalization of trade. This analysis aims to identify the motives behind these policy initiatives and the factors shaping the current foreign trade policy of Lithuania. It argues that the initial liberalization of external transactions has mainly been a result of systemic economic reforms conducted by domestic elite and the initial weakening of interest groups. The end of the "extraordinary politics" and the stabilization of economic environment have created conditions for politics "as usual" and the increasing influence of sectoral interest groups, either by exploiting their close relations with policy-makers or "playing by numbers", i. e. exerting pressure by virtue of size. The growing influence of interest groups, the institutional structure of trade policy-making and the dominant beliefs of the policy elites have all been contributing to the recent increase in protectionism characterized by the increasing use of non-tariff barriers to trade. These internal factors have also influenced the process of WTO accession negotiations and implementation of bilateral and regional commitments.

External actors have played an important role in first liberalizing foreign trade and later often preventing a reversion back to protectionism. The process of accession to the WTO has resulted in abolishing non-tariff measures such as minimum import prices, discriminatory tax regimes for the import and wholesale of some alcohol, sugar and oil products. It seems, though, that prospective membership of the WTO and related commitments by Lithuanian authorities in terms of liberalizing trade have been less significant than regional arrangements, in particular agreements with the EU.

However, the impact of the EU has not been so clear cut. On the one hand, the Agreement on Free Trade and trade-related matters between the EC and Lithuania (later incorporated into the Europe Agreement) has contributed to the liberalization of a significant share of trade (and indirectly to liberalizing trade with other EU candidate countries, in particular the Baltic states), as well as repeatedly prevented the reintroduction or raising of import duties. On the other hand, during recent years, the demands of interest groups and the supply of protection by the authorities have increasingly relied on the commercial protection instruments and linkages between the external trade policy and other economic policies often exploited by the EU towards

imports from the third countries. These have included a growing emphasis on such non-tariff measures as antidumping, quality standards and certification procedures. The adoption of the EU Common Commercial Policy will also increase average conventional import duties, in particular for imports of agricultural products, although the general average level of import tariffs applied by Lithuania is not significantly lower than the one applied by the EU.

Currently, there are domestic and external factors influencing Lithuania's foreign trade regime in opposing directions. There are some producer groups, mainly the users of imported products for further processing, and some non-governmental institutions, which favor a free trade regime and further liberalization. However, there are also well-organized interest groups representing domestic industries, some foreign investors that have been granted exclusive positions in the market, and a large group of farmers demanding protection from foreign competition. Most policy-makers also favor the protection of domestic industries. The commitments to the WTO and preferential trade partners have been acting as a factor often preventing the use of import tariffs to deal with the adjustment problems of domestic enterprises. However, the initiation of antidumping cases by the EU against several Lithuanian producers as well as application of non-tariff barriers such as different quality standards and certification procedures not only have limited Lithuania's exports to the EU, but also seem to play the role of a model to be copied in protecting the Lithuanian market from products imported from the CIS.

The development of Lithuania's foreign trade regime has not been a linear process. After initial liberalization in 1993–1994, import tariffs for agriculture have been raised many times. The paper presents the most recent significant instance of protectionism, which took place in the autumn of 1998 as a result of the Russian crisis of August 1998. Lithuanian authorities have reacted to the demands of domestic interest groups and introduced a number of protective measures, including the raising of import tariffs on some products, mainly agricultural, and introducing a number of non-tariff barriers discriminating against imported goods. These measures were introduced despite criticism from the EU and other international organizations including the IMF. They also spilled-over into preferential trade relations with the Baltic countries and some CEFTA members, resulting in retaliatory measures and a "pig war" between the Baltic states at the end of 1998 continuing into early 1999. These measures of protectionism show that under conditions of uncertainty and economic slowdown, domestic interest groups might receive protection from authorities prone to using trade policy measures to deal with competitiveness problems of domestic enterprises even if these measures violate international commitments and involve a threat of retaliatory measures from the trading partners.

POLEMIKA DĖL DOLERIZACIJOS

Andrew Berg, Eduardo Borensztein

Plačiai aptariama visiška ekonomikos dolerizacija, kaip būdas besivystančioms šalims įveikti pinigų ir valiutos kurso nestabilumą. Kokie dolerizacijos privalumai bei trūkumai ir kurioms besivystančioms šalims ji turėtų duoti daugiausia naudos?

Pagrindiniai žodžiai: dolerizacija; valiutų kursas; valiutų valdybos modelis; infliacija; senjoražas.

Nuo seno pokštaujama, kad ekonomikos egzamino klausimai kiekvienais metais tie patys – keičiasi tik atsakymai. Žinoma, polemika dėl tinkamiausio valiutos kurso režimo – amžina, tačiau atsiranda vis naujų atsakymų. Naujausias atsakymas į klausimą, kokį valiutos kursą šalys turėtų pasirinkti, yra: „jokio“. Vadinasi, šalys turėtų visiškai atsisakyti savo valiutos ir kaip atsiskaitymo priemonę įteisinti stabilią užsienio valiutą, paprastai – JAV dolerį. Apie dolerizaciją pernai rimtai svarstė Argentinos vyriausybė, o kai kurie garsūs ekonomistai pradėjo įrodinėti, kad iš esmės visos besivystančios šalys turėtų naudoti dolerį. Tačiau apie tai svarsto ne tik besivystančios šalys. Iš dalies sekdamas šiais metais įvesto euro pavyzdžiu, kai kurios iš jų išskėlė mintį, kad ir Kanada turėtų įteisinti JAV dolerį. (Dolerizacija taip pat naudojama pažymėti spontanišką JAV dolerio naudojimą sandoriuose kartu su šalių vietine valiuta. Tačiau šiame straipsnyje šis terminas pažymi visišką vietinės valiutos pakeitimą doleriu, t. y. „visišką“ dolerizaciją.)

Vis atsiranda naujų atsakymų į valiutos kurso klausimą, nes pasaulyje politikos kūrėjai nuolat susiduria su naujomis problemomis. Devintąjį dešimtmetį polemizuojant apie valiutos kurso režimus besivystančiose šalyse, dažniausiai buvo kalbama apie fiksuoto valiutos kurso vaidmenį infliacijos stabilizavimo programoms. Du svarbūs paskutiniojo dešimtmečio bruožai turėjo įtakos diskusijos sąlygoms pasikeisti. Pirma, nepaprastai sumenko infliacijos problema. Antra, smarkiai padidėjus kapitalo judrumui ir kapitalo srautų mastui, labai padažnėjo ir pagilėjo valiutos krizės. Todėl daugelis šių aštrių spekuliatyvinių išpuolių buvo orientuota prieš tam tikro tipo fiksuoto valiutos kurso režimo palaikymą.

Šios krizės sukėlė didžiulį susidomėjimą visiško perėjimo prie dolerio idėja. Atsirado požiūris, kad didelio kapitalo judrumo sąlygomis fiksuoti valiutos kursai sukelia spekuliatyvinius išpuolius ir kad tik kraštutiniai pasirinkimai – tvirtai fiksuotas kursas, toks kaip valiutų valdyba, arba laisvas slankusis kursas – turi ateitį. Perėjimo prie dolerio šalininkai sukritikavo abi šias alternatyvas. Jie įrodinėja, kad laisvas slankusis valiutos kursas daugelyje šalių neturi ateities, nes jis nulemia pernelyg didelį valiutos kurso nepastovumą, arba faktiškai „negrįžtą fiksavimą“, jeigu valdžios institucijos priešinasi valiutos kurso svyravimui. Tuo tarpu paaiškėjo, kad, netgi egzistuojant valiutų valdybai, neišvengiama brangiai kainuojančių spekuliatyvinių išpuolių. Pavyzdžiui, pastaraisiais metais Argentina ir Honkongas nukentėjo nuo finansinės „infekcijos“, kuri smarkiai padidino palūkanų normas ir sukėlė nuosmukius.

Visiškas perėjimas prie dolerio būtų būdas išvengti valiutos ir mokėjimų balanso krizių. Kai nėra vietinės valiutos, nėra ir galimybės jai staigiai nuvertėti, taip pat nelieka staigaus kapitalo išplaukimo, kurį lemia valiutos nuvertėjimo baimė, galimybės. Dolerizacija gali turėti ir kitų privalumų: mažesnės sandorių išlaidos bei stabilių kainų doleriais užtikrinimas skatintų glaudesnę integraciją ir su JAV, ir su pasaulio ekonomika. Galutinai panaikindama finansų infliacijos galimybę, dolerizacija taip pat galėtų sustiprinti institucijas ir gerokai padidinti investicijas.

■ Andrew Berg – TVF Tyrimų departamento Besivystančių šalių studijų skyriaus ekonomistas.

■ Eduardo Borensztein – TVF Tyrimų departamento Besivystančių šalių studijų skyriaus vadovas.

Tačiau, galimas daiktas, šalis nenorės atsisakyti savo valiutos. Viena vertus, valiuta yra šalies simbolis, todėl siūlymus ištraukti iš pinigų sąjungą (arba tiesiogiai įteisinti JAV dolerį) gali kritikuoti kai kurie politiniai sluoksniai. Ekonominiu požiūriu teisė vykdyti valiutos emisiją leidžia vyriausybei gauti senjoražo pajamų (kurios iš esmės susidaro dėl popierinių pinigų ir monetų gamybos bei paskirstymo išlaidų skirtumo ir didesnės jų perkamosios galios). Centrinis bankas gali pirkti palūkanų duodantį turta, pavyzdžiui, už palūkanų neduodančią valiutą. Šios senjoražo pajamos uždirbamos kaip centrinio banko pelnas ir yra pervedamos vyriausybei. Šalis, dolerizavusios savo ekonomikas, prarastų šias įplaukas, nebent JAV nuspręstų pasidalyti tam tikra papildomai gauto senjoražo dalimi. Be to, šalis, pradėjusi naudoti dolerį, išsižadėtų bet kokios galimybės vykdyti autonominę pinigų ir valiutos kurso politiką, įskaitant naudojimąsi centrinio banko kreditu savo bankų sistemos likvidumui palaikyti.

Tokiu atveju, ar dolerizacija yra tikrai tinkamesnis valiutos kurso režimas besivystančioms šalims? Supaprastindami šią diskusiją, palyginkime dolerizacijos privalumus su jos artimiausios „konkurentės“ – valiutų valdybos – privalumais. Valiutų valdybos modelio sąlygomis pinigų politikos institucijos išipareigoja keisti užsienio valiutą į vietos valiutą pagal pareikalavimą fiksuotu kursu. Tai vienintelis mechanizmas, leidžiantis centriniam bankui pasididinti savo pinigų bazę, – pavyzdžiui, tuo atveju, jei šalies bankai nekredituoja vyriausybės arba bankų. Taip vietos valiuta visiškai padengiama atitinkamu užsienio valiutos kiekiu. Lyginant dolerizaciją su valiutų valdybos modeliu, išryškėja svarbiausi dolerizacijos padariniai ir jų bei įteisinto tvirtai fiksuoto kurso padarinių skirtumai. Be to, nemažą šios diskusijos apie dolerizaciją dalį inspiravo pasiūlymai, kad Argentina turėtų žengti tokį žingsnį: atsisakyti valiutų valdybos, pagal kurią fiksuotas peso ir dolerio santykis yra 1:1, ir naudoti tik dolerį.

Valiutų valdybos ir dolerizacijos modeliai yra gana panašūs, bet, nepaisant to, jų palyginimas yra daug pasakantis. Pirmiausia dolerizacija reiškia, kad vyriausybė neteks senjoražo pajamų. Tačiau svarbiausias skiriamasis dolerizacijos bruožas yra jos nuolatinis arba beveik nuolatinis pobūdis. Reikia manyti, dolerizacijos būtų kur kas sunkiau atsisakyti, negu kaip nors modifikuoti valiutų valdybos modelį ar jo atsisakyti.

Išskyrus kai kurias nesenas išimtis, šalis savo valiutas išivedė tik atgavusios nepriklausomybę, pavyzdžiui, buvusios Sovietų Sąjungos šalys. Be to, šios valiutos beveik visais atvejais pakeitė silpną ir nekonvertuojamą valiutą. Iš esmės didžiausia nauda šalims, pasirinkusioms dolerizaciją, būtų šio modelio patikimumas, ir būtent dėl to, kad jo beveik neįmanoma atšaukti. Dabar atidžiau panagrinėsime visiško perėjimo prie dolerio privalumus ir trūkumus.

Rizikos premijos

Numatomas devalvacijos rizikos panaikinimo privalumas būtų mažesnės šalies rizikos premijos, dėl to būtų ir mažesnės palūkanų normos, kartu tai sumažintų valstybės skolos aptarnavimo išlaidas, padidintų investicijas ir paspartintų ekonomikos augimą. Pavyzdžiui, palūkanų normos už Argentinos vyriausybės išleistus doleriais denominuotus vertybinius popierius yra didesnės negu palūkanos už išsivysčiusių šalių skolą, o tai rodo didesnę suverenios valstybės nemokumo (toliau – nemokumo – *vert.*), arba išipareigojimų nevykdymo, riziką. Dolerizacijos sąlygomis palūkanų premijos dėl devalvacijos rizikos išnyktų, bet suverenios valstybės nemokumo rizika – ne. Tokiu atveju svarbiausias klausimas yra tas, koks būtų dolerizacijos poveikis skolinimosi doleriais kainai.

Devalvacijos rizika gali padidinti išipareigojimų nevykdymo riziką dėl kelių priežasčių. Pirma, vyriausybės, mėgindamos išvengti valiutų krizės, gali pradėti taikyti valiutos kontrolės priemones, išpareigojančias laikinai nutraukti mokėjimus, susijusius su skola užsieniui. Antra, išipareigojimų nevykdymo rizika esant devalvacijai dėl padidėjusių skolos doleriais aptarnavimo išlaidų gali padidėti. Ir trečia, devalvacija gali

nulemti didelius finansų sektoriaus nuostolius, todėl didžiąją išlaidų dalį gali tekti padengti vyriausybėms.

Tačiau įsipareigojimų nevykdymo riziką ne visada nulemia valiutos krizių rizika. Suverenos valstybės įsipareigojimų nevykdymą gali lemti nestabili išdo padėtis ar politiniai neramumai, o dolerizacija negali padėti išvengti tokio pobūdžio krizės. Nors duomenys rodo, kad nemokumo ir devalvacijos rizikos pasireiškia kartu (žr. 1 pav.), tai nenustato priežastinio ryšio tarp devalvacijos rizikos ir nemokumo rizikos, ar atvirkščiai. Pavyzdžiui, bendras investuotojų „veržimasis į kokybę“ (iš pradžių nesusijęs su devalvacijos baime) sukurtų ir pamatuotą įsipareigojimų nevykdymo riziką, ir devalvacijos riziką. Yra įrodymų, kad Panamoje pastebima lygiagreti nemokumo ir devalvacijos rizikų kaita iš tiesų rodo, kad yra bendri veiksniai. Iš 1 pav. matyti, kad palūkanų normų skirtumus tarp JAV išdo vekselių ir Argentinos bei Panamos *Brady* obligacijų labiausiai lemia bendri veiksniai. Vadinasi, tai, kad Panamoje nėra valiutos krizės, šios šalies neapsaugo nuo kintančio besiformuojančių rinkų požiūrio į rinką. Dolerizacija gali padėti sumažinti rizikos premijas, bet tik iš dalies.

1 pav. Argentina ir Panama: rizika, būdinga skolos vertybiniams popieriams

Stabilumas ir integracija

Atsižvelgti vien tik į palūkanų normas būtų per maža. Nors yra svarbu sumažinti rizikos pasklidimą, dolerizacija gali būti naudinga ir kitais aspektais, kurie iš karto nors ir nepastebimi, tačiau laikui bėgant gali pasirodyti naudingesni. Pirmiausia spekuliaciniai išpuoliai ir valiutos krizės brangiai kainuoja ne vien dėl to, kad jų atsiradimo galimybė didina rizikos premijas, bet ir dėl jų skaudžių padarinių vietos ekonomikai. Žinoma, dolerizacija nevisiškai panaikintų išorinių krizių riziką; iš tiesų, Panamoje kilo keletas krizių, todėl ji pakliuvo į daugelį TVF programų. Nepaisant to, dolerizacija leidžia bent jau tikėtis apriboti krizių dažnumą, jų mastą ir plitimą.

Be finansų integracijos skatinimo, dolerizacija gali paskatinti tokio masto prekybos integraciją su JAV, kokia be jos būtų neįmanoma. Koregavus kintamuosius, kurie parodo prekybą tarp provincijų ar valstijų, prekybos tarp Kanados provincijų apimtis yra

daugiau kaip 20 kartų didesnė už prekybos su JAV atskiromis valstijomis apimtį. Bendra valiuta gali būti svarbus veiksnys, paaiškinantis tokią nacionalinės rinkos integraciją, turint omenyje gana mažas prekybos sandorių išlaidas ir prekybos tarp Kanados ir JAV suvaržymus.

Senjoražas

Šalis, įteisinanti užsienio valiutą kaip teisėtą atsiskaitymo priemonę, netektų senjoražo pajamų. Pirma, šalis būtų priversta supirkti visuomenės (ir bankų) turimas vietos valiutos atsargas už dolerius, sudarančius šalies oficialiąsias tarptautines atsargas, arba už skolintas lėšas. Antra, šalis netektų būsimų senjoražo pajamų, kurias lemia naujos valiutos, spausdinamos kiekvienais metais didėjančiai pinigų paklausai patenkinti, srautas. Tačiau laikui bėgant toks paklausos didėjimas turėtų lėtėti, nes dėl finansų raidos mažėja valiutos poreikis sandoriams.

Senjoražo pajamos gali būti didelės. Argentinos vietos valiuta, esanti apyvartoje, prilygsta maždaug 15 mlrd. JAV dolerių (5 % BVP), o pastaraisiais metais valiutos paklausa vidutiniškai didėja apie 1 mlrd. JAV dolerių (0,3 % BVP) per metus. Dėl dolerizacijos šalis per metus prarastų apie 0,7 mlrd. JAV dolerių (0,2 % BVP) palūkanų už turimą valiutą. Šios prarandamos palūkanos, didėjant pinigų paklausai, laikui bėgant vis didėtų. Argentinos praradimas Jungtinėms Amerikos Valstijoms būtų tik nauda. Dėl šios priežasties siūloma, kad JAV dalintųsi senjoražu su dolerizaciją įteisinančiomis šalimis pagal tam tikrą iš anksto suderintą tvarką (kaip daroma euro ir Pietų Afrikos rando zonoje).

Atsisakymo galimybė

Tarkime, kad dolerį naudojančioje šalyje realusis valiutos kursas tampa per aukštas. Taip gali atsitikti, jei pernelyg padidėtų darbo užmokestis, smarkiai pablogėtų prekybos sąlygos šalyje arba jei pernelyg padidėtų paties dolerio vertė lyginant jį su kitų svarbių prekybos partnerių valiutomis. Šalys, turinčios lankstų valiutos kurso režimą, gali prisitaikyti leisdamos valiutos vertei mažėti, vildamosi, kad tai vyks pamažu ir neskausmingai. Dolerizacijos arba fiksuoto valiutos kurso sąlygomis reali devalvacija turi būti pasiekta mažinant nominalųjį darbo užmokestį ir kainas. Patirtis parodė, kad toks sumažinimas dažnai įmanomas tik ekonomikos nuosmukio kaina, nes gali būti smarkiai priešinama nominaliojo darbo užmokesčio ir kainų sumažinimui. Žinoma, šalys, kur yra valiutų valdyba, didesnės dalies valiutos kurso pasirinkimo jau yra atsisakiusios. Tačiau skirtumas tarp šių šalių ir dolerizuotų šalių yra tas, kad ekstremaliais atvejais pirmosiose šalyse devalvacija gali būti lengviau įgyvendinama.

Aukso standarto atsisakymas tarpukario laikotarpiu ir franko devalvacija CFA (Communauté Financière d'Afrique) šalyse* 1994 m. rodo, kad, ištikus ekstremaliems šokams, buvusio valiutos režimo atsisakymo pasirinkimas išties gali turėti tam tikrą realią vertę. Didžiosios depresijos metais šalys atsisakė aukso standarto – tuometinio fiksuoto valiutos kurso režimo. 1929 m. Argentina laikinai sustabdė savo valiutos konvertuojamumą ir ėmėsi aktyvios pinigų politikos sterilizuodama kapitalo išplaukimo poveikį, o tai leido sumažinti Didžiosios depresijos įtaką. Vėliau, 1994 m., kai CFA franko zonos šalyse Vakarų ir Centrinėje Afrikoje ilgą laiką blogėjo prekybos sąlygos, labai padidėjo darbo jėgos išlaidos, o Prancūzijos franko nominali vertė JAV dolerio atžvilgiu kilo, šalys nusprendė pakoreguoti tvirtai fiksuoto kurso režimą, galiojusį nuo 1948 m., ir devaluoti CFA franką. Toks valiutos kurso pertvarkymas lėmė reikšmingą posūkį ekonomikoje 1994–1997 m., o infliacijos poveikis šių šalių ūkiams buvo nedidelis. Jeigu, užuot pertvarkiusios savo valiutos kursą šitokiu būdu, jos būtų įvedusios Prancūzijos franką, būtinas prisitaikymas būtų daug sudėtingesnis.

*14 Vakarų ir Centrinės Afrikos prancūziškos bendrijos šalių, įeinančių į franko zoną: Beninas, Burkina Faso, Dramblio Kaulo Krantas, Bisau Gvinėja, Malis, Nigeris, Senegalas, Togas, Kamerūnas, Centrinės Afrikos Respublika, Kongas, Gabonas, Pusiaujų Gvinėja ir Čadas.

Nepaisant tokios patirties, daugeliui šalių atsisakymo pasirinkimas negalėtų būti naudingas netgi tada, kai valiuta yra pervertinta. Jei politikos kūrėjai yra menkai patikimi arba jeigu doleris jau yra apskaitos vienetas, nominali devalvacija gali greitai sukelti tokią infliaciją, kurios pakaktų sugriauti visus teigiamus devalvacijos padarinius. Kaip matėme daugelio neseniai kilusių valiutos krizių metu, devalvacija silpnos bankų sistemos sąlygomis ir privačiam sektoriui turint paskolų užsienio valiuta kenkia sveikai bankų ir įmonių finansinei padėčiai, staigiai sužlugdydamos ekonominę veiklą. Vadinasi, kai kuriais atvejais devalvacija gali būti draustina kaip brangiai atsieinanti politika. Vadinasi, visiškai perėjus prie dolerio, nebūtų prarasta svarbi politikos priemonė.

Paskutinio likvidumo šaltinio funkcija

Centriniai bankai, kaip paskutinio likvidumo šaltiniai, yra pasirengę palaikyti bankų sistemos likvidumą masinio indėlių atsiėmimo iš bankų atvejais. Centrinis bankas tai daro iš esmės naudodamasis savo galimybe palaikyti likvidumą – tuo, ko jis negalėtų dolerizuotoje sistemoje. Panašūs suvaržymai yra ir valiutų valdybos modelio sąlygomis, nes baziniai pinigai išleidžiami priklausomai nuo sukauptų atsargų. Tačiau šalys, kuriose yra valiutų valdyba, gali išlaikyti tam tikrą lankstumą kurdamas pinigus, nevisiškai padengtus atsargomis, kad galėtų reguliuoti bankų krizių riziką. 1995 m. Tekilos krizės (Meksikos krizės – *vert.*) metu Argentinos centrinis bankas sugebėjo iš dalies patenkinti masinį indėlių atsiėmimą iš vietos bankų laikinai sumažindamas pinigų bazės padengimą atsargomis. Po 1997 m. spekuliacinių išpuolių Honkongo Monetarinės valdžios institucija pradėjo teikti trumpalaikį likvidumą per diskonto langą, kartu galbūt labiau priartėdama prie galimybės pasinaudoti valiutų valdybos modelio suteikiamu lankstumu. Dolerizuotų šalių ekonomikų, kaip ir ekonomikos, kuriose yra valiutų valdybos, valdžios institucijos turi galimybę gauti išorės šaltinių kredito linijas, kurias galima panaudoti krizės atveju. Tačiau ligšiolinė tokių kredito linijų patirtis rodo, kad jos negali būti labai naudingos būtent tada, kai jų labiausiai reikia, nes užsienio bankai turi daugybę būdų sumažinti savo riziką šalyse, patyrusiose krizę. Be to, valdžios institucijos, turinčios manevro laisvę vykdant išdo politiką, gali iš mokesčių sudaryti atsargų fondą galimiems finansų sektoriaus sutrikimams reguliuoti.

Bet kuriuo atveju nereikėtų per daug išpūsti paskutinio likvidumo šaltinio funkcijos apribojimo reikšmės, nes centrinio banko galimybės įveikti finansų krizes vien tik pinigų spausdinimo būdu yra neišvengiamai ribotos. Be to, dolerizacija gali padėti sumažinti masinio indėlių atsiėmimo tikimybę. Jei nėra svarbių bankų valiutų pozicijų neatitikimų, indėlininkai gali labiau pasitikėti vietos bankų sistema. Kai bankų sistemoje dominuoja dideli užsienio bankai, o dolerizacija tai turėtų paskatinti, sumažėja ir masinio indėlių atsiėmimo pavojus.

Išvados

Tai koks gi visiškos dolerizacijos privalumų ir trūkumų balansas? Ko gero, mūsų diskusija beviltiškai nekonkreči. Mūsų nuomone, tai neišvengiama, atsižvelgiant į problemos sudėtingumą ir dabartinį jos supratimą. Įmanoma bent jau įvertinti galimą mažesnių palūkanų normų naudą ir nuostolį dėl prarastų senjoražo pajamų. Tačiau daugelis svarbiausių svarstymo objektų, tokių kaip atsisakymo galimybės išsaugojimo vertė, kiekybiškai apibūdinama sunkiausiai.

Kurioms šalims dolerizacija turėtų būti naudinga? Pirmajai šalių kandidačių grupei priklauso tos šalys, kurių prekybos ir finansiniai ryšiai yra smarkiai integruoti su JAV (ir kurios turi sukurti optimalią valiutos zoną, kaip tai vadinama ekonominėje literatūroje). Tačiau daugelis Lotynų Amerikos šalių visiškai skiriasi nuo JAV savo ekonomikos struktūra, ir tikriausiai dolerizacija joms nebus labai naudinga, nebent tai būtų daroma gilios rinkos integracijos sąlygomis (sekant Europos Sąjungos pavyzdžiu). Dabartinė

diskusija (taip pat ir šiame straipsnyje) daugiausia dėmesio sutelkia į skirtingas šalių kandidačių grupes – besikuriančios rinkos šalis, atviras kintantiems kapitalo srautams, bet nebūtinai ekonomine prasme artimas JAV. Kuo plačiau JAV doleris naudojamas šių šalių prekių ir finansų rinkose, tuo joms nenaudingiau yra išsaugoti nacionalinę valiutą. Ekonomikoje, kuri jau dabar nepaprastai dolerizuota, senjoražo pajamos būtų mažos (likusios vietinės valiutos supirkimo kaina būtų taip pat maža), o dėl bankų ir įmonių įsipareigojimų užsienio valiutomis devalvacija taptų finansiškai rizikinga, valiutos kursas nebūtų pinigų politikos priemonė, nes kainos doleriais būtų „geležinės“. Tokiais atvejais dolerizacijos privalumai gali nusverti jos trūkumus.

Post scriptum

2000 m. sausio 9 d. Ekvadoro prezidentas paskelbė sprendimą teisėta šalies atsiskaitymo priemone įteisinti JAV dolerį. Sukrei* atitektų antraeilis vaidmuo – galbūt jį cirkuliuotų apyvartoje tik mažesniais nominalais už 1 JAV dolerio ekvivalentą. Ši priemonė – tai atsakas į visišką pasitikėjimo Ekvadoro ekonomine politika praradimą ir valdžios institucijų nesugebėjimą pažaboti sukrei daromą spaudimą.

*Sukrė – Ekvadoro nacionalinė valiuta.

Iš Tarptautinio valiutos fondo žurnalo „Finance & Development“ (March 2000, Volume 37, Number 1) vertė D. Šatienė

IŠLAISVINTOS LIETUVOS ŪKIS*

Jau vokiečių okupacijos metu buvo susirūpinta Lietuvos ūkio ateitimi. Rezistencijai vadovavusi organizacija – Vyriausiasis Lietuvos komitetas – sudarė Planavimo komisiją išlaisvintai Lietuvai atkurti. Šioje komisijoje dalyvavo ir buvęs Lietuvos banko valdytojas Juozas Paknys (miręs Vokietijoje, Roitlingene 1948 m. sausio 3 d.). 1945 m. liepos mėn. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK'as) Vokietijoje, Vürzburge įkūrė Lietuvos ūkio ir techninio atstatymo komisiją, kuriai pavedė parengti iš Sovietų Sąjungos išlaisvintos Lietuvos ūkio atkūrimo ir jo plėtros planą (pirmininkas dr. P. Karvelis). Trentyje atsidūrę Lietuvos mokslininkai aktyviai įsitraukė į kūrybinę veiklą, rengė ūkio atkūrimo planus, numatė ūkio įsijungimo į Vakarų Europą gaires, parengė laisvos ir demokratiškos Lietuvos konstitucijos projektus. 1946 m. sausio mėn. Augsburgio konferencijoje buvo apsvarstyti Komisijos parengti pranešimai ir priimti nutarimai dėl išlaisvintos Lietuvos ūkio politikos gairių.

Vėliau Lietuvos ūkio ir techninio atstatymo komisijos funkcijos buvo perduotos Vykdomosios tarybos Ūkio ir finansų tarnybai, kuri 1947 m. sausio mėn. sudarė Planavimo komisiją (pirmininkas prof. J. Kaminskas). Planavimo komisija ėmėsi konkretesnių planavimo darbų. Į darbą įtraukė trentyje esančias mokslininkų jėgas, profesines draugijas ir sąjungas, parengė „Išlaisvintos Lietuvos atkūrimui pasiruošti darbo gaires“.

1948 m. rugsėjo 9–11d. nedideliame Vokietijos mieste Schwäbisch Gmünd, kuriame buvo tremtinių stovykla, veikė mokyklos ir kultūros organizacijos, įvyko planuotojų konferencija. Joje buvo svarstomas unikalus klausimas, kaip pasirengti atkurti ir toliau plėtoti iš okupacijos išlaisvintos Lietuvos ūkį. Ši konferencija ne tik pratęsė Augsburgio konferencijoje pradėtą darbą, bet baigė pirmąjį ūkio atkūrimo planavimo etapą. Suvažiavime pranešimus padarė Planavimo komisijos pirmininkas prof. J. Kaminskas, atskirų sekcijų vadovai ir nariai: žemės ūkio – prof. J. Paltarokas, pramonės ir amatų – dipl. inž. Vl. Sirutavičius, statybos – dipl. inž. ir arch. J. Dačinskas, energijos ūkio – dipl. inž. K. Rimkus, susisiekimo ir transporto – dipl. inž. K. Germanas, miškų – prof. A. Rukuiža, prekybos – dipl. ekon. J. Audėnas, socialinės politikos – dr. K. Žagariškis, medicinos reikalų tvarkymo planus išdėstė dr. M. Nasvytis, amatų – prof. V. K. Jonynas.

Dr. P. Karvelio referatą finansų reikalais perskaitė ekonomistas, komisijos narys J. Pažemeckas. Suvažiavime svarstyta medžiaga rengė apie 200 įvairiausių mokslo šakų mokslininkų, profesorių, docentų, diplomuotų ekonomistų, inžinierių, agronomų, architektų, visuomenės veikėjų. Planavimo komisija 1949 m. išleido knygą „Išlaisvintos Lietuvos ūkis“. Joje paskelbtos minėtame planuotojų suvažiavime priimtos darbo gairės, rezoliucijos, svarstyti pranešimai, planavimo programos ir jų projektai.

Pagrindiniai žodžiai: ūkio atkūrimas; Planavimo komisija; planas; pinigai; bankai; finansai; mokesčiai.

FINANSINIAI LIETUVOS ŪKIO ATSIKŪRIMO ASPEKTAI

Dr. Petras Karvelis

Gera ir reikalinga turėti gerus ūkinės politikos planus. Tačiau kiekvienam aišku, kad ir gražiausias planas lieka tuščia svajone, jei nėra lėšų jam realizuoti. Todėl, svarstant Lietuvos ūkio atsikūrimą, labai svarbu realiai vertinti, kiek ir iš kur galės būti lėšų tam tikram ūkiniam planui vykdyti ar net paskiriems uždaviniams realizuoti.

Lėšos, kaip žinome, savaime neatsiranda. Jų dydis pareina nuo kiekvienos tautos ūkio potencialo arba yra sąlygojamas parama iš svetur.

Nedėstant papių teorijų ir neinant į smulkmenas, pats sveikas protas sako, kad skirtumas, kuris susidaro tarp tautos pajamų, atseit, tautos gamybos rezultatų, ir tautos išlaidų, atseit, tautos gamybos kaštų, yra vienas pagrindinių lėšų šaltinių bet kokiai ūkinei politikai vesti. Čia pasireiškias tautos kapitalo prieauglis yra tas pagrindinis aruodas, iš kurio galima pasisemti lėšų bet kuriai finansinei politikai maitinti, kiek pajėgiama tą prieauglį likvidų, t. y. neįvestuotoje, formoje užkonservuoti.

*Iš knygos „Išlaisvintos Lietuvos ūkis“ (1949) spausdinamas dr. P. Karvelio pranešimas „Finansiniai Lietuvos ūkio atkūrimo aspektai“, „Pinigų, kredito ir finansų klausimu rezoliucija“ bei ištraukos iš Planavimo komisijos parengtų darbo gairių. Siekiant išlaikyti autentiškumą, kalba netaisyta, palikti tuometiniai terminai, ištaisytos pačios grubiausias korektūros klaidos.

■ Petras Karvelis (1897–1976) – ekonomistas, žymus visuomenės veikėjas. Studijavo Miuncheno, Berlyno, Breslau universitetuose, mokslų daktaras (1923). Seimo narys (1924), būdamas mokesčių departamento direktoriumi, pertvarkė valstybines monopolijas ir mokesčių sistemą, 1925–1927 m. – finansų ministras. Vienas Lietuvos krikščionių demokratų partijos įkūrėjų ir vadovų. Nuo 1945 m. – VLIK'o narys, jos politinės komisijos pirmininkas, Vykdomosios tarybos narys. Daugelio straipsnių politikos ir ekonomikos klausimais autorius.

Greta šio pagrindinio aruodo stovi kitas svarbus finansinių galimybių rezervuaras – tai tautos taupmenos, kurios susidaro iš ankstyvesnių metų likvidžiujų tautos kapitalo prieauglio likučių.

Trečias ir paskutinis šaltinis finansinei politikai maitinti – tai kapitalo transfuzija iš svetimos tautos ūkio. Šis kelias yra paskola arba, kaip dabar pradeda reikštis, atsikūrimo pagalba iš užsienio. Štai visi šaltiniai ir tik jie yra galimi išsilaisvinusios Lietuvos ūkio atkūrimui finansuoti.

Kaip iš šių šaltinių plaukiančius resursus nukreipti į norimas vagas, kaip paskatinti tautos organizmą tuos resursus noriau gaminti ir be prievartos įjungti į tautos ūkio apytaką – tai jau reikalas finansinės technikos, kuri turi savo metodus ir išbandytus priėjimo būdus.

Gvildenant Lietuvos ūkio atsikūrimo problemą, noromis nenoromis tenka bandyti susidaryti bent kiek aiškesnį supratimą, kaip reiktų vertinti kiekvieno iš mūsų suminėtų finansinių šaltinių reikšmę ir pajėgumą.

Netenka įrodinėti, kad Lietuvos ūkis, mūsų valstybei savo suverenumą atstatant, bus pergyvenęs didžiausius sukrėtimus. Šiandien būtų bergždzias darbas bandyti tiksliau išpranašauti, kokia galės būti susidariusi Lietuvos ūkio padėtis, atstatymo darbą pradėdant. Daugiausia ką galima padaryti – tai įkalkuliuoti jau dabar žinomus faktus ir tendencijas į finansinės politikos samprotavimus, aiškiai iš anksto priimant dėmesin, kad, pav., užsitęsianti bolševikų okupacija ar laukiamas naujas karas šimteriopai viską gali pakeisti tik į blogąją pusę.

Yra lemiamos reikšmės faktas, kad ir Nepriklausomybės laikais mūsų tautos kapitalo prieauglis buvo vienas mažiausių Europoj ir prilygo tik Balkanų kraštams. Verčiantis didelei gyventojų daugumai žemės ūkiu, mūsų krašte buvo ūkininkaujama labai mažu pelno procentu. Be to, ir pats nacionalinis kapitalas buvo labai nežymus. Tik akį metus į mūsų istoriją, neliečiant jau ankstyvesnių laikų, matosi, kad, pav., 18-tam amžiuje, žlungant Lietuvos–Lenkijos valstybei, kraštas buvo metų metais alinamas. 19-to amžiaus pradžioje – prancūzų invazija, vėliau – pirmas, po to – antras sukilimai. 20-tam amžiuje praeina pro mūsų kraštą Pirmojo pasaulinio karo viesulas. Dabar išgyvename Antrojo pasaulinio karo ir gal greit išvysime trečiojo padarinius. Maras ir karas – tos didžiosios Dievo rykštės – mus yra plakę ir tebeplaka nuo tėvų protėvių laikų.

Tuo tarpu kai daug kur Europoje pastatai stovi generacijų generacijomis, inventorius ir įrengimai pereina iš kartų į kartas, piniginiai kapitalai nežūva – Lietuvoj kiekvienos generacijos darbo vaisiai paverčiami didele dalimi pelenais ir griuvėsiais, taupmenos ėjo ir vėl eina niekais. Žemės ūkis, kuriame dirba mūsų tautos dauguma, turi reikalo su gyvuoju pasauliu ir priklauso visų pirma nuo meteorologinių sąlygų. Apsiverčiant augalinėj gamyboj procesui vos vieną kartą per metus, o gyvulinėj dar lėčiau, esant priverstiems palyginti sunkius ir nebrangius žemės ūkio gaminius eksportuoti ir pasaulinėj rinkoj konkuruoti, braunantis per beveik neperžengiamas muitų sienas, – suprantama, kad nebuvo galima greitinti mūsų tautos kapitalo augimo proceso, nors darbo ir taupumo mūsų tautoj nestigo.

Tyzenhauzo projektas, siekęs įjungti mus dar senosios Lietuvos valstybės laikais į pramoninių kraštų tarpą, nepavyko. Atsikūrus Nepriklausomybei, atsiradusioji pas mus pramonė, išskyrus maisto produktų apdirbimą, gamino vietos rinkai ir turėjo tiek reikšmės, kad mažino reikalą importuoti iš užsienio įvairius reikmenis. Gatavų gaminių, be maisto produktų, eksporto nebuvo. Ši pramonė, apsaugota muitais, klestėjo ir dirbo su maždaug penkis kartus didesniu pelnu negu žemės ūkis.

Mūsų prekyba neišėjo į plačius vandenis ir neturėjo didesnės reikšmės tautos kapitalo prieaugliui. Ji dirbo su septynis dešimt kartų didesniu pelningumu negu žemės ūkis.

Kitų žymesnių verslo šakų, kurios būtų įnešusios didesnę indėlį į tautos kapitalo prieauglį – kaip tranzitas, svetimšalių turistų lankymasis, įvairūs mūsų patarnavimai užsieniečiams, – jei ir buvo, tai tik užuomazgoj.

Tuo būdu jau Nepriklausomybės laikais mūsų ūkis, jeigu jis nebuvo depresijos stadijoje, tai tarpo tikrai labai lėtai. Tautos kapitalo prieauglis buvo pastebimas tik tol, kol žemės ūkio produktams buvo palankesnė konjunktūra. Vėliau tas kapitalo prieauglis, sprendžiant, sakysime, iš Lietuvos banko resursų, atrodo, buvo ėmęs regresuoti. Aukso ir svetimų valiutų rezervai, pasiekę Lietuvos banke apie 150 mil. lit., buvo vėliau smukę nedaug ką daugiau 50 mil.

Antroje mūsų ūkį vaizduojančio medalio pusėje visas gyvenimo stilius, tiekdamas mūsų miestui labai neigiamą pavyzdį, vyko pasinešime ne į gamybą, bet į suvartojimą. Mūsų apsirėdyme, mūsų gėrime, mūsų valgyje buvo paimitas tonas, toli išėinąs iš realių mūsų ūkinių galimybių ribų. Mūsų mokyme, jaunuomenės nuteikime perdėm vyravo vadinamo inteligento išauginimo noras, siekiant padaryti iš jo „poną“, atseit, duoti galimybę pritaipyti į valdišką vietą. Verstis amatu, prekyba ar pramone buvo blogas tonas. Visuomenės akyse tai buvo tam tikro deklavimosi požymis. Literatūroje greta lenkų karikatūros perdėm buvo pasklidusi ūkinė veikloje dalyvaujančiųjų karikatūra, pravedant tendenciją, kad verslas žemina žmogaus vertę ir žaloja jo sielą.

Dabartiniu metu mūsų ūkis yra visiems mums žinomų okupanto eksperimentų ženkle. Daug kas yra čia iškoneveikta, dar daugiau kas sujaukta. Be to, Lietuvos ūkis turi dar išsigydyti iš karo padarytų jam žaizdų.

Visa tai imant dėmesin, Lietuvos suverenumui atsikuriant, pagrindinis finansinis šaltinis – tautinio kapitalo prieauglis – bus apverktinai padėty ir daug ko iš jo neišspausime. Niekas dar nesugalvojo būdo, kaip nuo nuogo būtų galima nuimti marškinius; reikia, kad visų pirma visas ūkinis procesas būtų našus, o tik po to galima pradėti galvoti apie jo perteklių disponavimą. Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuva vos 1924 m. pradėjo užtekti savos duonos kraštui išmaitinti.

Kad ūkio atsigavimas įvyktų galimai greičiau, teks imtis visos eilės priemonių. Sveikos finansinės politikos pagrindų sudarymas reikalaus iš mūsų, kad būtų juo daugiau gaminama ir juo mažiau suvartojama, kad tautinio kapitalo prieauglis susidarytų kuo didesnis. Tuo būdu teks visiems sutraukti diržus standžiau, o muskulius ir smegenis įtempti stipriau. Nesileidžiant į smulkmenas, šiandien tenka jau aiškiai numatyti, kad toks gyvenimo stilius, kokį mes turėjome Lietuvoje, niekad negalės grįžti, vis tiek kokias tendencijas ir kokius biurokratijos kadrus bolševizmas būtų išauginęs. Du pavyzdžius dabartinių laikų, šį reikalą svarstant, pravartu turėti prieš akis, būtent: Anglijos ir Prancūzijos.

Siekdama savo svorį ir gerovę atstatyti, Anglija po šio karo įsivedė pas save didesnius suvaržymus, negu buvo turėjusi karo metu. Visos tautos pasiaukojimo, kuklumo ir darbštumo rezultate Anglija pasiekė rekordinio eksporto, stabilizavo savo biudžetą ir daro didelių pastangų prisitaikyti prie naujų rinkos sąlygų. Tai pavyzdys, kaip reikia daryti. Kitas pavyzdys, kaip nereikia daryti, yra Prancūzija. Atvažiavę iš Anglijos ir Amerikos į Prancūziją turistai stebisi gėrybių gausumu ir prancūzų gyvenimo ištaigingumu. Tačiau darbo vengdami, per plačiai gyvendami, prancūzai eina prie ūkiško bankroto, nežiūrint milžiniškos Amerikos paramos ir turtingiausių savų resursų.

Mūsų sąlygose įsijungimas į gamybinį procesą visų galinčių dirbti, visos tautos pasiaukojimas ir pasiryžimas tenkintis kuo kukliausiomis sąlygomis yra pirmutinė ir pagrindinė sąlyga finansinei politikai savo uždavinius sėkmingai atlikti, tautai prisikeliant.

Pereinant prie antrojo finansinių resursų šaltinio vertinimo, su pasigailėjimu tenka konstatuoti, kad mūsų tautos taupmenos, ūkio atstatymą pradedant, bus lygios nuliui. Tai didelė nelaimė ir skaudus palikimas. Buvęs mūsų likvidus kapitalas yra nacionalizuotas ir pernacionalizuotas, kaitaliotas ir perkaitaliotas į įvairias valiutas, o rezultate – ištirpęs. Tuo būdu šis svarbus šaltinis kuriam laikui bus išsijungęs iš mūsų

finansinės politikos galimybių. Jeigu kiek pavyks atgauti nuostolių iš buvusių okupantų, tai bus viskas, ko galime tikėtis. Kokias mes pastangas bedarytume, taupmenas atgaivinti nepasiseks ir geriausiu atveju; tik socialinio teisingumo sumetimais galės būti kalbama apie galimą per didelės skriaudos palyginimą.

Pereinant prie paskutinio finansinio šaltinio – prie paskolų ar dabar madoj esančio atstatymui pagalbos tiekimo, – tenka manyti, kad šis šaltinis turės vaidinti mūsų atsikūrimo pradžioj lemiantį vaidmenį. Atstatymo pagalba, jeigu ji bus gauta, turės atlikti mūsų tautos ūkinio potencialo atstatymui išganingą rolę.

Teisingumas reikalautų, kad atsikūrimo pagalba nebūtų mums atsakyta. Lietuva yra karo auka. Ne mes ką nors esame nuskriaudę, bet kiti yra mus keleriopu atveju nuniokoję. Turint galvoj, kad baltai iš viso, atrodo, bus laimėję plataus masto simpatijų, todėl ir paramos forma atstatymui turėtų plačiu mastu pasireikšti. Mažų mažiausia mes turėtume jos pagalba kuo greičiausiai pasiekti tą ūkinės gerovės lygį, kuris yra buvęs prieš bolševikų okupaciją. Šios paramos pagalba turėtų būti siekiama mūsų žemės ūkį, mūsų pramonę paleisti į darbą, juos aprūpinant reikalingais įrengimais, priemonėmis, žaliavomis; sutvarkyti mūsų kreditą, kad kraštas galėtų apsirūpinti reikalingiausiomis cirkuliacijai lėšomis; kad mūsų prekybinis aparatas apsirūpintų plataus vartojimo dalykais.

Kiek nepavyks šį uždavinį atsiekti atsikūrimui pagalbos priemonėmis, teks panaudoti antrąjį šio šaltinio galimumą, būtent – paskolas. Paskola, kaip žinoma, nėra dovana, o pasižadėjimas gražinti ekvivalentą vėlesniu terminu, sumokant už pasinaudojimą palūkanas. Tuo būdu paskola gali būti tik ten tikslingai panaudota, kur yra vilties, kad ji bus gražinta su procentais.

Tačiau, kadangi mes galime rasti sugriautas kai kurias raktines ūkio šakas, be kurių visa ūkio sričių eilė negalėtų funkcionuoti ir tarpti, tai paskolų šaltinį gal teks panaudoti daug plačiau, negu normaliais laikais būtų racionalu. Svarbų vaidmenį, atstojant paskolas, gali suvaidinti kapitalo iš svetur imigracija, jeigu mes pajėgsime sudaryti sąlygas, kad mūsų senesniųjų ir naujesniųjų išeivių grįžimas į savo tėviškę ir su kapitalais būtų gausus.

Suglaudžiant visa, kas pasakyta, tenka daryti išvadą, kad mūsų finansinė politika turės nugalėti didelius sunkumus, Lietuvos ūkio atstatymą vykdam; kad mes turime prieš akis ne tik uždavinį atstatyti buvusį krašto ūkio lygį, bet ir išlyginti istorijos bėgyje atsiradusį mūsų atsilikimą; kad mūsų pačių resursai bus be galo kuklūs ir didesnių užsimojimų negalėsime vykdyti; kad tik visos tautos suorientavimas gamybine linkme ir kuklus darbštaus gyvenimo stilius sudarys sąlygas greitam Lietuvos atsikūrimui ir kad užsienio pagalba bus neišvengiama, jeigu bus norima greičiau pašalinti skurdą.

Šios ir panašios, mums labai skaudžios tiesos pastato ribas, kuriose gali vykti visi mūsų reformų užsimojimai. Visi mūsų planai, kad ir geriausi, turi, – ar mes norime, ar nenorime, – būti suderinti su finansiniu mūsų pajėgumu ir paklusti finansinių galimybių reikalavimams.

Taip atrodo mums rūpimas reikalas žiūrint iš dinaminės pusės. Yra ir kita šio reikalo pusė, būtent statinė. Ji, mūsų nuomone, apima klausimų kompleksą, kaip tiksliausiai surikiuoti tuos, kad ir negausius resursus, kuriuos Lietuva turi ir kiekvienu atveju turės.

Šioje plotmėje pagrindinis klausimas yra: kokia ūkinė sistema turi būti Lietuvoje? Radus bolševistinių ūkį, tenka apsispręsti, ar laikytis bolševistinio ūkio pradų ir tada be pasigailėjimo naudoti visas priemones tai sistemai tęsti ir plėsti; arba tą bolševistinę

sistemą be pasigailėjimo likviduoti, pereinant į privataus ūkio formas visom galimom priemonėm. Kiekvienas delsimas nepaprastai brangiai kainuotų tautai, nes demokratinėj santvarkoj nėra priemonių taip įbauginti kiekvieną tautos ūkio dalyvį, kad jis nevirstų tautos ūkio parazitą.

Mano giliu įsitikinimu, laisvės santvarkoje pigiausias ūkio tvarkytojas yra ūkio savininkas, kuris be jokios ypatingos kontrolės pats neša atsakomybę už savo darbo išdavas ir pats ieško visų priemonių, kaip ekonomiškiausiai susitvarkyti. Valstybė per mokesčius, profesines organizacijas, reglamentacijos sistemą pakankamai turi priemonių normuoti tų savininkų apetitus, kurie bandytų išeiti iš savo natūralaus paskyrimo ribų. Žodžiu, valstybė ir ūkio srity reikalui esant kišasi ir daro tai, kas būtina reikalinga, kaip ir kiekvienoj kitoj srity. Ten, kur viešasis interesas reikalauja, tam tikros šakos gali būti tvarkomos valstybinio ar visuomeninio ūkio principu. Jų bus nedaug ir jos bus visuomet išimty iš bendros taisyklės.

Būsimoj ūkinėj struktūroj ir darbdavys, ir darbininkas turi būti pilnateisiai gamybinės bendruomenės nariai. Socialinio produkto padalos reikalą reikia spręsti ne jėgos, bet bendrinio intereso ir įgimto teisingumo pradais. Kiekvienam aišku, kad davus ir po didžiausią samtį semtis iš bendro tautinės gamybos puodo, maža kas bus laimėta, jeigu puodas bus tuščias. Reikia, kad pirma būtų kas semti, o paskui jau kalbėti, koki kam duoti samtį.

Mūsų sąlygomis tektų pasisakyti už bolševistinio ūkio kuo greitesnę likvidaciją. Kad ir kiek dirbtiniu būdu, gal net per daug favorizuojant privatinius, kurie stos vietoje trestų ir kombinatų, tektų kieta ranka nušluoti visą bolševistinę sistemą – tą didžiausią naujos vergijos, mūsų laikų baudžiavos, simbolį.

Kaipo antrą sveikos ūkinės struktūros principą tektų pastatyti išmintingą biudžeto politiką, kurioje atsispindėtų visa mūsų siekimų linkmė. Viena iš pagrindinių priemonių sukurti sveiką ūkį – tai apsaugoti visą viešąjį gyvenimą nuo per didelio administracinio aparato. Kaipo geležinis dėsnis turėtų būti pravesta – apsieiti daugių daugiausia su 40–50% administracinio aparato, kuri turėjome prieš bolševikinę okupaciją. Biurokratijos kadrus teks kirpti ir dėl to, kad pradžioje nebus iš ko algas mokėti. Be to, ateities Lietuvoj turbūt negalės būti ir tokios tvarkos, kad jau antrą valandą po pietų valdžios įstaigose visas darbas būtų baigtas.

Kaime viešųjų pareigų ėjimas turėtų būti kiek galima vietos žmonių rankose kaip antraeilė jų pareiga, turint tokiems pareigūnams dar ir savo tiesioginį darbą. Įvairūs seniūnai, viršaičiai ir jų pagalbinis personalas galėtų atlikti labai pigiai ne tik savivaldybines, bet ir valstybines, o ypač policines, pareigas.

Tarpiniame administracijos sektoriuje (apskrityse, miestuose) valdininkų skaičius turėtų būti sumažintas, suvedant visas įstaigas kiek galima į vieną pastatą, darbą vykdant kiek galima mažesniai įvairių viršininkų skaičiui ir derinant sritinio darbo atlikimą.

Centro įstaigose turėtų būti vengiama per didelio hierarchinio suskirstymo, bereikalingo susirašinėjimo, prisilaikant dėsnio, kad kiekvienas reikalas čia pat ir nedelsiant galėtų būti atliekamas.

Naujose sąlygose geležinkeliai, paštas ir kitos susisiekimo priemonės t u r ė t ū p a s i d a r y t i s v a r b i a i s p a j a m ū š a l t i n i a i s, nes reikia manyti, kad Lietuva atsikurs Jungtinių Europos Valstybių ženkle ir susisiekimas tarp Rytų ir Vakarų eis per mūsų kraštą.

Kariuomenė, taip, kaip yra buvusi, vargu ar bebus reikalinga atkurti, ir tuo būdu sumažėtų didelė valstybinė našta. Turėtų būti siekiama, kad mūsų valstybės biudžetas būtų ne vien algų, k a i p k a d y r a ž y m i a d a l i m b u v ė, bet kad liktų lėšų ūkinei pažangai kurti. Jau šiandien turėtų būti aišku, kad valstybės įstaigose neužteks vietų nei inteligentijos prieaugliui, nei senam jos kamienui sutalpinti. Kiekvienas turėtų jau dabar išmokti ir susivokti, ką jis grįžęs dirbs, kad neatsidurtų nereikalingo trano padėty, kurio negalės pakęsti suardytas Lietuvos ūkis.

Didelių teigiamų rezultatų krašto ūkiui atsikurti susidarytų, jeigu pavyktų kasdieninio gyvenimo reikalų tvarkymą daugiau suracionalinti. Jeigu sugebėtume ekonomiškiau išsivirti kasdieninį valgį, taupiau apšildyti savo butą, turėti pigios šviesos, įvesti į visuotinį naudojimą praktišką darbo drabužį, mokėtume pigiau nuvykti, kur reikia, negaišintume darbo laiko, ar tai nusiperkant, ar tai parduodant, skubiai atliktume reikalus valdžios įstaigose, mokėtume pasistatyti pigią pastogę, tai produktingiems tikslams sutaupyti didžiausias vertybes. Kiekvienas sutaupymas didintų mūsų gamybinio kapitalo atsargas ir keltų bendrą krašto gerovę.

Išsamesnis finansinių Lietuvos atsikūrimo problemų apžvelgimas reikalauja, kad ir finansinės technikos problemos nebūtų visiškai apeitos. Šioje srityje pirmą kartą reikšmės turi visokeriopai sveiko pinigų sukūrimas. Galbūt šioje srityje teks derintis prie apvienytos Europos ir priimti tai, kas bus visiems nustatyta. Bet jei mums bus galima patiems spręsti tą klausimą, atrodo, kad bus realiausia mūsų būsimąjį pinigą ir vėl nustatyti 1/10 JAV \$. Jam paleisti į apyvertą sveikais pagrindais, atrodo, esamasis Lietuvos banko palikimas sudarys pakankamą pagrindą.

Finansinės technikos požiūriu labai svarbu turėti tinkamas finansavimo organizacijas, pirmoje eilėje bankus. Mūsų sąlygose, atrodo, Lietuvos bankas galėtų atgyti be didesnių pakeitimų. Nors Lietuvos banko politikai daug kas galima prikišti, kaip tai: lito standarto kaip stabo garbinimas ar savotiškas kreditų paskirstymas, tačiau organizaciniu požiūriu be Lietuvos banko kaip institucijos neapsieisime. Šalia jo pakaktų, atrodo, jeigu atnaujintų savo veiklą Žemės bankas, grįždamas prie savo tiesioginių uždavinių, – žemės ūkio gamybą finansuoti, – ir atsirastų bankas pramonei ir statybai kredituoti.

Vietoj visų buvusių trumpalaikio kredito įstaigų, atrodo, pakaktų, jeigu tam tikslui turėtume 1–2 bankus.

Baigdamas savąjį pranešimą, bent keliais žodžiais norėčiau pasisakyti ir dėl mūsų būsimos mokesčių sistemos. Turint galvoje daromas pastangas sukurti Europos Jungtines Valstybes, reikia manyti, kad muitai negalės vaidinti to lemiamo vaidmens ateities mokesčių sistemoje, kokį jie turėjo pas mus prieš karą. Pagrindinis mokesčių šaltinis, atrodo, bus, iš vienos pusės, uždarbis ir, iš antrosios, – turtas. Kad Lietuvoje galėtų susidaryti nepakeliami mokesčiai, atrodo, būgštauti nereikėtų. Teisingas ir lygus valstybės naštos išdėstymo sutvarkymas, be abejonės, pareikalaus nemaža rūpesčio ir kruopštaus darbo.

Nemažų komplikacijų valstybės išdui sudarys ir persijungimas iš bolševistinės į naują ūkinę santvarką. Nežinant šiandien nei aiškių valstybės sienų, nei numatomų ateities santykių su kaimynais, būtų sunku nusakyti, kokiomis formomis ateities mokesčių sistema atkuriamoj Lietuvoj turės pasireikšti.

* * *

Tai ir būtų tos kuklios mintys, kurias šių eilučių autorius drįsta patiekti dabartiniu metu, finansinį Lietuvos atkūrimo reikalą svarstant. Lietuvių tauta, nebūdama nei pirklių, nei kolonizatorių tauta, yra ir senovė, ir netolimoj praeity parodžiusi daug išminties ir sveiko instinkto ūkines problemas sprendžiant. Vadovaudamasi sveiku protu, realiai vertindama žmogaus prigimties ypatybes, ieškodama pastovumo ir gyvenimo solidumo, siekdama tausoti ir vertinti kiekvieną skatiką, žinant, kad kiekvienam jų atsispindi darbas ir prakaitas, lietuvių tauta su pasitikėjimu eis ir prie sunkaus dabartinio uždavinio sprendimo – atkurti savo ūkį taip, kad jis patikrintų visokeriopą dvasinę ir materialinę visų jos narių gerovę.

PINIGŲ, KREDITO IR FINANSŲ KLAUSIMU REZOLIUCIJA

I. Pinigai. 1. Pinigai yra ekonominio santykiavimo priemonė. Sveikų pinigų išlaikymas teįmanomas gerai funkcionuojančiame krašto ūkyje. Savo keliu reikiamai tvarkoma krašto valiuta sąlygoja ir paties ūkio sėkmingą atsistatymą bei tolimesnį jo vystymą. Pastovų pinigą išlaikyti vers ir Europos ūkio atstatymą lemiantieji veiksniai. Tam patikrinti Lietuvos valiuta bus grindžiama: 1. mūsų ūkio gamybiniu pajėgumu ir 2. auksu, kaip galutine tarptautinių atsiskaitymų priemone.

2. Lietuvos piniginis vienetas yra litas, lygus 0,088 g aukso arba dešimtadaliui dabartinio JAV aukso dolerio.

3. **P e r e i n a m a s i s l a i k o t a r p i s:** a) atribojus valiutinę sieną, Lietuvos teritorijoje rasimieji rubliai surenkami; b) jų dalis, atitinkamai juos antspaдавus, išmokama gyventojams, kaip asmeninė kvota (pvz., 30 vienetų); valstybės išdo einamosioms išlaidoms ir įmonių pirmiesiems išsipareigojimams tenkinti išduodami nustatyto dydžio ir griežtai riboti avansai.

II. Kredito organizacija. 1. Ir sugriautam ūkiui atstatyti, ir normaliam ūkio veikimui kreditas yra vienas lemiančių veiksnių. Jo bazę turės sudaryti Lietuvos ūkio santaupos ir tarptautinė parama.

2. Kredito funkcijai vykdyti steigiami atitinkami bankai.

3. Atstatysimos Lietuvos kredito sistemą turėtų sudaryti:

a. **L i e t u v o s b a n k a s** kaip krašto pinigų emisijos, jų apyvartos ir vyriausias kredito reikalų tvarkytojas. Jam paliekama jo turėtoji įmonės forma.

b. **Ž e m ė s b a n k a s**, veikias valstybinėms įmonėms nustatyta tvarka. Jis teikia tik ilgalaikį žemės ūkio kreditą (inventoriui, statybai, nusausinimams etc.). Žemės banko vietos skyrių funkcijas atlieka smulkaus kredito įmonės.

c. **P r a m o n ė s i r s t a t y b o s b a n k a s** kaip ilgalaikio kredito institutas pramonės investicijoms ir miestų bei vasarviečių statyboms finansuoti. Jis, būdamas valstybinis, veikia tokioms įmonėms nustatyta tvarka.

d. **V a l s t y b ė s t a u p o m o s i o s k a s o s.** Jų pagrindinis uždavinys – mobilizuoti kuo daugiausia krašto taupmenų ir jomis palaikyti valstybės ilgalaikio kredito popierius.

Taupomųjų kasų tinklui išplėsti specialiai panaudojamos pašto vietos įstaigos.

e. **K o o p e r a c i j o s b a n k a s** (akc.) kaip smulkaus kredito įmonių finansinis centras ir kitų kooperatinių įmonių kredituotojas.

f. **P r e k y b o s b a n k a i** kaip trumpalaikio apyvartos kredito įmonės.

g. Kooperacinio smulkaus kredito reikalams organizuojami smulkaus kredito bankeliai (žemės ūkio ir miestų).

4. Senosioms skoloms tvarkyti išleidžiamas atitinkamas įstatymas.

5. Visoms kredito įmonėms taikomi atitinkami kredito įmonių priežiūros įstatymo nuostatai.

III. Draudimas. 1. Įvedamas privalomas trobesių draudimas nuo ugnies. Jį organizuoja atkursimoji Valst. draudimo įstaiga.

2. Kitos draudimo rūšys (gyvybės, nuo išilaužimų etc.) paliekamos laisvam suinteresuotųjų apsisprendimui.

3. Stengiamasi propaguoti savitarpinį draudimą.

IV. Finansai. 1. Lietuvos **m o k e s č i ų s i s t e m o s** bazę ateity turės sudaryti tiesioginiai mokesčiai (darbo, verslo, kapitalo, žemės, namų). Svarbiausi pajamų šaltiniai pirmoje atsikūrimo fazėje bus valstybinių įmonių, turtų bei monopolijų ir akcizų bei muitų įplaukos.

2. Pereinamuoju laikotarpiu ypatingą dėmesį teks atkreipti į: a. apyvartos ir palikimo bei turtų perleidimo mokesčių panaudojimą; b. karo naštos išlyginimo mokesčių.

3. Norėdami pagreitinti krašto atstatymą ir sustiprinti jo finansavimo išteklius, turėsime: a. labai stengtis, kad gautume iš abiejų okupantų (rusų ir vokiečių) atitinkamą

reparacinių mokėjimų dalį (natūra ar pinigais); b. rūpintis gauti juo didesnę dalį iš Europos ūkio atstatymui skiriamų tarptautinių pašalpų bei kreditų; c. įsijungti į tarptautines institucijas (Valiutų fondą, Atstatymo banką etc.).

4. Į Lietuvos atstatymą įtraukiami lietuviai išeiviai su jų daugiopu patyrimu ir kapitalu: a. kviečiant steigti savas įmones atsikuriamoj Lietuvoj, b. platinant tarp lietuvių išeivių Lietuvos Respublikos garantuotus paskolos laktus.

Išvados. Numatydami didžiulius Lietuvos sunaikinimus ir mūsų pačių labai kuklius atstatymo finansavimo šaltinius bei labai netikrą tarptautinę pagalbą, turėsime:

1. įjungti visas dvasines bei fizines tautos pajėgas sukelti maksimaliam darbingumui ir išnaudoti visus vietos žaliavų šaltinius;

2. labai taupiai daryti valstybines ir visuomenines išlaidas;

3. labai griežtai kontroliuoti valstybinių bei visuomeninių įstaigų etatus ir jų administracines išlaidas;

4. juo didžiausią tautos pajamų dalį skirti g a m y b i n i a m s reikalams, labai siaurindami vartojimą ir pritaikydami gyvenimo standartą prie sunaikinto krašto sąlygų;

5. žiūrėti, kad sumobilizuojami finansiniai ištekliai būtų nukreipiami kuo tikslingiausiai į labiausiai reikalingas bei našiausias ūkio sritis.

Nuo mūsų finansinių išteklių kiekio priklausys ne tik atkursimos Lietuvos veidas, bet ir paties atsikūrimo tempas bei socialinė krašto pažanga.

IŠLAISVINTOS LIETUVOS ATKŪRIMUI PASIRUOŠTI DARBO GAIRĖS

Išlaisvintos Lietuvos ūkį teks atkurti ypatingomis sąlygomis. Iš vienos pusės, po karo ir okupacijų jis bus skaudžiai išgriautas ir visose srityse nualintas. Būsime netekę daug žmonių ir tuo pačiu daug darbo jėgos, ypač kvalifikuotų darbininkų, amatininkų ir aukštesniųjų kvalifikacijų darbuotojų. Būsime netekę bet kurių atsargų, tiek materialinių vertybių, tiek ir piniginių sutaupų forma. Mūsų kraštas bus pergyvenęs sovietizacijos eksperimentą, palietusį ne tik ūkį, bet ir socialinius santykius, ir tautos kultūrinį gyvenimą, – vykdomas ilgesnį laiką jis neliks be gilesnių pasekmių mūsų ateičiai. Turėsime skaitytis su karo, okupacijų ir tremties mus paveikusiais padariniais.

Iš antros pusės, išlaisvinta Lietuva, atgavusi nepriklausomybę Vakarų pagalba, turės orientuotis į juos visu savo ūkiniu, socialiniu ir kultūriniu gyvenimu. Su Vakarais Lietuva bendradarbiaus ir gaus juos pasekti. Įsijungdama į pasaulinį ūkį, išlaisvinta Lietuva turės paklusti ir naujoms pasaulinio ūkio tendencijoms bei ūkinės veiklos tempams. Turėsime stoti į ūkines varžytynes su kitomis tautomis ir, kad būtume pajėgūs jas atlaikyti, patikrindami tuo būdu sparčią pažangą ir mūsų tautai, turėsime planuoti mūsų atkursimą ūkį naujais pagrindais, susirišdami su mūsų praeitimi, ja remdamiesi ir vadovaudamiesi mūsų galimumis.

Vakarams dabar būdingas požymis – tai jų pastangos nugalėti ūkišką anarchiją ir su ja susietus skaudžius ūkinius ir socialinius sukrėtimus. Pagrindinė tam priemonė – vieno ar kito pavidalo p l a n i n g a s ū k i s kiekviename krašte, planingas atskirų kraštų ūkių derinimas į pasaulinę vienumą, siekiant vis glaudesnio ūkinio b e n d r a d a r b i a v i m o. Politiniuose tautų santykiuose ta pati mintis reiškia pasaulinės valstybės idėja ir didesniu ar mažesniu atskirų kraštų suverenumo aprėžimu. Tas dar nereiškia, kad atskirų tautinių ūkių varžybos išnyks. Varžybos vyks ir toliau. Didžiosios, ūkiniai pajėgios valstybės stengsis dominuoti pasauliniame ūkyje ir pajungti mažesniausias saviems interesams. Kiekvienos tautos, taigi ir mūsų, uždavinys bus toms varžyboms ruošti ir jose būti pajėgiai.

Su tais reiškiais ir mes turėsime skaitytis, planuodami mūsų ateitį.

Mūsų kursimo ūkio pagrindiniai dėsniai

1. Ruošdamiesi ateičiai, mes turime vaduotis dėsniu, kad mūsų ateities ūkis turi būti planingas, racionaliai organizuotas ūkis. Ūkio planingumas padės pagal galimybę racionaliai ir ekonomiškai panaudoti bendrai tautos gerovei visus mūsų ūkinės veiklos išteklius: natūralius ir pagamintus turtus, mūsų finansinius resursus ir mūsų darbo jėgą; tuo kelti ūkio našumą, didinti tautos turta.

2. Ūkio plano nustatymas ir organizuotas darbo vykdymas turi būti suderintas su demokratiškąja mūsų valstybės santvarka. Dabartinis paruošiamasis planavimas turi apimti visas pagrindines mūsų ūkio sritis artimiausiam šešerių metų laikotarpiu, plano per toli nedetalizuojant, suderinant tarp savęs atskiras sritis, kad išryškėtų mūsų artimiausių uždavinių vaizdas. Suprantama, kad tremtyj pagamintas planas bus reikalingas korektyvų, atsižvelgiant į rastus namie duomenis ir paaiškėjusias sąlygas. Plano koregavimas turės būti atliktas namie demokratiškos valstybės sudarytų organų, jiems bendradarbiaujant su mūsų visuomenės profesinėmis ir ūkinėmis organizacijomis. Plano vykdymas turės būti pavestas pačiai visuomenei ir turės paisyti jos interesų, valstybei vykdydamą kontroliuojant ir visokeriopai padedant. Į planingąjį ūkį turės įsijungti ir mūsų valstybinis ūkis, tiek, kiek jo turėsime.

3. Mūsų ūkio uždavinys bus: kas tik galima patiems sau gamintis; eksportuoti užsienin vertybes, kiek įmanoma išbaigtas; importuoti žaliavas, pusiau fabrikatus ir tik tokias išbaigtas prekes, kurių gamyba būtų mums neįmanoma ar ūkiškai nesikalkuliuotų. Mūsų ateities ūkis turės kelti materialinę tautos gerovę ir tuo patikrinti materialinę, kultūrinę ir socialinę jos pažangą.

4. Iš to, kas aukščiau pasakyta, seka, kad savų žaliavų perdirbimas ir svetimų panaudojimas vers mus atkurti senąją, gyvybišką mūsų pramonę ir kurti naują tokiu užsimojimu, koks tik bus mums įmanoma ir sąlygų leidžiama. Savos pramonės ugdymas pakeis mūsų ūkio struktūroje atskirų ūkio sričių santykį ir bendrą ūkio pobūdį. Žemės ūkis pasiliks ir ateityje tautos ūkio vyraujanti sritis, viso kito ūkio pagrindas.

Kad būtume pajėgūs konkuruoti su kitais kraštais, vis mažiau muitų saugomi, turėsime kelti ūkio lygį visose srityse, ūkį moderninti, racionalinti, daryti našesni, kelti gaminių kokybę ir kiekybę. Todėl, atkuriant mūsų ūkį ir ypač kuriant mūsų pramonę, turės būti kiek galima pilniau panaudoti mokslo ir technikos laimėjimai, pasisavinti nauji gamybos metodai įmonėms įrengti ir darbą organizuoti. Mūsų, kaip naujakurių, padėtis leis mums laisviau tą dėsni įgyvendinti.

5. Mūsų padėtis atsikuriant, mūsų visuomenės socialinė struktūra ir mūsų uždaviniai vers mus ieškoti tokių ūkinės veiklos formų, kurios laiduotų kiek galima geresnį mūsų ūkinių resursų panaudojimą. Turėsime pasinaudoti mūsų ūkiškuoju patyrimu praeityje. Skatinant privačią bei visuomeninę iniciatyvą, teks kartu žadinti ir stiprinti visuomeninio bendradarbiavimo pradą, skatinti kooperatinę veiklą ir tose ūkio srityse, kuriose iki šiol ji mažai ar visai nebuvo pasireiškusi. Didesnės reikšmės įgaus ūkio srityje ir demokratiškoji valstybė, bendradarbiaudama per savo organus su demokratiškai organizuota visuomene.

6. Pirmutinis mūsų ūkinės veiklos uždavinys bus atkurti karų ir okupacijų sunaikintąjį mūsų ūkio gamybinį potencialą iki prieškarinio lygio, kas sudarys pagrindą tolimesniam, organiškam jo vystymui.

Iš šimtmetinio carinės Rusijos jungo išsivadavusi, kad ir karo išgriauta, Lietuva palyginti greitu laiku ir savo jėgomis atstatė savo ūkį ir sukūrė valstybę. Lietuvių tauta parodė tiek kūrybinės dinamikos, kad kai kuriais atvejais pasivijo kitus Europos kraštus. Turėdama 20 metų savarankaus patyrimo, kad ir skaudžiai paliesta Antrojo pasaulinio

karo, bolševikų okupacijos ir eksperimentų, tauta bus žymiai pajėgesnė naujai atsikurti, o planiningai ir organizuotai vykdant darbą, bus išvengta ano meto klaidų.

7. Planavimo dėsnių tarpe turės būti paisomas ir **s o c i a l i n i s m o m e n t a s**. Siekiant visos mūsų tautos gerovės, bus teisinga paisyti tų visuomenės sluoksnių intereso, kurių socialinė ir materialinė būklė buvo ir tebėra kuo sunkiausia; ji neleidžia tiems sluoksniams tarpti kultūriškai ir visuomeniškai, tuo būdu stabdydama ir bendrą tautos pažangą. Tuo atveju mes turime daug ko pasimokyti iš pergyventos praeities, iš bolševikų okupacijos palikimo ir Vakarų pavyzdžio. Prie ūkiškojo planavimo turės prisidėti ir mūsų socialinių bei kultūrinių uždavinių nustatymas.

Planavimo dėsniai

1. Mes turime jau dabar ruošti krašto atstatymo planą. Pavėluotai grįžę namo, mes jau būsime atsilikę nuo kitų. Neturėdami paruošto, kad ir provizorinio plano, turėsime imtis arba palaido darbo, arba gaišti planą paruošiant. Kad ir turėdami planą, turėsime dar daug laiko sugaišti, kad jį priderintume konkrečioms, namie rastoms sąlygoms. Mums maža galės padėti rastas namie bolševikų planavimo palikimas todėl, kad jų planavimo ir vykdymo metodai ir planavimo tikslai, siekią mūsų kraštą eksploatuoti Maskvos naudai, bus mums svetimi. Plano paruošimas bus rimtas įnašas į krašto atkūrimo darbą; bus ir mums patiems pateisinimas, kad ne veltui praleidome laiką tremtyje.

2. Plano sudarymas tremties sąlygose bus **s u n k u s**. Bet tenka dėti visas pastangas, kad sunkumai būtų nugalėti. Buvimas Vakaruose palengvina mums orientotis bendrojo pasaulinio ūkio krypty ir įgalina susipažinti su planavimo ir vykdymo būdais Vakaruose.

3. Atsimindami, kad pirmieji išlaisvintos Lietuvos metai bus vargo metai, pirmiausia turėsime daryti, kas **t u o j a u** bus būtina. Tenkindami gyvenimo opiausius reikalavimus, kartu turėsime imtis organiško atstatymo darbo. Planas sudaromas šešeriems metams. Tame laikotarpyje bus **p e r e i n a m a s i s**, „bėdos“ periodas, kuris pereis į **o r g a n i š k o j o** atsikūrimo darbą. Pereinamojo ir organiškojo atsikūrimo laikotarpiai nebus ryškiai vienas nuo kito atskirti ir įvairiose ūkio srityse bus nevienodi, kartais tarp savęs susieti ir lygiagrečiai vykdytini. Bet kiekvieną sritį planuojant, tenka numatyti, kurie joje darbai bus pirmiausia darytini, kad ir laikino pobūdžio darbai. Laikina statyba, įrengimai bei darbai turėtų būti projektuojami, žiūrint, kad juos būtų galima panaudoti ir vėlesniam pastovaus atsikūrimo laikotarpiui.

Pirmajame, **p e r e i n a m a j a m e**, laikotarpyje svarbiausias mūsų ūkinės veiklos uždavinys, atstačius saugumą krašte, be kurio joks kūrybinis darbas nebus galimas, pravedus būtiniausias reformas, bus: **a t k u r t i ž e m ė s ū k i**, pirmiausia tas jo sritis (kaip linai, kiaulininkystė, pienininkystė, paukščių ūkis), kurios, aprūpindamos kraštą maistu ir apranga, kartu duotų pirmuosius mūsų eksporto kontingentus. Lygiagrečiai atstatomas transportas, maisto produktų ir linų pluošto perdirbimo pramonė, organizuojama prekyba. Statyba – tik būtiniausiai atsitikimais; bet pasiruošiama masinei, standartizuotai statybai. Ruošiama statybos medžiagų pramonė. Vykdomas organizacinis pasiruošimas planingam ūkiui vystyti. Planingas specialistų ir kvalifikuotų darbininkų kadrų ruošimas mūsų ateities ūkiui.

Antrajame, **o r g a n i š k a m e** šešerių metų atsikūrimo laikotarpyje – organiškas žemės ūkio kėlimas, naujos pramonės ir amatų kūrimas, standartizuotos, masinės statybos pradžia, miškų ūkio energingas tvarkymas, tolimosios žvejybos organizacija, transporto tobulinimas, krašto elektrifikacija.

4. Planuojant **r e i k i a t u r ė t i i š e i t i e s t a š k a**. Jis turėtų būti mūsų tautos ir mūsų ūkio būklė, kurią rasime pradėdami atsikurti. Bet jos mes ir apytikriai nežinome, ypač jei krašto laisvę atgausime per naują, ginkluotą konfliktą. Ir dėl to

išeities tašką, dabar planuodami ir skaičiuodami, laikysime Lietuvos būklę prieš pirmąją bolševikų okupaciją, 1939–40 metus; juo labiau kad statistinius duomenis, kainas, ūkinės mūsų apyvartos duomenis, žmonių skaičių turėsime imti iš tų metų. Tą išeities tašką jau ir dabar teks kai kuriais atsitikimais koreguoti, jei dabartinę planuojamo objekto būklę ir spėjamąją atsikūrimo pradžią jau ir dabar galima būtų, kad ir apytikriai, numatyti. Projektavimo pagrindan turi būti dedama ir 1939 metų nepriklausomos Lietuvos teritorija su dviem papildymais: a) Vilniaus kraštu, maždaug 1920 metų sutarties su Sovietais sienose ir b) Mažąja Lietuva. Siektinos nepriklausomai Lietuvai sienos yra nužymėtos prof. Ivinskio žemėlapyje. Tų papildomų teritorijų įvedimas darys įtakos visumos planavimo rezultatams. Būtų gera planavimą vesti tokiu būdu, kad reikalingas korektyvas, teritorijos plotui pasikeitus, būtų nesunku įvesti. Kainos skaičiuojamos pagal 1939 metų kainas, prieškariniais litais.

5. Reikia skaitytis su tuo, kad ilgesnį laiką vykusį bolševikų okupacija pakeis ne tik nuosavybės santykius, krašto ūkio organizaciją, jo pajėgumą, bet ir nuotaikas visuomenėje. Atsikuriant okupanto palikimą reikės sąmoningai ir realiai įvertinti, atsižvelgiant į mūsų ateities ūkio reikalus ir paliekant tai, kas mums bus naudinga. Bet dėl trijų dalykų mūsų nusistatymas turi būti jau dabar aiškus:

a) žemės privačios nuosavybės principas turi būti atstatytas Lietuvos kaime, dabar nesprendžiant žemės suskirstymo klausimo;

b) žemės ūkio minimalus dydis turi būti pakankamas, kad dirbanti ūkininko šeima būtų materialiai aprūpinta ir turėtų kultūrinio gyvenimo sąlygas; jis nebeturėtų būti skaldomas;

c) žemės nuosavybė miestuose turi būti taip sutvarkyta, kad ji netrukdytų racionalaus miestų planavimo ir normalaus miestų vystymosi.

6. Vienas svarbiausiųjų veiksnių, nuo kurių pareis plano vykdymo galimumai, bus k r a š t o f i n a n s i n i a i i š t e k l i a i. Turime iš anksto žinoti, kiek kapitalo būsime reikalingi ir iš kur bus galima jo gauti. Dėl to lygiagrečiai su gamybiniu ar statybiniu reikalinga paruošti ir f i n a n s i n i p l a n a. Jam sudaryti kiekvienai planuojamai ūkio sričiai reikalinga apskaičiuoti investuotino kapitalo dydį metais. Tie duomenys duos pagrindą sudaryti bendrą finansinį planą ir projektuoti jo realizavimą.

7. Antras pagrindinis veiksnys planui vykdyti bus d a r b o j ė g a. Ir dėl to, planuojant kiekvieną tautos ūkio objektą, reikia apskaičiuoti reikalingos darbo jėgos kiekį ir apytikrės darbo jėgos kategorijomis, vaduojantis dėsnium, kad darbai vykdyti bus sudarytos techniškai ir organizaciniai patobulintos darbo sąlygos. Reikalingos darbo jėgos patikrinimą sprendžiant, bus reikalinga numatyti, kaip tautos turimoji darbo jėga galėtų būti racionaliai mūsų ūkiui panaudota, atsimenant ir atliekamą tam tikrais metų laikotarpiais kaimo darbo jėgą. Kartu reikia vaduotis dėsnium, kad žemės ūkio padargų ir įrankių gamyba, kaip vežimai, rogės, ūkio apyvokos, trobesių įrengimo dalykai, bus perkelta į didesnes, sumechanizuotas dirbtuves. Darbo jėgos planavimas sudarys atskirą objektą; bet ir jam turi būti patiekta medžiaga iš atskirų planuojamo ūkio sričių.

8. Trečiasis elementas planui vykdyti bus s t a t y b a i r e i k a l i n g o s s t a t y b o s m e d ž i a g o s i r g a m y b a i r e i k a l i n g o s ž a l i a v o s, i m o n i ų i r e n g i m a i, k u r a s i r e n e r g i j a. Ir dėlto, planuojant bet kurias mūsų ūkio sritis arba atskirus objektus, ar eskiziniai juos projektuojant, reikia daryti – kad ir labai apytikriai – reikalingų medžiagų, žaliavų, įrengimų, kuro ir energijos sąmatas, nustatant jų rūšį ir kiekius kiekvieniems planuojamiems metams. Planavimo duomenys įgalins sudaryti tų objektų tiekimo planą.

9. Planavimo darbas tremties sąlygose tegali būti vedamas su apytikrių tikslumu; jis turi įgauti dalinai net eskizinį pobūdį, bet turi būti kiek galima r e a l u s. Bent pirmoj planavimo stadijoje smulkesnis detalizavimas būtų netikslingas, išskyrus atskirus objektus, pav., atskirus įrengimus, atskiras įmones, statybos projektus, gyvenamųjų trobesių įrengimų projektus bei jų detalizaciją, standartizuotų padargų tipus, kuriems

būtų pageidaujami net eskiziniai projektai. Bet tas detalizavimas bus greičiau antrasis planavimo etapas, kaipo atskirų posričių ar net objektų studijavimo išdava. Planavimo tikslas – sudaryti mūsų ateities ūkio visumos vystymo bendrą suderintą vaizdą.

Planavimas, remiantis anksčiau išdėstytais dėsniais, vedamas atskiromis mūsų ūkio sritimis. Pagrindinės sritys yra:

- 1) žemės ūkis ir jo pagalbinės šakos,
- 2) pramonė ir amatai,
- 3) energijos ūkis,
- 4) krašto statyba,
- 5) miškų ūkis,
- 6) žuvininkystė ir žvejyba,
- 7) susisiekimas ir transportas,
- 8) prekyba,
- 9) finansai,
- 10) specialistų ir kvalifikuotų darbininkų paruošimas,
- 11) organizacijos ir socialiniai klausimai.

Kiekviena aukščiau paminėtų sričių, ją planuojant, turės būti suskirstyta į posritis arba šakas, ir planavimas turės būti prarvestas iš pradžių posritimis ir suvestas į srities planą. Kiekvienos srities planavimui turės būti sudaryta darbo programa. Srities programa nustatys atliktinus uždavinius, bendriau juos suformuluojant. Srities programos ribose ir pagal ją reikės sudaryti konkrečiai suskirstytą atliktiną planavimo darbą. Atskirų šakų paruošti planai, tarp savęs suderinti, įgalins sudaryti detalizuotą srities planą. Atskirų sričių planai turės būti suvesti į bendrąjį krašto planą ir tinkamai suderinti.

10. Kiekvienam planavimo objektui kiekvieniems plano vykdymo metams šešerių metų planas nustato:

- a) statybos rūšis ir kiekius,
- b) reikalingų statybai medžiagų, savų ir importuotinių kiekius,
- c) gamybos rūšis ir kiekius,
- d) reikalingų gamybai žaliavų (pagalbinių ir pagrindinių), įrengimų, kuro ir energijos kiekius; žaliavos rūšiuojamos į savas ir importuotinas,
- e) investuotino kapitalo dydį,
- f) darbo jėgos kategorijomis pareikalavimą,
- g) srities ūkinės veiklos schemą,
- k) kur galima – atskirų įmonių ar įrengimų eskizinius projektus, standartizuotų padargų, transporto priemonių, įrengimų, baldų ir pan. projektus.

11. Planavimo darbas instruktuojamas ir kontroliuojamas. Bendrasis instruktavimas ir darbo kontrolė pavedama Planavimo komisijai; darbo atskirose srityse instruktavimas atliekamas už srities darbą atsakingų kolektyvų, jiems dirbant kontakte su Planavimo komisija.

12. Sudarant planą, nustatoma jo vykdymo eiga; dėl to turi būti nustatyta darbų pirmumo eilė pagal jų būtinumą ir svarbumą krašto atstatymui. Darbų pirmumo eilė turi būti nustatyta planuojant kiekvieną sritį; tai duos medžiagą nustatyti darbų pirmumo eilę ir bendrame krašto ūkio plane.

13. Lygiagrečiai su planavimo darbu teks vykdyti atskirų ūkio problemų, atskirų jo objektų studijavimą, pastūmėjant jį tam tikrais atsitikimais iki eskizinio pavienių objektų projektavimo. Mūsų buvimas Vokietijoje ir naujose įsikūrimo vietose dažnai teikia ir teks galimumų pasinaudoti Vakarų pasiekimais ir patyrimais, ir tai mes turime išnaudoti kiek galima pilniau. Kurie objektai būtų pirmoje eilėje studijuotini, rodys planavimo eiga. Ir dėl to planuojant reikia žymėti, kurios problemos ar objektai yra studijuotini ar projektuotini, ir numatyti asmenis, kurie tą darbą sutiktų pasiimti <...>.

Į visus bendradarbius

Pasiruošimo darbas mūsų ateities ūkiui suplanuoti yra labai pavėluotas. Daug laiko praleidome tremtyje be naudos sau ir mūsų Tėvynei. Bet tas neatleidžia mūsų nuo prievolės padaryti visa, kas dar galima. Turime viską padaryti, kad likęs laikas būtų kiek galima našiau sunaudotas. Turime darbą tuojau pradėti. Jei nespėsime jo baigti tremtyje, darbas turės būti tęsiamas naujose įsikūrimo vietose. Pagal galimumus pabaigtas darbas bus mūsų įnašas į išsvargintos Tėvynės laimingesnę ateitį. Į darbą kviečiami visi geros valios lietuviai, pirmoj eilėj mūsų profesinių organizacijų vadovybės ir visi, kas savo žiniomis, patyrimu ir gyvu pasiryžimu dirbti gali prisidėti prie visiems mums bendro uždavinio. Daugiau įsitikinimo į mūsų laisvą ateitį, pasitikėjimo savo jėgomis ir veržlaus pasiryžimo!

Planavimo komisija
1948. I. 2.